

Mitologija i religija Hetita

Dečja knjiga Beograd 1990

BIBLIOTEKA „MITOVI I RELIGIJE“

Prvo kolo Knjiga 4 drugo izdanje

Za izdavača

Direktor

Zoran Radosavljević

Glavni i odgovorni urednik i priređivač

Miodrag B. Šijaković

Urednici

Snežana Mitrović Bora Mladenović

Prevod

Slavica Brkić Vesna Mladenović

Recenzenti Radojica Tautović Branko Kitanović

Štampa: Štamparsko-izdavačko preduzeće „Bakar“ - Bor

Tiraž: 3.000 primeraka

SADRŽAJ

HETITSKA MITOLOGIJA

MIT O ULIKUMISU

MIT O ILUJANKASU

MIT O TELEPINIU

MIT O BOGU KOJI JE NESTAO

HETITSKA KULTURA

NEKA KARAKTERISTIČNA OBELEŽJA STRUKTURE HETITSKOG CARSKOG PRAZNIKA

POČETAK PRAZNIKA

GLAVNI PRAZNIČKI OBRED — “VELIKI SKUP”

OSNOVNE RADNJE (FUNKCIJE) U OBREDU “VELIKI SKUP”

CENTRALNI ČIN OBREDA – “VELIKI SKUP” - GOZBA

TAKMIČENJA”, “NADMETANJA”

PRIPOVEDANJE MITA U RITUALU

CARSTVO HETITA I NJEGOVA TAJNA

HETITSKA MITOLOGIJA

Sve do sredine prošlog veka jedino što se znalo o Hetitima bilo je to da se oni pominju u Starom zavetu u spiskovima ljudi koji su naseljavali Hanan pre izraelskog doseljavanja. Abraham je kupio Mahpelahovu pećinu od Hetita u susedstvu Hebrona i približavanje njihove armije uslovalo je da Sirijci podignu opsadu Samarije u toku dinastije Omri. Prorok Ezekiel približio se stanovništvu Jerusalima tako što je bio hetitski potomak. Ali u toku druge polovine veka Vinklerova iskopavanja u Bogazkoju, gradu Hatuša, staroj prestonici hetitske imperije; i radovi mnogih naučnika na dešifrovanju i prevođenju hetitskih klinastih spisa, pokazali su da su Hetiti (**ime koje oni nisu koristili za sebe**) bili **nesemitski** osvajači koji su se naselili u Maloj Aziji na početku 3. milenija pre n.e. i izgradili imperiju koja je trajala sve do 1225. pre n.e. i igrala veoma važnu ulogu u politici starog Bliskog Istoka. U arhivama Bogaz-Koja je pronađeno više od 10.000 tablica i ovaj značajan literarni materijal sadrži interesantne mitološke tekstove o kojima se sada mora dati izvesno objašnjenje. Studije o Hetitima su takoreći tek u povoju, i može se pojaviti još više mitova nego što je do sada bilo otkriveno, ali oni koji su nam već sada dostupni, zahvaljujući veštini istraživača Hetita, pokazuju uticaj vavilonske religije iako imaju sasvim određene sopstvene karakteristike. Oni sadrže mnogo više folklornih elemenata od onih koje smo do sada upoznali, i poreklo nekih evropskih narodnih priča i Marchen može se tražiti u ovim čudnim mitovima i legendama.

Oni koji žele da saznaju nešto više o poreklu, religiji, literaturi i umetnosti Hetita, naći će izvanredan i autoritativan opis u knjizi doktora O.R. Gurneya *The Hittites* (Pelican Book).

Tri mita koja su data ovde da ilustruju osobine hetitske mitologije preveo je profesor Albrecht Goetze, a mogu se naći u celosti u Pritchard-ovoj nezaobilaznoj kolekciji pod naslovom *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, na koji smo ranije često upućivali.

MIT O ULIKUMISU

Osnova ovoga mita je poznati motiv koji smo već susretali u akadskim i ugaritskim mitovima, borba između starijih i mlađih bogova. **Anus**, koji je akadski **Anu**, bog neba, je zbacio svog oca **Alalusa** sa prestola, a zatim njega zbacuje sin **Kumarbis**. Dogadaju se izvesne stvari u toku Kumarbisove borbe sa Anusom što dovodi do rođenja boga oluje i večito takmičenje između oca i sina se nastavlja. Mit počinje prikazivanjem Kumarbisa kako planira da stvori suparnika bogu oluje. On šalje glasnika **Imbalurisa** do boginje mora da bi od nje tražio savet. Ona poziva Kumarbisa u svoj dom i priređuje mu gozbu. Poslušavši njen savet, Kumarbis šalje svog vezira, **Mukisanusa**, bogu vode. Ono što sledi nije jasno, a sledeće što saznajemo je da je Kumarbis dobio sina, verovatno sa boginjom zemlje. On ga naziva **Ulikumis** i šalje Imbalurisa božanstvima **Irzira**, verovatno bogovima podzemlja, sa naređenjem da prihvate Ulikumisa u svet tame i postave ga na **Ubelurisovo** desno rame, gde treba da izraste u džinovski stub od diorita. Ubeluris je bog koji, kao i Atlas, drži svet na svojim plećima. Zatim se opisuje odrastanje Ulikumisa; on izranja iz mora kao kula sve dok mu visina i obim ne dostignu 900 luga (morskih milja). On dostiže nebo na zaprepašćenje bogova. **Hebat**, žena boga oluje biva izbačena iz svojeg hrama. Ona šalje poruku svome mužu i on odlazi da traži pomoć od **Ea** u njegovoj kući, **Apsu**. Ovde je vidljiva pozajmica iz akadskog epa o stvaranju. Na skupštini bogova, Ea ih pita zašto oni dozvoljavaju da ovo monstruozno biće uništava čovečanstvo. **Enlil** ne zna šta se dešava. Ea putuje do Ubelurisa, koji takođe nije svestan dodatnog bremena koje nosi, i okreće ga tako da on može da vidi čoveka od diorita koji stoji na njegovom desnom ramenu. Ea se zatim obraća starijim bogovima da iz skladišta bogova donesu stari bakarni nož kojim je odvojio nebo od zemlje.

Ovo su Eine reči: ..Slušajte vi, Stari bogovi, vi koji znate stare reči! Otvorite drevna skladišta očeva i dedova! Neka donesu stare pečate očeva i neka ih ponovo zapečate njima. Neka dalje donesu stari bakarni nož kojim su razdvojili nebo od zemlje. Neka odseku stopala Ulikumisu, čoveku od diorita kojeg Kumarbis stvori da se suprostavi bogovima. Ea zatim objavljuje skupu preplašenih bogova da je osakatio Ulikumisa i nagoni ih da pođu i upuste se u borbu sa divom. Bog oluje podiže svoju kočiju i polazi da se susretne sa Ulikumisom. Na tom mestu je ploča slomljena, ali, bez sumnje, tu je opisana pobeda boga oluje. Izgleda da se ovde nalazi odjek vizije iz knjige proroka Danijela u kojoj je opisano uništavanje Nabukodonosorove ogromne predstave

iz sna pomoću kamena koji se odlomio od planine bez pomoći ruku. Kamen pogađa stvorenje u stopala od gvožđa i ilovače i uništava ga. Mit takođe predstavlja još jednu verziju mita o uništavanju čovečanstva i njegovo osujećenje posredstvom Ee.

MIT O ILUJANKASU

Mit postoji u staroj i novoj verziji i u vezi je sa ubijanjem zmija **Ilujankasa**. Kao i prethodni mit, i ovaj sadrži dosta folklornih motiva. Uvodni deo stare verzije govori da je u pitanju kult legenda praznika **Puruli** u čast nebeskog boga oluje i da se ta verzija više ne pominje. To je verovatno praznik Nove godine i mit je srodan mitu o ubijanju zmaja Tijamata, koji se slavi u vavilonskom epu. U staroj verziji zmaj Ilujankas pobeđuje boga uluje. On moli skup bogova da mu pomognu i boginja **Inaras** priprema zamku za zmaja. Ona puni sudove vinom i drugim raznim vrstama pića, i poziva čoveka po imenu **Hupasijas** da joj pomogne. On prihvata, ali pod uslovom da ona spava s njim. Ona pristaje, a zatim ga sakriva u blizini zmajevе jazbine, ulepšava se i mami zmaja da izađe sa svojom decom. Oni ispijaju sve sudove i ne mogu da se vrate u svoju jamu. Zatim Hupisijas izlazi iz svog skrovišta, vezuje zmaja kanapom i tada dolaze bog oluje i ostali bogovi i ubijaju zmaja Ilujankasa. Zatim sledi epizoda koja izgleda kao da nema veze sa ostalim delovima mita i u potpunosti je folklorna. Inaras gradi sebi kuću na steni u zemlji **Taruke**, i dovodi u nju Hupasijasa. Upozorava ga da ne gleda kroz prozor dok ona nije tu, jer, ako tako uradi, videće svoju ženu i decu. Pošto je bila odsutna dvadeset dana, on pogleda kroz prozor i ugleda svoju ženu i decu. Kada se Inaras vrati, Hupisijas je moli da mu dozvoli da se vrati kući i tada ga boginja ubija zbog neposlušnosti. Ostatak ove verzije je nejasan, ali izgleda da postoji aluzija na centralno mesto kralja u prazniku Puruli. Tema o ljubavi besmrtnog i smrtnog, i želja smrtne osobe da se vrati svojoj zemlji, često se pojavljuje u folkloru mnogih zemalja.

Novija verzija mita ima neke ličnosti koje se ne nalaze u starijoj verziji. Kada je zmaj pobedio boga oluje, uzeo mu je srce i oči, detalj čiji se odjek nalazi u egipatskom mitu o borbi između Horusa i Seta, u kojoj Horus gubi jedno oko. Da bi se osvetio zmaju, bog oluje je uzeo za ženu ćerku siromašnog čoveka i sa njom je dobio sina. Kada je taj sin odrastao, oženio se ćerkom zmaja Ilujankasa. Bog oluje je rekao sinu da traži njegovo srce i oči koje je zatim vratio ocu. Kada je povratio svoje izgubljene organe, bog oluje se naoružao i krenuo u boj sa zmajem i, pošto se nalazio na mestu njegovog uništenja, njegov sin povika: „Uračunaj i mene s njim, nemoj me poštediti“. Tako je bog oluje uništio i zmaja Ilujankasa i svoga sina i tako se osvetio zmaju. Ovde postoji veliki prekid i kada se rezimira tekst, izgleda da se radi o ritualu u kojem postoji takmičenje ili trka na osnovu čijeg rezultata je ustanovljen rang i poredak bogova. U ritualnom komentaru vavilonskog praznika Nove godine pominje se trka u kojoj **Mardukov** sin **Nebo** ubija boga **Zua**, događaj koji se povezuje sa vaskrsnućem mrtvog boga. Stoga obe verzije sugerišu da je vavilonski mit o ubijanju zmaja Tijamata, koji se recituje u praznovanju Nove godine, uticao na hetitski mit o Puruliju.

MIT O TELEPINIU

Mit obraduje istu temu kao i mit o Tammuzu i podzemnom svetu ili **kao mit o nestajanju Baale u ugaritskom mitu**. Nepostojanje boga uzrokuje prestanak svake vrste plodnosti, kako biljaka tako i stoke. Mit se pojavljuje u nekoliko oblika, nestaje više bogova uključujući i boga sunca, ali u najvećem delu teksta, na osnovu kojeg je dat ovaj opis, junak je bog **Telepinu**. Ovaj mit bi se takođe mogao ubrojati u ritualne mitove pošto sadrži ritual omogućavanja povratka nestalog boga.

Početak teksta je razbijen, tako da ne znamo razloge za ljutnju boga. Mit priče se nastavlja do momenta u kojem se opisuje Telepinuov bes. Opisuje se kako on obuva levu cipelu na desnu nogu, a desnu cipelu na levu nogu, čime se pokazuje da je bio toliko ljut da nije znao šta radi. Telepinu odlazi u stepu i nestaje. Savlađuje ga umor i on zaspí. Zatim imamo opis posledica njegovog nestanka: zemlju prekriva magla, panjevi se gase u ognjištima, bogovi gasnu na oltarima, ovca odbacuje svoje jagnje, a krava svoje tele, nastaje suša i glad tako da ljudi bogovi umiru od gladi. Bog oluje je zabrinut zbog svoga sina Telepinua i počinje potraga. Bog sunca šalje brzog orla sa zadatkom da pretraži svaku planinu i dolinu, ali orao se vraća bez uspeha. Zatim boginja **Hanahanas** moli boga oluje da i on učini nešto. On odlazi do Telepinuove kuće i udara po kapiji.

Uspeva jedino da slomi čekić, ali ne nalazi nestalog boga i umara se od traganja. Posle toga Hanahanas predlaže da pošalju Pčelu u potragu, ali bog oluje se ruga njenoj ideji, govoreći da je Pčela i suviše mala da bi uspela u poduhvatu u kojem nisu uspeli ni veliki bogovi. Međutim, Hanahanas šalje Pčelu sa zadatkom da ubode Telepinua u ruke i stopala, da razmaže vosak po njegovim očima i stopalima, da ga pročisti i vrati ga bogovima. Pčela ga pronalazi posle duge potrage i izvršava boginjina naređenja. Telepinu se budi iz sna, ali je još bešnji nego ranije i bogovi su na gubitku. Zatim bog sunca kaže, „Dovedite čoveka! neka uzme oprugu **Hatara** na **Maunt Amuni**. Neka ga ona pokrene! Orlovim krilom neka ga pokrene!.. Ovde se izgleda radi o nekoj vrsti rituala, ali je značenje nejasno. Posle prekida u tekstu, u kojem je izgleda bila prizvana boginja **Kamrusepas**, boginja lečenja, opisuje se njen ritual pročišćenja. Telepinu se vraća rođen na krilima orla i u pratnji groma i oluje. Kamrusepas ga leči i smiruje njegov bes. Ona nalaže da se žrtvuje dvanaest ovnova. Baklje se pale i gase, simbolišući gašenje božjeg gneva. Zatim čovek koji je ranije spomenut izgovara čaroliju sa željom da otera sva zla Telepinuovog besa u podzemni svet. Završne reči čarolije glase: “Čuvar vrata je otvorio sedmoro vrata, otključao sedam reza. Dole u mračnoj zemlji stoje bronzani sudovi, njihovi poklopci su od ABARU metala a ruke od čelika. Sve što ikada tamo ode, ne vraća se nikad više, tamo nestaje. Neka prime i Telepinuovu ljutnju, gnev, zlobu i razjarenost! Neka se više nikada ne vrate!. Tekst se završava Telepinuovim povratkom u svoju kuću i obnavljanjem blagostanja. Telepinu se brine za kralja i kraljicu i poklanja im beskonačan život i snagu. Interesantna karakteristika završetka rituala je podizanje stuba u čast boga sa kojeg visi runo ovce. Završni redovi teksta objašnjavaju da stub sa obešenim runom predstavlja ovčiji loj, zrna kukuruza, vino, stoku, ovce, dug život i mnogo dece.

Može se uočiti paralela između stuba podignutog u čast Telepinua i stuba ukrašenog lišćem koji se često slikao na asirskim i vavilonskim posudama, uz prisustvo ritualnog čina. U vezi sa ovim moglo bi se takode spomenuti podizanje drveta DED u Ozirisovom ritualu.

MIT O BOGU KOJI JE NESTAO

Bio jednom moćni bog koji se zvao Telepinu i od koga je zavisila plodnost Zemlje; naljutila ga je ljudska zloća, pa je odlučio da nestane i da se sakrije. Bio je tako razjaren da u žurbi nije čak obukao obuću kako treba, nego je desnu sandalu stavio na levu nogu, a levu sandalu na desnu i tako otišao pucajući od besa. Ubrzo se na Zemlji sve promenilo. Izgledalo je da se nikada neće vratiti proleće i leto. Reke i jezera ostajali su zaleđeni, sneg se nije topio. Sve drveće je ostalo bez lišća a na poljima nije izbila ni vlat trave. U štalama i torovima goveda i ovce su se tiskali preplašeni; u kućama su se ljudi pribijali uz ognjišta na kojima se pepo gomilao sve do visine neke planine, a nije se moglo gledati kroz prozore, jer su bili potpuno prekriveni čadu i dimom. Bilo je uz to tako hladno da niko nije mogao da izađe napolje i baci otpatke i da nabavi hranu, te je celom svetu pretila strašna glad.

Svuda je izgledalo da je izumro svaki život. Koze su napuštale jarce i krave nisu htele da pridu bikovima; čak i životinje koje su već nosile mladunce nisu htele da ih donesu na svet.

Kada je bog Sunca, koji vidi sve i čije oči počivaju na svim živim stvorovima, doznao za ovo, pozvao je na gozbu sve druge bogove i boginje. Pošto su se pogostili gospodskim jelima koja im je izneo i pošto su iskapili mnoge čaše vina i raznih rakija, izložio im je položaj i rekao im bez uvijanja:

— Moga sina Telepinua nema više nigde na Zemlji. Naljutio se i otišao je; ali on je odneo sa sobom sve što je na svetu bilo plodno i dobro.

Čim su čuli ove reči, bogovi — veliki i mali — odmah su počeli da traže brata. Otišli su na visoravni i u doline, na planine i u rečne doline i mada su ga tražili svuda i na svakom mestu, ipak nisu mogli da ga pronađu. Vratili su se bogu Sunca i saopštili mu neuspeh.

Tada je bog Sunca pozvao brzog orla oštrog vida i naredio mu:

— Pretraži visoke planine, pretraži duboke doline, a kada ugledaš uzburkanu vodu, baci i na nju prodoran pogled, jer možda su talasi odneli Telepinua.

Orao je onda poleteo, preleteo je preko visokih planina, spustio se nad polja, a kad god bi ugledao uzburkanu vodu, bacio bi na nju mnoge prodorne poglede; ali mada je leteo daleko i mada je bio vrlo pažljiv, nije mogao da otkrije Telepinua. Orao se zato vratio bogu Sunca i izvestio ga o svom porazu.

Za to vreme, Zemlja se i dalje zlopatila; sada su i bogovi, a ne samo ljudi, bili u teškom položaju; jer, zbilja, ako bi stoka polipsala i ako više ne bi bilo žetve, bogovima više ne bi bile prinošene žrtve od kojih su živeli.

Kad su pomislili na to, bogovi su počeli da očajavaju i da krše ruke, pa su se ushodali tamo—amo —toliko je bila velika njihova zabrinutost.

Međutim, jedan bog je bio naročito uzburdan i plah. Bio je to bog vetrova koji nikada nije mogao da miruje i koga su drugi bogovi obično viđali kako nekuda hita, ričući i urlajuć, pušući i dahćući.

— Šta, zar da svi umremo od gladi — vikao je on — treba nešto preduzeti!

— Zbilja, treba nešto preduzeti — odgovorila mu je majka, blagotvorna kraljica bogova. — Idi onda i uradi to sam! Ti si moćan i silan bog, sve potčinjavaš svojoj volji.

Ti dopireš do krajnjeg kuta najtamnije pećine, duvaš kroz sve pukotine, prodireš u sva skrovišta, pokrećeš lišće, talasaš vodu, potresaš domove ljudi, a pred tobom se povija sve klasje kada naiđeš na neko polje. Idi zato i potraži sam Telepinua!

Bog vetra je pošao i jurio kroz svet sve dok nije na kraju došao do grada u kome je obično obitavao Telepinu. ..Možda je on u stvari još uvek tu.., pomislio je bog. I zakucuo je na rešetku stana, ali nije bilo odgovora. Onda se iz sve snage zaleteo na vratnice i one su ispale iz šarki i pale. Ali od Telepinua ni traga. Onda se bog vetra vratio u nebesa; bio je zlovoljan i razočaran, seo je i ćutao. Više se nisu mogli čuti ni uzdasi lahora, ni šaputanje vetrića, svuda je zavladala mučna tišina.

Međutim, ženski duh je brži od vetra i prodire dalje, pa kada je Kraljica neba saznala da nijedan od moćnih bogova, pa ni sam vetar, nije umeo da pronađe Telepinua, odlučila je da stvari uzme u svoje ruke. Naredila je da potraže pčelicu.

— Pčelice, — reče joj — idi traži Telepinua! Kada ga budeš našla, ubodi ga u ruke i noge. To će ga sigurno pokrenuti; istoga časa treba da ga natrljaš svojim voskom i da ga dovedeš meni.

Kada je čuo da se Kraljica ovako obratila pčeli, Vetar je bio uvređen i tužan.

— E baš lepo! — uzviknuo je on, podrugljivo se smejući. — Telepinua su tražili veliki mali bogovi i nisu ga pronašli. Zar veruješ da će ova malecka pčela, koja ima slabaška krila, moći da postigne ono što svima drugima nije pošlo za rukom?

— Čuti — odvrati mu boginja oštro — ova će životinjica potražiti i naći Telepinua!

Pčela se brzo vinula u vazduh, zujala je nad visokim planinama, pevušila je prelećući duboke doline, pevuckala je duž rečnih tokova. Najzad, kada je skoro već bila potrošila sav med i kada je umor počeo da joj iscrpljuje i poslednje zalihe snage, stigla je do čistine u nekoj šumi blizu grada **Lihzine** — i, boga mi, šta je spazila? Glavom Telepinua, koji je ležao na ledima i spavao čvrstim snom. Brže nego što se to može izreći, pčela je izujedala Telepinuove ruke i noge i uskoro se bog pokrenuo i probudio, — ali bogovi se ponašaju kao ljudi kada ih neko suviše naglo probudi, pa je i Telepinu bio žestoko ljut.

— Zašto si došla da me uznemiriš? — zagrmio je on. — Zar ne vidiš da sam pokušavao da spavam? I zar ne znaš da neko ko je sasvim zle volje kao ja više voli da bude ostavljen na miru? Veruješ li zbilja da sam raspoložen za brbljanje?

Zaista, Telepinu je bio još mnogo ljući nego ranije i, čim je ustao, ustumario se po puteljku i počeo da uništava sve pred sobom. Reke, koje su ranije bile samo zaleđene, sada su sasvim presušile, a izvori, koji su dotle ipak davali koju kap vode, sada su potpuno presahnuli.

Međutim, pčela nije samo jedno od najmanjih stvorenja na svetu nego i jedno od najpametnijih, pa je odmah znala šta joj valja činiti. Prikupila je preostalu snagu i smesta se vratila boginji:

— Našla sam Telepinua — saopštila je — ali sama ne mogu da ga dovedem, jer bi ga trebalo preneti preko vrlo visokog vrha i preko velikih vodopada, a to prevazilazi moju snagu. Neka orao pođe sa mnom, pokazaću mu gde je bog i on će ga poneti na krilima.

Na ove reči, boginja je naredila da pozovu orla, pa mu je naložila da prati pčelu i dovede Telepinua. Ali boginja je dodala:

— Ipak, to je samo početak: bog je još uvek ljut i jarostan i biće nam potrebne najjače čarolije neba i Zemlje da bi nam pošlo za rukom da mu vratimo dobro raspoloženje!

Orao i pčela su preleteli bregove i doline, a bogovi su se za to vreme okupljali na bedemima neba i brižno očekivali njihov povratak.

Čekanje je bilo mučno i dugo, ali najzad se na vidiku pojavilo nešto kao crni oblačak, a istoga časa se razlegla grmljavina i zasevale su mnoge munje i vazduh se prolomio od prodornih i ljutih krikova. Uplašeni bogovi su se pribili jedni uz druge.

Sve više je ječao grom i krici su bili sve reskiji, munje sve češće i sve su više zaslepljivale, reklo bi se da se nebo i Zemlja bore prsa u prsa.

Odjednom, buku i huku je nadjačalo zujanje pčele koja brzo leti i crni oblak je dobio jasniji oblik. Bogovi su bolje pogledali u ugledali orla kako im se približava hitro kao strela, a na njegovim leđima je jahao Telepinu; oko njih je zujala i pevušila pčelica, pobedonosno ali i sa strepnjom.

Malo zatim ptica se spustila, a istoga časa je istupila čitava počasna četa poslužitelja, noseći u rukama pehare nektara, posude sa skorupom i medom, kotarice sa voćem; dok su poslužitelji stajali poklone pred Telepinua, boginja Kamrusepa je bila uz njega i umilno mu pevušila odlomke pesama uz svaki pehar ili posudu ili kotaricu.

Za smokve je pevala:

— Opre smokve slađe su kad vremenom sazru, neka bi se i tvoja ljuta i pogubna jarost pretvorila u blagost!

A za grožđe i masline:

— Maslina je puna ulja; iz grožđa teče vino; neka bi i tvoje srce bilo tako prepuno svih blagotvornih darova na svetu!

Za skorup i med:

— Budi mek kao skorup i sladak kao med. Napusti brzo svaku ljutnju i ozlojeđenost.

Telepinu su ove pesme izgledale kao molbe i želje, ali te reči su u stvari predstavljale bajalice, jer Kamrusepa je bila vrlo upućena u umetnost vraćanja; i zato, tek što je bog okusio zalogaj hrane i srknuo koji gutljaj pića, već je bio omađijan. Izgledalo je da je namah nestalo besa i jeda koji su vreli u njemu, a njihovo mesto je zauzela nežna i topla blagonaklonost. Što je više jeo i pio, bio je sve ljubazniji, a svaki put kad bi mu usne dodirnule neko začarano jelo, dušom bi mu poteklo beskrajno blaženstvo.

Na kraju, kada su bogovi videli da je sasvim nestalo Telepinuove ljutnje i da prema njima oseća samo ljubav i nežnost, ponovo su postavili trpezu, opet rasporedili sedišta i nastavili gozbu koja je bila tako neprijatno prekinuta. I opet su sedeli kao nekad, gosteći i veseleći se; ali sada je među njima i na počasnom mestu sedeo sam Telepinu, primao njihovo podvorenje i veselo im uzvraćao.

Za to vreme, na Zemlji, smrtnici su takode pokušavali da ugode bogu, ali zbog nestašice i gladi nisu mogli da mu ponude namirnice i napitke kojima su ga obasipala njegova nebeska braća i sestre; ipak su u svakom domu širom otvorena vrata i prozori i svi su počeli da u glas pevaju:

— Neka odu iz kuće kroz prozore, neka odu kroz prozore preko dvorišta, neka odu preko dvorišta kroz vratnice, neka odu kroz vratnice pa niz put, neka odu bes, jarost, ljutina! Neka odu putem i neka ne skrenu sa njega, neka ne zastanu ni blizu bašte, ni blizu polja, ni blizu voćnjaka, neka pohitaju prema mestu gde se dodiruju Zemlja i nebo, i neka potamne kao što Sunce otpočinje svake večeri i neka nam nestanu sa očiju! Zatim je neko doneo veliku metalnu zdelu sa prekrupom; počeli su da mešaju kašu drvenom kašikom, a za to vreme su ostali zapevali u glas:

— Okreći, okreći, okreći bez prestanka, dokle god ima grumuljica; okreni duh i okreni srce, da iz njih nestane svaka surovost!

Na kraju su oprali i oribali unutrašnjost kuća, pa su prosuli prljavu vodu po šljunku i zapevali:

— Voda jednom prosuta po zemlji, nikad se više neće vratiti u vedro; prognaj jarost iz srca i neka ona ode za uvek.

I mada su ovi stihovi Telepinuu izgledali samo kao molitve i želje, ipak su to bile čarobne reči i, odjednom, ledeni vetar zime kao da se stišao, kroz otvorene prozore i vrata ušao je prvi dah proleća. Na granama drveća i po živicama moglo se nazreti prvo zelenilo, a odjednom su i hiljade zvukova oživele polja i šume: žuborenje izvora, tapkanje nožica, prve nesigurne popevke mladih ptica koji napuštaju gnezdo. Nekoliko dana kasnije, sred dvorišta imanja podignut je lep drveni stub i o njega je, u čast Telepinua, pričvršćeno neoskrvuto runo tek rođenog jagnjeta.

HETITSKA KULTURA

Hetiti, koji su tako tiho prije dvije i po tisuće godina sišli s historijske pozornice, vratili su se u ljudsku spoznaju po jedinjoj uzročnoj vezi: ostavili su za sobom svoje kulturne spomenike. Za sobom su ostavili spomenike svoga graditeljstva, kiparstva, svoje književnosti, svoje poezije.

Recimo odmah: nisu ostavili mnogo toga. To što su arhitekti do danas iskopali samo su fragmenti hetitske kulture, njeni uzroci. — ali svakako nam ti ulomci i ti uzorci omogućuju barem djelomično da rekonstruiramo izvornu sliku te kulture, da sebi predočimo onaj Rolandov “Čarobni luk” koji spaja prošlost sa sadašnjosti. Uz to ta fragmentarnost daje spomenicima hetitske kulture osobitu draž, potiče nam fantaziju da uz pomoć nje ponovno oživimo genij odavno umrlih stvaralaca — baš kao što nas na to potiče i torzo Praksitelove Venere i prekinuti ritam Sapphina stiha.

Materijalna osnova na kojoj je ta kultura izrasla dovoljno je osebujna da možemo uočiti brojne karakteristične crte ne samo političkih i pravnih institucija koje su stvorili Hetiti nego i u plastičnoj umjetnosti, i napose, u poeziji. Te karakteristične crte uočili su bez izuzetka manje-više svi historičari koji se bave kulturama Bliskog istoka, iako ih — osim marksista — svi tumače idealistički, “rasnim razlikama”, “indoevropskim porijeklom” Hetita (što je neosporno), a ne karakteristikama materijalne osnove njihova života, koja ima odlučno značenje za čitavu kulturnu nadgradnju. Osim ovih karakterističnih, “izvornih” crta, u hetitskoj kulturi nalazimo i sasvim očite strane utjecaje, napose, huritske i asirsko-babilonske; hetitska kultura, dakako, nije stajala na tlu Male Azije zatvorena pred tim stranim utjecajima. Pa ipak ti strani utjecaji u hetitskoj kulturi nisu odsudni, napose ne u području kojim se mjeri razina čitave kulture — u području umjetnosti. Zato s punim pravom govorimo o samostalnoj hetitskoj umjetnosti. Pod pojmom hetitske umjetnosti ne razumijevamo dakako samo kulturu, umjetnost “naroda Hetita”, nego i kulturu čitave mnogonarodne države Hetita i onih malih hetitskih država i državica koje su se poslije pada velike države održale u istočnoj Anatoliji i sjevernoj Siriji.

Prvi spomenici kulture s kojima su se sreli otkrivači države Hetita bili su kipovi hetitskih bogova. Ljudi poredani u nizovima, sa šiljastim kapama na glavama, koje je otkrio Texier na stijenama svetišta u Yazilikayi bili su zapravo bogovi. Čovjek u stavu borca koji je čuvao bogozkaleovska vrata također je bio bog. Jedinstveni kip čovjeka što sjedi, sa dva lava na postolju, koji je iskopan u Karkemišu također je kip boga. Žena s ogledalom, koju je otkrio Humann u Zindžirliju je kip božice. Dva ratnika na reljefu u Malatiji, koji nastoje da ubiju veliku zmiju, također su bogovi. Gotovo polovica hetitskih kipova i reljefa prikazuju bogove i božice, ali ni izdaleka ih ne prikazuju sve. Jer “tisuću bogova imaju Hetiti”.

Hetitski panteon, koji poznajemo tek napola (640 imena), šareni je splet raznog asirsko-babilonsko-sumerskog, luvijskog, huritskog i napose hatijskog življa koji se pridaje bogovima i raznim kultovima koje su Hetiti donijeli iz svoje pradomovine. Razumije se da ih ovdje nećemo razvrstavati, a ni tragati za njihovim porijeklom i promjenama: za naše svrhe je dovoljno ako samo spomenemo one koji su najvažniji i kulturno historijski najzanimljiviji.

Jedan od glavnih hetitskih bogova (glavnog nemaju) jest bog oluje iz grada Hatuše. Zove se **Tešub**, a njegova žena je **Hepa**. (“Uostalom, čini se”, napominje Bedrich Hrozný, “da je ime naše pramajke Eve, hebrejski Hava, poniklo od imena te huritske božice Hepe čije se ime nalazi i u imenu jeruzalemske kneginje Abdi-Hepe iz amarnskog vremena. Nije Eva — zavodnica Adama — tek tako primila ime te huritske, nesemitske božice.”). Bog vegetacije je **Telepinu**, bog muške snage je **Inar** (grčki “muž”: aner), bog vatre je **Agniš** (latinski vatra je ignis), bog obrane je **Apulunaš** (direktan prethodnik Apolona koji je uostalom u Homera branilac maloazijskih Trojanaca od napola evropskih Grka), božica lova je **Rutaš** (slikana, kao i grčka božica Artemida, s jelenom, u kojeg se preobrazila). Jedan od bogova jest starohetitskog, indoevropskog porijekla a zove se **Jajas**, “Hodočasnik”, što se prema mišljenju Hroznoga (to bilježimo s ogradom) razvilo u staroizraelski Jahve — bog, kršćanski Gospod. Osim toga Hetiti su imali na stotine „što je dokazano” bogova mora, neba, oblaka, gora, studeni, rijeka, vjetrova, žitarica, poljskog uroda uopće. Sveti Pavao bi ih nazvao, slično kao i Atenjane, pobožnim narodom zato što su poštovali i nepoznatog boga, i to ne samo jednoga. Mnogi od tih bogova imali su hermafroditko obilježje kao i kršćanski anđeli (koji su također slikani u dugim

haljinama i s krilima). Od životinja su poštovali lava i napose bika, čijim je svetištima bilo upravo prepuno "Bikovsko gorje" koje se i danas po biku zove **Taurus** odnosno Taur. Osim dobrih bogova Hetiti su imali i zle bogove, i čini se da su upravo tim zlima, koji su im mogli najviše naškoditi, prinosili — što je i sasvim logično — najviše žrtava da ih tako reći podmite.

Nijednog od svojih bogova Hetiti nisu smatrali — npr. za razliku od kršćana — svemogućim; o lukavosti nekih od njih imali su čak i neljepo mišljenje (što je bilo tim sudbonosnije jer je takav bog u okviru svoje kompetencije bio tako reći svemoguć). Ako je Hetit dakle htio nešto izmoliti od svoga boga, morao mu je to reći koliko je to god moguće ljepše, što dakako nije isključivalo da bi mu koji put rekao ponešto onako iz svega grla, prepirao se s njim, prebacivao mu i sasuo na nj sve što u kršćana pripada u popis smrtnih grijeha. Taj kritički odnos Hetita prema bogovima uvjetovao je molitve koje nas često iznenađuju sadržajem i uvijek svojom formom. Te molitve su sjajni primjeri govorničkog umijeća, pa čak i prave pjesničke tvorevine. Napose to vrijedi za molitve kraljeva, koji su ujedno i ponajprije bili i — najviši svećenici hetitske države.

Hetitski bože oluje, gospodaru moj, i vi bogovi, gospodari moji, tako je to: griješi se!

I moj otac je griješio I nije slušao riječi hetitskog boga oluje, gospodara moga. Ja, međutim, ničim nisam sagriješio!

Samo tako je to: grijeh prelazi s oca na sina. I na mene je prešao grijeh oca mojega.

Ja sad hetitskom bogu oluje, gospodaru svome, i bogovima, gospodarima svojim, priznajem: tako je to, griješilo se!

I ja sam sad grijeh oca svoga priznao, neka se misli hetitskog boga oluje, gospodara moga, i bogova, gospodara mojih, ponovno smire!

Budite mi ponovno naklonjem i izgnajte kugu iz zemlje Hata!

Vi bogovi, koji hoćete da osvetite smrt Tuthalijinu:

Oni koji su ubili Tuthaliju svoj su krvavi zločin već okajali. I zemlja Hata ga je već ispaštala. Zato osveta sad i na mene pada i ja hoću da s čitavom svojom obitelji taj zločin ispaštam žrtvom i pružanjem zadovoljštine. Tako hoću da misli bogova, gospodara svojih, ponovno smirim.

Budite mi, bogovi, gospodari moji, ponovno milostivi! Želim da opet mogu stati pred vaše lice!

I ja vam se molim, uslišajte me!

Nisam učinio nikakva zla, a od onih koji su posrnuli i učinili zlo, nikoga više nema i svi su već mrrvi. Zato je stvar oca mojega prešla na mene, gledajte bogovi, gospodari moji, u ime zemlje Hata hoću da vam darove dam za pomirenje.

Izagnajte iz srca moga tugu, oslobodite od straha dušu moju!

Ne podjeća li ta Molitva za odvratanje kuge, koju je napisao kralj **Muršili** — ne samo po sadržaju u kojem se izražava tuga čovjeka što trpi nego i po svojoj formi, na stihove iz — Knjige Jobove?

Ptica nalazi sklonište u gnijezdu svome i ono će je zaštititi. Ako sluga ima briga, obratit će se molbom svojom gospodaru svome. Gospodar ga sasluša i prijateljski mu je naklonjen. Od onoga što je slugu mučilo gospodar ga zna osloboditi. Ako je sluga sebi nešto dopustio i svoju krivnju priznao gospodaru svome rekavši: 'Radi sa mnom što te volja?', gospodar neće kazniti slugu. Jer je svoju krivnju priznao, smirit će se misao gospodareva.

To govori također kralj Muršili bogu oluje, svome gospodaru, u istoj molitvi. A zašto? Da mu pokaže kako ljudi znaju biti milostivi — dok

... rasrdi li netko boga u njegovim mislima, zar ga bog neće ubiti? I ne samo njega samoga. Neće li ubiti i njegovu ženu, njegovu djecu, njegove potomke, njegove rođake, njegove sluge i sluškinje, njegovu stoku, njegove ovce, njegov urod i zar ga ne stavlja pred najveće ispaštanje;

Možemo li da ne postavimo pitanje s kojim je gđa M. Riemschneider završila analizu **Hatušilijeve** oporuke:

“Kad su tako pisali kraljevi, kako li su onda tek pisali pjesnici?!”

To pitanje je opravdanije nego što bismo u prvi čas pomislili. Snaga izraza i raznolikost slika u tim kraljevskim dokumentima — premda ih možda nisu pisali sami kraljevi, nego njihovi pisari — pretpostavlja veliku sklonost prema pjesništvu. Međutim, njegove granice, kao i njihova najviša dostignuća, nisu nam na žalost poznata.

Pristane li čitalac uz teoriju koju smo iznijeli na str. 170 (a koju iz opreza prihvaća i većina hetitologa), objašnjenje tako reći čitave hetitske poezije neće nam zadavati osobitih teškoća. Ako su Hetiti doista svoje pjesničke tvorevine pisali hijeroglifskim pismom na drvenim pločicama, tad ih je odnio u nepovrat val "morskih naroda"; većinom su pale kao žrtve plamena u zapanjenim gradovima, a ostatak se raspao pod njihovim pepelom. Usmena predaja, međutim, nestala je zajedno s jezikom Hetita.

Kad su godine 1506. na Eskvilinskom brežuljku u Rimu bili otkriveni fragmenti jednog kipa, umjetnici su uspjeli od njih rekonstruirati slavnu Laokontovu grupu. Od fragmenata hetitske poezije, međutim, — koji su se sačuvali na klinopisnim pločicama — ne može se ništa rekonstruirati što bi moglo poslužiti kao osnova za makar i najskromniji "pregled" ili "historiju" hetitske poezije. Pa ipak ti fragmenti — to više što se radi o sasvim slučajno sačuvanim — dokazuju da je ta poezija stajala na iznenađujućoj visokoj razini.

Navedimo nekoliko primjera jer, naposljetku, veličinu je moguće prepoznati i po malo podataka. Evo najprije prastare pjesme u slavu boga sunca; prema verziji iz 14. do 13. stoljeća prije nove ere. (Zanimljiva je i zbog toga što je njen drugi stih poslužio kao argument za tvrdnju da se pradomovina Hetita nalazila na zapadnoj obali mora — samo što to jednako može biti Crno kao i Kaspijsko more.)

Sunčani bože nebesa, pastiru čovječanstva! izlaziš iz mora, koje je sin neba, i ponovno gore k nebu putuješ.
Sunčani bože nebesa, moj gospodaru!
Rođenima od ljudi i divljim zvijerima sa stijena, psima, veprovima i svima živima spolja, svima ti pružaš što ih s pravom i pripada!
I dan za danom lako...

Ili drugi primjer pjesme o istoj temi, možda najstarije pjesme koju je spjevao Indoevropljanin:

Da si mi zdravo, sunačni bože nebesa!
Ti svima vidiš do srca, ali do tvoga srca ne vidi nitko.
Je li netko učinio zločin, ti si stajao nad tim, sunačni bože nebesa.
Ja ravnim idem putem, i ako me uvrijedi netko, ta ti si ga vidio, sunačni bože nebesa!

Evo još samo jednog malog odlomka iz velikog epa o borbi bogova za vlast u carstvu nebesa. (Njegova autora, ili sastavljača, znamo: zvao se **Kilaš** i živio je petsto godina prije Homera. Vrijedno ga je zapamtiti zato što je to — prvo ime jednog pjesnika u povijesti svjetske knjižvenosti.) Hetitski bog oluje sprema se sa svojim bratom **Tašmišem** na bazaltnu goru koja stalno raste tako da ugrožava njegovo sjedište, a time mu prijeti i da ga obori s prijestolja:

I uhvatio ga je za ruku i pošao s njim do gore Haze.
Upravio je svoj pogled na prijeteci bazalt a od same srdžbe izmijenila mu se boja lica.
Bog oluje sjeo je na zemlju i kao rijeka tekle su mu suze:
Bog oluje je kazao očiju uplakanih:

Tko još može na takvu strahotu i da gleda?

Tko još s takvim nečim može da vodi boj? Bogu oluje rekla je nato Ištar:
Brate moj, on mnogo toga zna, on mnogo toga ne zna, glup je (bazalt taj), samo za desetoricu u njega je snage...

Da ne bude zabune: ovo nije nikakav pjesnički prijevod, nego je to od riječi do riječi prijevod hetitskog klinopisnog teksta. Isto iznenađujuće bogatstvo izraza i pjesničku slikovitost nalazimo i u ostalim odlomcima koji su više prosjek nego neki krajnji doseg hetitskoga pjesničkog stvaralaštva. Sačuvani su kako je to odgovaralo „metodi slučajnog izbora“.

Među radovima hetitskih pjesnika nalazimo i nekoliko fragmenata prijevodne književnosti, napose nekoliko pločica s odlomcima iz sumersko-babilonsko-asirskog epa o Gilgamešu. Tačnost i preciznost tih prijevoda mogu da podnesu i današnja naša mjerila. Od brojnih mitova, originalnih i prerađenih, prije svih zaslužuju pažnju dva: mit o borbi boga oluje sa zmijom Ilujankom (s ilustracijama koje nalazimo na nekoliko reljefa), i mit o bogu vegetacije Telepinuu (koji je vjerojatno sumersko-babilonskog porijekla i koji se u različitim varijantama pojavljuje u mnogih naroda): U jesen taj bog ostavlja zemlju, zbog čega na njoj umire sav život i dolaze bijeda i glad. Bog oluje se sprema da pronađe boga vegetacije, ali se vraća bez njega. Zatim ga polazi tražiti orao, ali također bez uspjeha. Napokon, ga nade mala pčelica, budi ga i poziva ga da se vrati. S povratkom boga vegetacije nastaje proljeće i život se obnavlja u prirodi i u ljudima.

Unatoč tome što većina tema hetitskih mitova nije izvorna, njihova obrada pokazuje čisto hetitski stvaralački duh: u njima nalazimo karakteristične metafore i usporedbe, a u njima se susrećemo i s onim efektivnim preplitanjem epskoga teksta s dijalozima koje poznajemo iz Hatušilijeve oporuke — što ne nalazimo u ranijim književnim tekstovima ostalih naroda.

Hetiti ispunjuju pjesničkim izrazima i slikama i pisarske sastave (ne možemo reći „literarne“) koje su inače prauzroci suhoparnosti i dosade: službene obrasce, zaključne klauzule ugovora, sudske zapisnike, propise za vjerske obrede. Posebno su sočne njihove kletve i zavjeti za obranu od zlih demona; no ostavimo ih „iz moralnočasnih razloga“ uklete u stručnim publikacijama staroorijentalnih filologa koji se njima služe samo u svom istraživačkom radu. To vrijedi i za zakletve protiv kućnih vađa, po kojima se vidi da Hetitova supruga baš nije bila bespravna i od muža nadvikana.

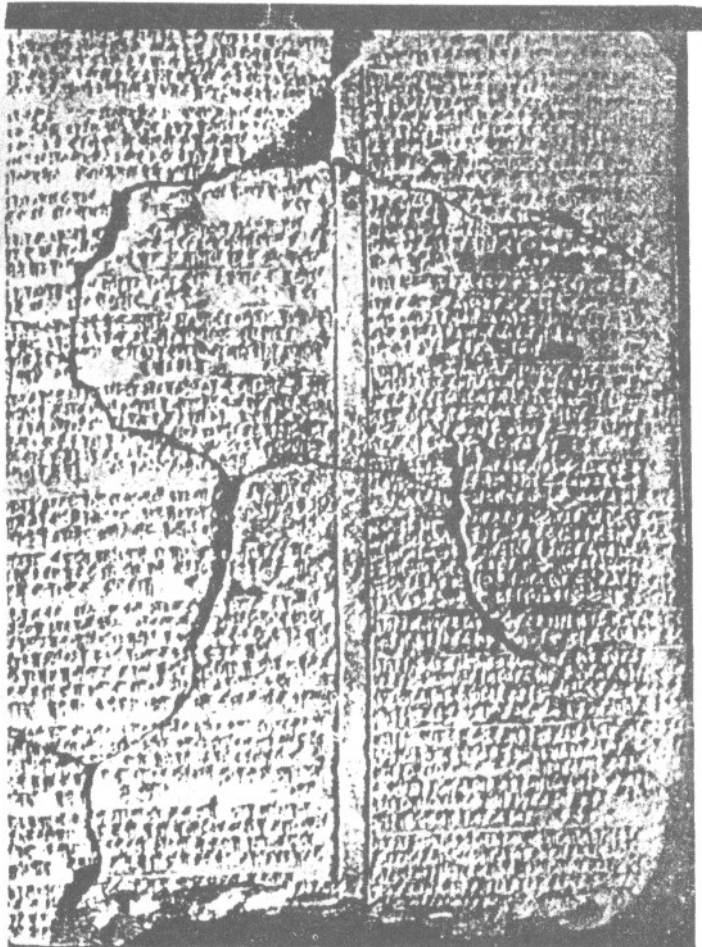
Pogledajmo kako je na primjer izgledao službeni čin pri vojničkoj zakletvi čije nam je svečano polaganje sasvim razumljivo u toga vojničkog naroda. Pred postrojenu formaciju pješadije i bojnih kola u punoj ratnoj spremi došao je zapovjednik u pratnji svećenika uza svirku svirala i udaranje bubnjeva. Poslije odgovora na zborni pozdrav zapovjednik je naredio vojnicima iz prvog reda da istupe. U ruke im je stavio pivski kvasac, od koga se meljavom i daljnjom preradom pravilo pivo, i rekao: „Tako kao što je smrvljen ovaj hljeb bit će smrvljen svaki onaj koji ne održi svoju zakletvu!“ Vojska je odgovarala u zboru: „Neka se tako zbude!“ Zatim im je dao u ruke slad i rekao: „Kao što je ovaj slad neplodan i ne može se upotrijebiti za sjetvu ni za pečenje hljeba, tako neka je neplodna žena i stoka onoga tko prekrši zakletvu!“ Zatim je naredio da se donesu ženske haljine, vreteno i ogledalo: „Neka postanu žene oni muževi koji ne održe svoju zakletvu, neka obuku ženske haljine i neka u ruke mjesto oružja uzmu vreteno i ogledalo!“ Na kraju je naredio da se dovedu slijepi i gluhi i rekao: «Neka oslijepu i oglušu svi oni koji ne drže svoju zakletvu!“ Postrojena vojska je poslije svakog tog čina odgovarala u zboru: „Neka se tako zbude!“ Nije li taj dramatični prizor dostojan Tolstojeva pera, Velasquezova kista i Bethovenove muzike

Na kraju moramo spomenuti — i to upravo sa zadovoljstvom — još jedan knjižveni rad koji se nije pojavio u svjetskoj književnosti prije Hetita, a poslije njih se otkrio tek mnogo kasnije. To su kratke priče koje su historičari kulture označili kao „popise pomutnje i gluposti“. Razvile su se možda iz službenih bilježaka i dvorskih kronika, po obliku su kratko napisane sličice (ili bolje: postavljena ogledala nesposobnih i necijenjenih službenika koji loše služe kralja, birokratskih sudaca koji odugovlače donošenje presude čitava desetljeća, zagube sudske zapisnike itd. Upravo bi bila za novinske stupce pričica o vojskovođi koji gomila grešku za greškom i više mu je stalo do pobjedničkih vijesti o svom gospodarar nego do pobjede. Možda to za Hetite i nije bila samo „humoristička literatura, „ i sasvim je moguće da su te male tvorevine stavljali u grupu „poučne literature“, jer se svaki slučaj nepoštenja, vjerolomstva itd. kažnjavao smrću. No bilo ovako ili onako, to je svakako prvi knjižveni rod koji se bori protiv nesposobnosti, nesavjesnosti i ograničenosti k r i t i č a r a. Ma koliko da visoko cijenimo hetitsku poeziju, mitološku literaturu i ukrašavanje službenih spisa pjesničkim slikama — za taj izvorni prinos Hetita književnosti posebno smo im zahvalni.

Za razliku od poezije i beletristike, sačuvalo nam se razmjerno mnogo spomenika hetitske stručne literature. U tome, međutim, ne vidimo nikakvu „naklonost sudbine“ — ne vidimo je već zato što se tu radi o

dvije neusporedive i uzajamno nezamjenljive veličine. Kao kad bi netko rekao o Goetheu: bogu hvala što nam se sačuvala njegova "Nauka o bojama", kad nam se već zagubio Faust!"

U književnost te vrste pripadala su kod Hetita mnoga djela, koja mi zacjelo danas ne bismo tako razvrstali. To vrijedi osobito za literaturu o vraćanju, prorokovanju, gatanju iz zvijezda i slične spise, a zatim napose za znatan dio ljekarničkih i astronomske literature, čija je racionalna jezgra zavita u teško pronicljivu vrstu magije. Sva su ta djela Hetiti preuzeli od Babilonaca i Asiraca i služili se samo prijevodima; time što ih nisu dalje razrađivali i usavršavali zaista nisu učinili nikakve kulturne štete.

Od Babilonaca su preuzeli i bogatu matematičku literaturu, koja također nisu dalje razvijali. U matematičkoj nauci im je to svakako bilo teško: čime su mogli za tadašnjih uvjeta proširiti spoznaje svojih učitelja koji su već petnaest stoljeća prije Pitagore, Arhimeda i Euklida otkrili npr. formulu za izračunavanje površine trokuta, čeverokuta, romba i kruga, zatim formulu za izračunavanje volumena kvadra, prizmatičnih tijela s prvokutnim i kosokutnim presjekom, pravilne i krnje piramide itd., i koji su znali već u drugom tisućljeću prije nove ere računati s potencijama i imali su tablice za vađenje drugog i trećeg korijena; Jesu li Hetiti usvojili ta znanja — a nemamo razloga da u to sumnjamo — bili su ionako jednako daleko kao evropski matematičari prije Descartesa i Leibniza.

Ali nećemo nastaviti s nabrojanjem onog čime Hetiti nisu pridonijeli napretku naučnih i stručnih znanja — ovdje je važnije ono čime su pridonosili. Koncentrirajmo se radije opet samo na ono najvažnije ako o tome možemo dati sliku prema njihovim literarnim spomenicima.

U prvom je to redu bilo pravo. O hetitskom zakoniku iz 15. do 14. st. p. n. e., o kojemu je prvi pisao i preveo ga (na francuski) Bedrich Hrozný, već smo govorili. Ono što se od njega sačuvalo na dvije velike serije klinopisnih pločica svakako ne dokazuje [Hetitski zakonik iz kraljevskog arhiva u Bogazlijanu](#)

takvu sistematičnost i razrađenost na kakvu smo (otprilike iz 14. st. pre n. ere navikli u majstora i učitelja prava — Rimljana; ali

činjenog s predomišljajem i bez predomišljaja, s odgovornosti pred učinjenim i propustom ubraja se među tekovine pravničkog mišljenja čije je otkriće 2000 godine prije Justinijanova zakonika (koji je također već star svojih 1500 godina) bilo za modernu pravnu nauku iznenađenje s kakvim se često ne sretamo. Isto vrijedi i za instituciju fakultativnih kazni i naknade štete (na zahtjev oštećenoga), zatim za uzimanje u obzir objektivnih i subjektivnih okolnosti kaznenog djela (npr. žena koja je bila nasilno omljubljena u kući gdje je mogla zvati u pomoć a nije zvala kažnjavala se kaznom smrti; ali ako je bila omljubljena u planini, ostaje nekažnjena — počinitelj se, dakako, u oba slučaja kažnjava smrću) i slično. A to napose vrijedi za određivanje pristojbi u reformiranom zakoniku.

Kad su istraživači došli k sebi od iznenađenja nad oblikom i sadržajem toga zakonika, počeli su ga pobliže proučavati. Već na prvi pogled svima je bilo jasno da to nije prvi hetitski zakonik. Ali što mu je služilo kao uzorak? Iz čega se razvio? Koji su paragrafi bili reformirani a koji su ostali u izvornom obliku? Iz kog su vremena potjecale pojedine njegove odredbe? Odgovor na to pitanje dale su godine 1962. i 1963.

Njemački, talijanski i čehoslovački hetitolozi uspjeli su na temelju historijske gramatike hetitskog jezika ustanoviti u tom zakoniku riječi koje odgovaraju izrazima i veznicima iz starijih hetitskih dokumenata, koji su u cjelini tačno datirani. Prema prethodnom izvještaju V. Součeka mogu se u tom zakoniku naći odredbe koje potječu već iz vremena Hatušilija I, tj. iz druge polovice 17. st. pr. n. e. To znači da je najstarija dosad poznata verzija hetitskog zakonika, otprilike za sto godina mlađa od proslavljenoga babilonskog Hamurabijeva zakonika! I što je tu najzanimljivije: već i ti najstariji hetitski zakoni nose u sebi tragove reforme! Rezultati daljnjih istraživanja bogazkaleovskih pločica dokazuju da je taj zakonik bio neprestano dotjerivan i dopunjavan, tako da nikad nije bio zastario nego se neprestano prilagođavao novim ekonomskim i društvenim prilikama — sasvim u suglasnosti sa zahtjevima m o d e r n e pravne nauke.

Reforme toga hetitskog zakonika, od kojih posljednju možemo pripisati kralju Arnuvandi IV s kraja 13. st. pr. n. e., dale su poticaj za bilješke i napomene u kojima možemo zapaziti početke literature koja se sastoji od djela pod stereotipnim naslovom "Komentar zakona o...", a koja je za pravnika upravo toliko korisna koliko je za nepravnik dosadna. Prva objašnjenja ili komentari potječu već od samih reformatora. Zatim ih nastavljaju suci i — bilježe presude koje imaju istu funkciju kao judikatura naših viših sudskih organa.

O toj judikaturi, koja je već od Hetita očevitno sekundaran izvor prava, obaviješteni smo preko preambula raznim ugovorima gdje se stranke podvrgavaju zakonskim odredbama i precedentnim osudama. Hetitski sudovi izriču osude na temelju zapisnički ustanovljene istine i ispitivanja svjedoka, i uz prisegu kojom se potvrđuje pravo stanje stvari. Hetitski sudac nije mudri kadija iz orijentalnih bajki, koji sudi na temelju sretnih uviđaja i pravničkog "osjećaja" — nego je sudac-službenik koji sudi po zakonu, pravosuđu i zapisniku. Sudi li uvijek pošteno (iako mu nije dopušteno da dobro umanjuje a zlo uljepšava, kako se to traži u kraljevoj instrukciji namijenjenoj određenim funkcionerima) ne znamo, ali znamo da su hetitski sudovi prilično tromi, "birokratski" i da je u njihovim prostorijama za trajanja rasprave podosta vike. Čini se uostalom da u tome hetitski sudovi nisu izuzetak i da se za primat u toj praksi (do danas još nenadmašenoj) natječu s Egipćanima.

Od stručne literature imaju za nas možda najveće značenje hetitski povijesni spisi, a od njih osobito tzv. Muršilijevi anali. "Upravo je Muršili stvorio stil anala koji je jedva kad bio premašen," kaže gđa M. Riemschneider i zaista ne pretjeruje. "Dogadaji su razvrstani tačno po godinama i pričanje teče po određenoj shemi tako da se jasno ističe ono što je bitno i karakteristično. Samo pripovijedanje, međutim, toliko je stvarno i nezabavno da napose kratko opisane događaje jedva možemo razumjeti."

Ti anali ne ispunjavaju doduše zahtjeve koje postavljamo na zabavno štivo, ali oni u velikoj mjeri ispunjavaju zahtjeve koje postavljamo na historijsko izvorno štivo — a to je mnogo važnije. Događaje u cjelini uzevši opisuju objektivno. Hetitski kraljevi (a i njihovi historičari) ne taje ni neuspjehe. Samo za pobjedu ili poraz ne snose odgovornost sami kraljevi, nego u prvom redu bogovi. Ako bog nije uslišao kraljevu molbu, ili ako takav bog nije bio dovoljno domišljat i moćan da mu pomogne da pobijedi — zašto da mu kralj ne prigovori; Hetitski kraljevi, slično kao i Homerovi junaci pred Trojom, jednako rasuđuju i tom načinu rasuđivanja zahvaljujemo što se na njihove anale s faktografske strane možemo osloniti. Suhoparan i stvaran stil hetitskih historičara ne treba da nas odbije da pročitamo samo odlomak iz Muršilijevih anala — iz radoznalosti.

Godinu zatim (otprilike 1320. pr. n. e.) krenuo sam u Gornju zemlju Ašarpaja. I jer je grad Kaške Gornja zemlja Ašarpaja zaposjela, tako da je bio odrezan put u zemlju Palu, s tim gradom Kaškima sam ratovao. I božica sunca iz Arine, moja gospodarica, ponosni bog oluje, moj gospodar, Mezulaš i svi ostali bogovi stajali su uza me. Grad Kaške, koji je zemlja Ašarpaja zaposjela, nadvladao sam i porazio. Gornju sam zemlju Ašarpaju učinio pustom. Zatim sam se vratio kući. A kad sam dosegao Šamuhu, nastanio sam se u Zijulu.

I dok je moj otac bio u zemlji Mitana njen aravanski neprijatelj je stalno napadao zemlju Kišiju i veoma ju je ugnjetavao. I ja, Sunce, krenuo sam u zemlju Aravanu i zemlju sam Aravanu napao. Tu su uza me stajali božica sunca iz Arine, moja gospodarica, ponosni bog oluje, moj gospodar, Mezulaš i svi bogovi. I porazio sam svu zemlju Aravanu. I koliko sam samo zarobljenika iz zemlje Aravane doveo u kraljevsku palaču, bilo ih je 3500. Koliko su zarobljenika, blaščadi i ovaca kući doveli oficiri, pješadija i komora u Hatušu, to se nije moglo prebrojati. I kad sam zemlju Aravanu zauzeo, vratio sam se kući u Hatušu. I to sam proveo za jednu godinu.

Naše pozitivno ocjenjivanje Muršilijevih anala ne odnosi se dakako na njihov sadržaj ("one godine,, imao je barem kakve-takve izgovore za svoje ratne težnje, a inače uopće ne sakriva svoje čisto osvajačke zamisli i želju da dobije što više zarobljenika, tj. robova), nego na način kako on o svojim djelima referira. Ako je svoje molitve pisao kao pjesnik, anale je pisao kao historičar, i — kako nam je danas poznato iz najnovijih bogazkaleovskih iskopina — uzor mu je u tome bio Hatušili I.

Osim pravničkih i historijskih spisa Hetiti su nam ostavili značajne spise nauke o jeziku kao i učila. U ruševinama Hatuše nađeno je mnogo fragmenata trojezičnih sumersko-babilonsko-hetitskih rječnika, koji su

ujedno služili kao udžbenici klinova pisma i sumerskog (već mrtvog) i babilonskog jezika. Sjetimo li se da su se hetitski učenjaci morali baviti uz to i hatijskim, luvijskim, hijeroglifskim, hetitskim, huritskim jezikom itd., moramo se zaista diviti njihovu poliglotizmu., kaže Bedrich Hrozný — i neka nam bude jasno o kakvom se tu trijumfu nauke radi kad ovim svojim riječima može dodati: — unatoč raznim nepreciznostima i greškama koje su sebi, npr. u babilonskom, dopuštali*.

Ni u najkraćem pregledu hetitske naučne i stručne literature ne može se ispustiti osvrt na četiri velike glinene ploče koje su napisane klinovim pismom i hetitskim jezikom, tu i tamo isprepletene nehetitskim izrazima, a koje su otkrivene dvadesetih godina i nalaze se u carigradskom muzeju i koje je godine 1930. prvi put do kraja preveo Bedrich Hrozný. Manji odlomci su bili prevedeni već prije pri sondaži. da se vidi o kakvu se tu zapravo djelu radi. To je zapravo stručni spis o treniranju konja — prvo djelo takve vrste u svjetskoj literaturi.

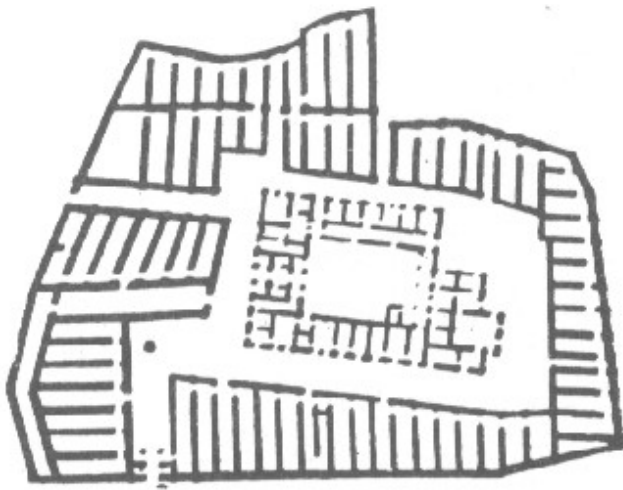
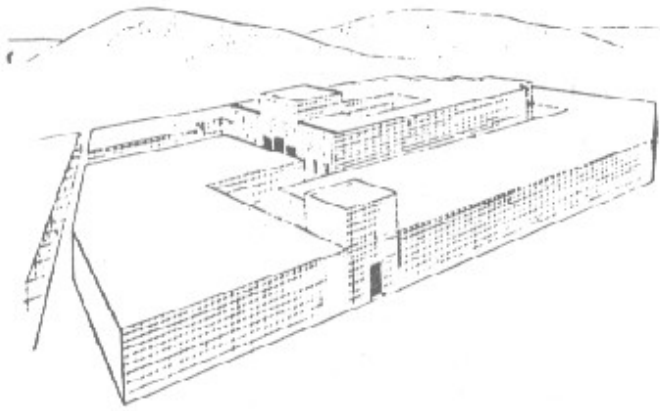
Njegov autor je bio — opet imamo jednog od hetitskih autora spisa čije ime znamo — vrhovni konjušnik hetitskoga kralja (vjerojatno Supilulijume) Kikul. Porijeklom nije bio Hetit nego stručnjak iz države Mitana, a hetitski ga je kralj pozvao da uputi hetitske konjušnike u najsavršenije suvremene metode treniranja konja. Iako je izraz "suvremen" dvoznačan, u tom slučaju ta dvoznačnost ne vrijedi: Kikulovi principi u osnovi su isti kao današnji principi vježbe konja prema tzv. engleskoj školi..

«Potpun prijevod mi je pokazao,, rekao je Bedrich Hrozný (po povratku iz Carigrada -s ljetnog boravka koji je sav posvetio odgonetanju tih ploča."), da se tu radi o "udžbeniku koji se sastoji od ova tri dijela: 1. priprava konja za vježbanje, 2. vježbanje konja u kasanju, 3. vježbanje konja u galopu. Treniranje je u cjelini trajalo dvjesto dana. Veoma je zanimljivo s kakvom je preciznošću određen svaki korak, svaki odmor, svaki obrok, svako napajanje, svako kupanje treniranih konja za svih dvjesto dana. Ovdje se radi o djelu koje iznenađuje svojom neorijentalnom metodičnošću, o djelu čije je indoevropsko porijeklo nesumnjivo." (Državom Mitana zagospodario je indoevropski vladajući sloj; njezina kratka historija nije do danas pobliže ispitana).

"U propisima se nalaze brojni izrazi koji su asirsko-mitanskog porijekla slično kao što su danas u stručnoj trenerskoj terminologiji mnogi engleski izrazi."

Evo iz spisa samo toliko koliko to može zanimati i nestručnjake: Hetiti (i Mitani) držali su konje u zajedničkim stajama. Na proljeće i ljeti vodili su ih na pašu. Hranili su ih ječmom i travom, što su im davali noću; sijenom i zrnastom kašom, što su im davali poslije kupanja (na starom Orijentu nisu poznavali zob). Tu su hranu miješali sa sječkom, da bi prisilili konje da dobro žvaću. Za vrijeme vježbe davali su im naizmjenično odmor i podvrgavali ih dijeli, često veoma strogoj. Vježbi su se podvrgavali samo oni koji koji su izdržali ispit u trčanju na velike daljine. Prethodna priprema je trajala 21 dan; posebne vježbe provodile su se danju i noću. Na kraju treniranja konji su naizmjenično u kasu i galopu za jednu noć prelazili 112 kilometara. Kad su ih tako ..testirali", bili su uvršteni — u vojsku.

I tu dolazimo do daljnjega značajnog prinosa Hetita nauci i znanju — da to blagonaklono kažemo (prema Cezaru) "nauci i znanju., ratovanja. Hetiti su svoje konje trenirali u prvom redu za bojna kola, koja doduše nisu oni pronašli, ali su ih toliko usavršili da su time uzrokovali čitavu revoluciju u vođenju rata. Hetitska bojna kola bila su prije svega u usporedbi s asirsko-babilonskim i egipatskim kolima nevjerojatno lagana (prema rekonstrukciji 5-10 kilograma!) Ali unatoč tome bila su veoma čvrsta i imala su dovoljno prostora za tročlanu posadu čija je uloga bila tačno određena. Premoć svakih pojedinih hetitskih bojnih kola nad neprijateljskima (koja su bila teža, nepokretljivija i samo sa dvočlanom posadom) umnožavala se — a ne samo povećavala — time što su se hetitska bojna kola borila u velikim formacijama, dok su se asirsko-babilonska i egipatska borila uglavnom kao samostalne taktičke jedinice (kao npr. srednjovjekovni vitezovi). Ta masovnost lakih bojnih kola, s kojima su Hetiti u historiji ratova nastupili prvi, bila je moguća ponajprije zato što je postojala mogućnost širokog kadrovske izbora za novačenja hetitskih vozača i strijelaca: u osnovi je svaki slobodni Hetit mogao postati vozač i strijelac, dok su u Egipćana, Asiraca ili babilonaca bojna kola bila isključivo oružje plemstva. Slobodni Hetiti, koji su međusobno bili ravni jedan drugome, znali su se podvrgnuti vježbi u velikim formacijama i boriti se u njima kao sastavni dio cjeline, za što aristokrati na neprijateljskim kolima nisu bili sposobni. Kvalitativna i brojčana nadmoć hetitskih bojnih kola nužno je povećavala borbeni moral svih njenih pripadnika — a dobro znamo da je borbeni moral jedan od faktora koji odlučuje o ishodu bitke.

Rekonstrukcija i tlocrt "Hrama I" u Hatuši. Prostorije oko kružnih građevina (u sredini) služile su za skladišta. (Prema Bittelu)

I kad odstupimo od toga da se glavni grad države zadugo ne može održati ako je odrezan od svoje pozadine, ili ako je njegova pozadina potpuno dezorganizirana — a u hetitskoj su državi na prelomu 13. i 12. st. pr. n. e. nastala oba ova slučaja — Hatuša nije mogla izdržati prvi nalet. Njezini branioci su mogli junački pasti, ali više od toga nisu mogli za grad učiniti.

Dakako da je grad bio učvršćen. Ali ono što su ustanovili Bittelovi stručnjaci za utvrđivanja izazvalo je nemalo iznenađenje. Najtvrde bedeme grad je imao na sjeverozapadnoj strani, iznad vrletne, nepristupačne stijene. Na suprotnoj strani međutim bio je otvoren svijetu — popločenom cestom! Doduše, taj je spoj mogao biti prekopan i zagrađen, ali time bi sva bojna kola bila osuđena da ostanu nedjelotvorna u gradu. A osim toga: do jednih od vrata na bedemima vodilo je po kosoj padini široko stubište (tako dobro da se upotrebljava i danas), a iz samoga središta grada bio je prokopan pod bedemima dubok prolazni tunel koji je imao izlaz na ravnicu ispod grada. Bolji prilaz glavom gradu hetitske države neprijatelj nije mogao poželjeti.

Treba li zato imati loše mišljenje o hetitskim inženjerima i graditeljima uopće? Neki autori imaju takvo mišljenje. Nije li međutim ispravnije pripisati odgovornost za ta slaba mjesta u obrambenom sistemu Hatuše — štaviše za njezin pad — posljednjim hetitskim kraljevima koji su se u svojim sjedištima osjećali prilično sigurnima? Ili, zar im se možemo čuditi kad pred bedemima grada već stoljeća i stoljeća nije stajao nikakav neprijatelj i kad su hetitska bojna kola dokazala da mogu zaustaviti i takva neprijatelja kao što je bio Ramzes II — i to čitavih 600 kilometara od vrata njihova grada;

Hetitska bojna kola prodirala su duboko u tijelo neprijatelja, iznenada su napadala njegovu pozadinu, uništavala njegovu napadačku vojsku itd.; na trajanje bitke su počinjala napad, a kad su probila bojne redove neprijatelja, provodila su obuhvatne operacije koje su za neprijatelja značile potpuno uništenje. Čitavim svojim sastavom to je bilo oružje napada koje je znalo prenijeti čitav rat daleko na teritorij neprijatelja, ali — a to je važno — nije bilo prilagođeno za obrambene borbe, napose na bregovitom tlu i u uskim klancima na zapadnim granicama države. Zato što je to bila "vojska protiv vojske", nije se znala oduprijeti rasutim i neprestanim udarcima barbarskih najezda što su nadirale (toliko barbarskih da o njima nisu ni znali i nisu pred njima imali respekta), nije ih mogla dobiti na odlučnu bitku i nametnuti im svoju taktiku u kojoj bi iskoristila svoju premoć. Iz tih istih razloga nije se mogla iskoristiti ni u ugušivanju pobuna robova koje su nužno pratile prepad "morskih naroda". Na prelomu 13. i 12. stoljeća prije nove ere pokazalo se da hetitska bojna kola, na koja se oslanjala čitava vojna sila hetitske države, nisu u stanovitim okolnostima bila ona sila koja bi je mogla spasiti — a s njom i njezinu kulturu.

I na kraju eto i najznačajnijeg izvornog prinosa Hetita — prinosa tako značajnog da njegovo značenje uopće ne treba da dokazujemo. Prvi željezni bodež na svijetu izradio je hetitski zanatlija. Čitalac će se možda zapitati: kad je izdala takva obrambena formacija kakva su bila hetitska bojna kola, zar se nije poplava "morskih naroda" mogla zaustaviti na bedemima Hatuše?

Bronzane figurice iz Tel – el – Judeideha, potiču otprilike iz polovine dvehiljadite godine pre n. e.

u kamene podloge sa skulpturama.

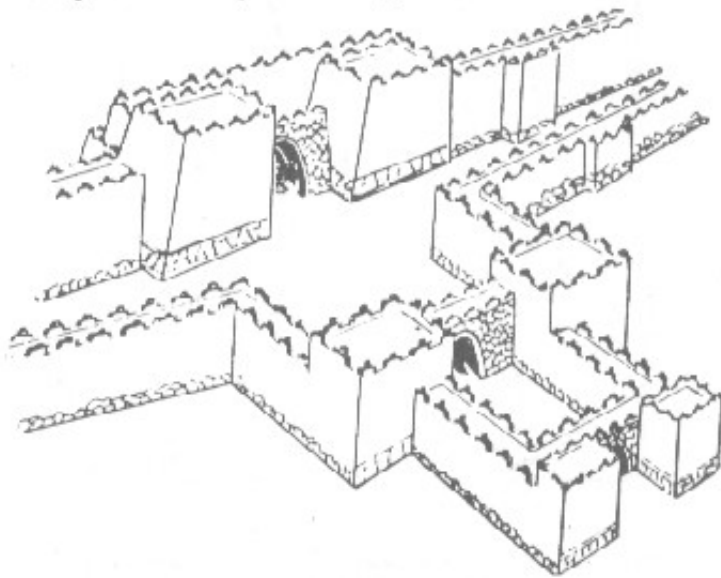
Kako pokazuju ostaci ciklopskih bedema i bedemskih kula u Hatuši (znamo ih i iz Karkemiša — iz asirskog veoma snažno stiliziranog reljefa na brončanim vratima kraljevske palače u Balavatu), hetitska arhitektura je dospjela do masivnosti koja je izraz prelaza od beznačajnosti prema snazi iako joj vrijeme više nije omogućivalo da se razvije do monumentalnosti. Egiptu je trebalo tisuću godina da u njemu divovske piramide ustupe mjesto divnim fasadama i stupovima lađe hrama u Denderžu, Karnaku i Edfuu.

Više od tisuću godina trajao je u Grčkoj razvojni put od divovskih građevina u Mikeni i Tirintu do monumentalnog Artemidina hrama u Efezu i atenskog Partenona. Razvoj hetitske arhitekture bio je zaustavljen — naglo, jednim udarcem, definitivno.

Zanimljivo je da arheolozi nisu uspjeli u ruševinama hetitskih gradova identificirati opsežne slobodne prostore koje bismo mogli smatrati trgovima. (Ono u čemu je Texier vidio forum ili agoru u starovjekovnom Taviju bilo je vjerojatno unutrašnje predvorje glavnoga hrama u Hatuši.) Dakako da je teško zamisliti grad bez trga. Naposljetku su arheolozi u suradnji s filolozima došli do zaključka da je mjesto gdje se koncentrirao „javni život“ hetitskoga grada, kako se prema svemu čini, bilo veliko dvorište između gradskih vrata.

Iskopine i Zindžirliju, Tel-Halafu, Kerkemišu i u drugim istaknutim utvrdama dokazuju da su hetitski inženjeri i graditelji znali svoj posao. Ti gradovi su bili osigurani oštroomno izgrađenim sistemom bedema s brojnim sprijeda izbočenim kulama, a najviše su bili osigurani oštroomno izgrađenim sistemom unutrašnjih bedema koji su omogućivali obranu pojedinih dijelova grada i onda ako neprijatelj probije vanjske utvrde. Hetitske su utvrde dakle bile nalik na moderne ratne brodove čiji je čelični trup pregrađen čeličnim preprekama na samostalne komore tako da ni od direktnog pogotka torpeda ne moraju potonuti. Ali — kad smo već kod tog primjera — i najsnažniji ratni brod past će u ruke neprijatelja, ili će biti potopljen, ako mu ponestane streljiva i namirnica i ako trajno izgubi vezu sa svojom bazom. A upravo je tako bilo gotovo sa svim hetitskim gradovima, pa ma kako bili utvrđeni.

Kako su izgledali ti gradovi prije uništenja; Iskopine nam dopuštaju da mislimo da su bili prostrani, napučeni i naročito građeni. U središtu grada, uzeto geografski, ali i u misaonom središtu i centru moći — stajao je dvor a ne hram. Po pravilu je grad imao tlocrt, imao je mnogo stambenih zgrada i skladišta, zidovi su bili visoki i glatki, a kule su završavale s ravnom ograđenom plohom. Hram je bio karakteristična kombinacija prostorija za službu božju (a vjerojatno i za stanovanje) sa skladištima. U hatuškom glavnom hramu bilo je na primjer ukupno stotinu prostorija od kojih je sedamdeset služilo kao skladišta. Arhitektura javnih i ostalih zgrada bila je jednostavna, neukrašena “geometrijska”, kao naše zgrade na avionskim uzletištim. Jedini ukrasni elementi u njima bili su osim lavova drveni stupovi koji su podupirali pretekli dio ravna krova, usađeni

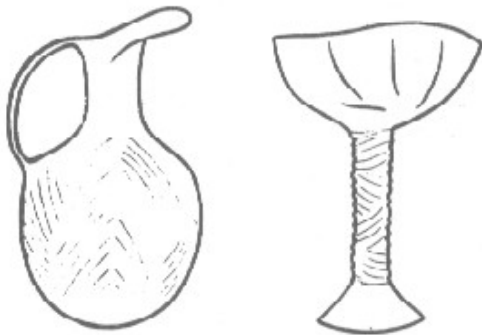
Iz bedema svakog utvrđenog hetitskog grada izlazile su izbočene kule između kojih su bila ulazna vrata karakteristična oblika protegnutog eliptičkog poluluka. Prostor sprijeda između izbočenih kula i glavnih vrata u bedemima bio je ograđen prostornim bedemima sa svih strana zaštićenog dvorišta. U većim gradovima, koji su imali dva ili tri pojasa bedema, bila su slična dvorišta i među tim bedemima i njihovim vratima. No zorniju predodžbu negoli ovaj opis pružit će pogled na sliku na dnu ove strane gdje je rekonstrukcija sjevernih bedema grada i utvrde Zindžirlija, koje su otkapali Humann i Luschan (pratili smo ih u tom gradu u drugom poglavlju).

U ta su predvorja strani trgovci donosili Zindžirli, rekonstrukcija severnih vrata s

predvorjem svoju robu (u gradove, iza bedema, Hetiti su ih iz (Prema Luschanu) opreza puštali veoma rijetko), tu su hetitski

obrtnici nudili svoje proizvode, tu su mjenjači imali svoje stolove s osjetljivim vagama za odljeve srebra, tu su radili javni pisari, tu je vojska polagala zakletvu prije odlaska na vojne pohode i tu je bila svečano dočekan poslije pobjedonosnog povratka. Tu se je, razumljivo, sastajao i pankus — slično kao što se u Troji sastajala skupština u predvorju “pred vratima kraljeva doma”, kako to znamo iz Ilijade. I ta predvorja, pristupačna ne samo domaćem stanovništvu nego i strancima, bila su, čini se, jedina javna mjesta koja su Hetiti reprezentativno ukralisili.

Od ulaznih vrata, koja su čuvali kameni lavovi ili isklesani likovi bogova, prostirali su se sve od glavnih vrata nizovi velikih kvadrata i ploča s reljefima i natpisima. Stajali su slobodno, na niskim podlogama — isto onako kako su ih poslije dvadeset ili dvadeset i pet stoljeća otkrile lopate arheologa.

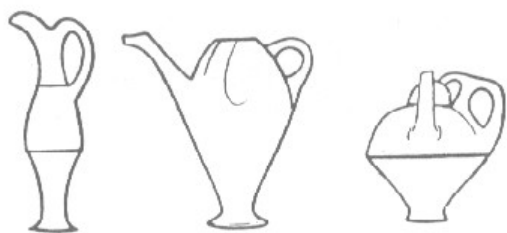

Primerci zlatarske veštine Hetita: dve zlatne posude iz Aladža – Hüjüka, potiču otprilike iz prve polovine dve hiljadite godine pre n.e.

Većina tih reljefa potječe iz kasnog vremena i samo su blijedi odblesak umjetnosti glavnoga grada nekadašnje hetitske vevlasti. Unatoč tome na njima su još uvijek očigledni tragovi osebjunih karakterističnih crta hetitske umjetnosti pa ih ni čovjek manje upućen u umjetnost starovjekovnog Bliskog istoka neće zamijeniti s asirsko-babilonskim ili egipatskim tvorevinama. Hetitski reljef je dublji, na njemu se javlja snažnija težnja za stilizacijom i uz to je jače realistički izražen; hetitski umjetnik počinje uvijek od glave (koja mu uvijek ostaje izrazitija od ostalog tijela) i isto tako kao i u natpisima on stvara bezbrižno, ne dajući se zarobiti zahtjevima strogo zatvorene kompozicije. Ista ta obilježja imaju i sitne figurice od bazalta, bronce i željeza koje su nađene u ruševinama zgrada, glave ljudi i žena, ljudi, bogovi i, najčešće, djeca kako sjede ili hodaju, obredni rekviziti i slično, a znatnim dijelom i keramika.

Razumije se da ta umjetnost neće podnijeti mjerila koja, hoćemo-nećemo, primjenjujemo na svako umjetničko djelo — mjerila mnogo kasnije grčke klasične umjetnosti, koja su do danas za nas ne samo norma nego i malo kad dostignuti uzor. To je jednostavna umjetnost, s početka nas ne privlači, ali pri pažljivijem istraživanju ostavlja na nas snažan i trajan dojam. Kad bi trebalo da njezino mjesto u povijesti umjetnosti izrečeno jednom rečenicom, možda bismo mogli reći: ona je preduzorak, kao neko zimsko proljeće, rano proljeće grčke umjetnosti. Ona je najstarija umjetnost indoevropske kulture iza koje nije ostalo ništa osim neispunjenih nada.

Zaista je velika kulturna šteta što je invazija egejskih naroda učinila tako rano kraj kulturnom razvitku i samom postojanju toga darovitog naroda, kaže Bedrich Hrozný, i mi se s njime posve slažemo. S tim u vezi ne možemo se osloboditi pitanja: što bi bilo da hetitska država nije bila uništena, da hetitska kultura nije bila pregažena bosim nogama barbara i pokošena krvavim mačevima Asiraca

Hetitska keramika stara 2500 – 3000 god.

Male Azije u Grčku s lirom koju znamo s hetitskih reljefa. Ta klasična grčka kultura se ipak nije rodila na grčkom kontinentu, nego na maloazijskoj obali s Efezom, Miletom, Halikarnasom, Knidom i otocima Hijem, Lezbom i Samom: na onom “ bogatom rubu na velikom komadu tkanine” — nekadašnje hetitske države. Istraživanje grčke mitologije dokazuje da su njezin sadržaj Grci crpli u velikoj mjeri upravo iz te pozadine. A kad su iz nje crpli teme za svoju mitologiju, zašto ne bi bili crpli i nešto drugo? Recimo neke proizvodne vještine (npr. taljenje željeza koje grčka tradicija pripisuje Glauku s Hija) fizikalna i matematička znanja, astronomske i ljekarničke spoznaje? Pogotovu kad nas o izvorima svoga iznenađujućeg koliko i brzog ovladavanja znanjima uopće ne informiraju?

Većina učenjaka upravo u tome predavanju štafete prijašnjih tekovina nauke Grcima — a preko njih ostalim narodima Evrope — vidi najveću povijesnu zaslugu Hetita. Bossert u hetitskoj državi gleda most od Mezopotamije do Grka" i uvrštava Hetite i njihovo izravno nasljeđe među “učitelje naših učitelja” Grka. Hrozný kaže da su “stari Hetiti, nadojeni sjajnom babilonskom kulturom bili najbolji posrednici između Azije i Evrope, egejske oblasti, Grčke i Rima". V. V. Struve se slaže s tom ocjenom: “Hetitska kultura je imala veliko historijsko značenje jer su, kako Hetiti sami, tako i narodi Male Azije iz kasnijeg vremena, koji su preuzimali hetitsko nasljeđe, bili značajni posrednici koji su predavali tekovine babilonske kulture narodima tadašnje Evrope. "

Samo — jesu li Hetiti te tekovine predavali jedino narodima tadašnje Evrope, u prvom redu Grcima, od kojih su ih ti narodi preuzimali? Nisu li ih predavali i narodima Bliskog istoka, posebno Židovima, Feničanima i prethodnicima današnjih stanovnika Irana i Zakavkazja? Je li istina da su Etrurci donijeli neke elemente hetitske kulture u Italiju a Kelti u srednju i zapadnu Evropu, i to izravno, bez posredništva Grka? I ostanemo li kod Grka: kakav je bio opseg i značenje hetitskog utjecaja na grčku kulturu i u čemu se konkretno očitavao? Na sva ta pitanja podjednako autoritativni učenjaci odgovaraju različito — i uz to uvijek tako reći s ogradom.

Medutim, s time pitanja ne završavaju. Ograničava li se povijesno značenje Hetita samo na tu posredničku ulogu ne umanjuje li se njegovim naglašavanjem — i, upotrijebimo riječi Bedricha Hroznoga — “činjenica njihove kulture same po sebi vrijedne izvanredne pažnje?" I što sve mi o toj kulturi n e z n a m o; I kakve će nam odgovore dati istraživanja države Hetita, i kakva će ova pitanja iskrnuti iz dubina tisućljeća kad arheolozi budu prekopali Malu Aziju tako temeljito kao što su prekopali Egipat i Mezopotamiju Ne završimo li ovu knjigu s uobičajenom rekapitulacijom — sažetkom onih sjajnih rezultata koje je postigla međunarodna i čehoslovačka nauka otkrićem tajni iščezlog naroda Hetita — nego s otvorenim pitanjima, čitalac će vjerojatno biti nezadovoljan. Ako je tome takom, onda je to dobro. On tada naime osjeća isto što i

Dakako, istinito rečeno, takvo pitanje nema historijskog smisla. A osim toga: pokušaj da na to pitanje odgovorimo odveo bi nas na nesigurno tlo fantazije kojoj smo se u čitavoj ovoj knjizi uklanjali. Ali smisla ima drugo pitanje: ako su Hetiti nestali u dubinama povijesti temeljitije od mitske Atlantide — je li iščezao i njihov prinos sveopćoj kulturi?

Na području kulture ne vrijedi sličan zakon kao što je zakon o neuništivosti energije u fizici i kemiji, ali unatoč tome kulture ne iščezavaju posve, bez tragova. Još u prošlom stoljeću držali smo da se grčka kultura, čiji elementi sve do danas žive u našoj kulturi (i to u kudikamo većoj mjeri nego što to obično mislimo), rodila jedino iz “genija Helade" kao Atena iz Zeusove glave. Ali arheološka otkrića u Mezopotamiji i Siriji pokazala su da je mnogo od toga što smo smatrali izvornim prinosom Grka bilo tek naslijedena grivna Babilonaca, Asiraca, Feničana i Egipćana. A u svijetlu novijih otkrića u Anatoliji vidimo i — Hetita.

Ne radi se tu samo o tome da se Grci vraćaju sa svojih maloazijskih pohoda s kacigom hetitskog tipa i da Arion plovi iz

učenjaci i istraživači koji nastavljaju rad pionira čije smo sudbine, dramske borbe i pojedinačne pobjede na putu ljudskih spoznaja u ovoj knjizi pratili. Nezadovoljstvo je ipak snaga koja nauku — i ne samo nauku — pokreće naprijed. Jednako tako naprijed s težnjom da se osvoje iščezle države prošlosti kao i kozmički svjetovi budućnosti.

NEKA KARAKTERISTIČNA OBELEŽJA STRUKTURE HETITSKOG CARSKOG PRAZNIKA

POČETAK PRAZNIKA

Hetitski carski praznik je počinjao u određeno doba dana, pre rađanja sunca ("kada nastupa jutro", „u svanuće"). Poklapanje početka rituala sa svitanjem je opšte obeležje starohetitskih (starohetitski ritual oluje) i novohetitskih praznika. Ako ponekad u višednevnim ritualima nije ukazano koji je dan rituala opisan, on se može utvrditi kada se izračuna broj svitanja (što međutim nije uvek moguće, jer su pločice (tablice) često fragmentovane). U mnogim slučajevima ukazivanje na svitanje ne postoji. To se obično događa kada je zakazan dan praznika.

Sa nastupanjem zore otvarali su **halentivu**. **Halentiva** se spominje u mnoštvu hetitskih tekstova kao građevina u kojoj su se odvijale važne ritualne ceremonije.

Ako je **halentiva** naziv za dvorac, kao što je pretpostavio Giterbok, onda su, sudeći po podacima iz hetitskih tekstova, takvi dvorci postojali ne samo u gornjem delu prestonice, nego u **Tahurpi**, **Ankuvi**, **Hisashapeu** i dr. Sa **halentivom** su povezana dva dvorišta — unutrašnje i spoljašnje. Unutrašnje dvorište je bilo opasano zidom sa velikim (carskim) vratima i prilazima. Jedan od naziva velikih vrata **helentuve-kaskastipa** — je pozajmljen iz hatijskog (hatskog) jezika. Pored tih vrata i u unutrašnjem dvorištu stražu su čuvali **mešedi**. Drugo, spoljašnje dvorište je služilo za kolektivnu (grupnu) ritualnu ceremoniju (slično "Zelenom proplanku" na Fidžiju). Ono je takođe bilo opasano zidom sa velikim (carskim) vratima sa dovratkom i bočnim vratima. Stražu kod tih vrata čuvali su vratari.

U opisima hetitskih praznika obično se ne imenuju poslužitelji koji su otvarali halentivu, već se jednostavno govorilo: „Kada otvaraju halentivu". U nekim slučajevima, kao na primer u starohetitskom ritualu oluje, halentiva uopšte nije pomenuta („Kada nastupi zora i (oni otvaraju...)") iako nema sumnje da se radi o otvaranju baš tog dvorca.

Nakon otvaranja i nakon oblačenja slugu u prazničnu odeću, iz halentuve se pojavljivao car. Stiče se utisak da je otvaranje halentuve i izlazak cara iz nje imitiranje "početka (rađanja) dana" i izlazak Sunca (cara). Ponekad je car zajedno sa caricom odlazio u prostoriju za umivanje. Hetitski naziv za ovu prostoriju nam je nepoznat, pošto je „kuća za umivanje" uvek pisana u vidu logograma. U vezi sa nazivom ove prostorije vredan pažnje je opis rituala umiranja, prema kojem je car oblačio prazničnu odoru u prostoriji koja se zvala **tunakesna**. Po završetku oblačenja izlazio je napolje iz "kuće za uminje". Ali, u drugim tekstovima **tunakesna** se javlja kao naziv za "unutrašnju (sakralnu) prostoriju" što protivreči poistovećenju **tunakesne** sa "kućom za umivanje".

U tekstovima o praznicima ne srećemo nikakve pojedinosti o obredu umivanja. Možemo samo da konstatujemo da su umivanje i oblačenje ritualne odeće bili obavezni (sastavni) delovi praznika. Vrsta carske ritualne odeće, predstavljene na ovom reljefu, identična je sa kostimom u kojem je predstavljen vladar **Tudhalija IV** na galeriji u svetilištu Jazilikaja. Međutim, car ovde drži žezlo u levoj ruci, a savijena u laktu i podignuta je desna (ruka) (ovaj pokret ruke je karakterističan i za bogove na reljefu iz **Gjavurkale**). Na osnovu etnografskog opisa običaja primanja gostiju, na primer kod Aphazaca, može se interpretirati kao pozdrav (pozdravljajući goste **Aphasci** su imali karakterističan pokret rukom: desnu ruku stegnu u pesnicu i, savijajući je u laktu, jednim odsečnim zamahom dižu je u visinu grudi).

Na carici sa reljefa u **Aladža Hüyükü** vidi se šal koji se ispod kape spušta na ramena. Kapa se teško raspoznaje. Carica je prikazana u odeći koja podseća na indijski sari; obuća je ista kao u cara. Moguće je da je carica pri ritualu mogla da nosi odeću sličnu onoj u kojoj se sreću hetitske boginje u **Jazilikaji**. Na glavi tih boginja je visoki šešir cilindričnog oblika. Marama koja visi ispod šešira zadenuta je za pojas. Boginje su obučene u duge haljine sa širokim rukavima, vezane u struku pojasom; na nogama je obuća sa kljunom

(nagore savijenim vrškom). Na suknjama boginja nabori su postavljeni vertikalno, za razliku od nabora na suknji carice koji su dijagonalni.

Sledeća vrsta carske ritualne odeće je verovatno huritskog porekla, ona u koju je odeven bog **Šaruma** na reljefu u Jazilikaji. Ovo odelo se sastoji od visoke konusne kape sa obodom, košulje sa dugim rukavima, koja je uvučena u kratku suknju sa širokim pojasom. U takvu istu suknju sa šarama i širokim pojasom odeven je bog (ili car) na reljefu koji ukrašava "carska" vrata Bogazkoj-a (postoji mišljenje da je na reljefu predstavljena carica-ratnica). Gornji deo tela je obnažen, a noge su bose, kao na reljefu sa prikazom boga Šarume. Pošto je bog predstavljen sa sekirom u desnoj ruci, u ratničkom šlemu sa štitnicima za uši i potiljak, nije isključeno da su kratka suknja i visoki šešir mogli da budu ritualni oblici odeće, a u kombinaciji sa ratnom sekirom i šlemom služili su caru pri pohodima. Po svemu sudeći postojala su i drugačija carska ritualna odela.

Na hetitskim reljefima se može izdvojiti jedan tip odeće poslužitelja hetitskih rituala.

On je predstavljen na reljefu **ortostata** iz **Aladža-Hüjüka**. Ljudi koji su predstavljeni u ovoj, nesumnjivo, ritualnoj sceni odeveni su u dugačke košulje sa širokim rukavima, stegnutim u pojasu. Na glavi imaju male kape, slične carskoj, na ušima minduše, na nogama obuću sa na gore savijenim vrhom. Jedna od figurica sa reljefa iz Aladža-Hüjüka predstavlja čoveka koji se penje uz stepenice. Glava ovog čoveka je delimično obrijana, a ostatak kose je pokupljen u prilično dugačak rep.

Postojanje različitih vrsta ritualnog odela kod Hetita potvrđuje se i podacima iz hetitskih ritualnih tekstova. U tekstovima se kao elementi carske odeće sreću nekoliko vrsta šešira, haljina, kao i pojasevi, obuća različitih boja, zlatne ili srebrne minduše. Nekoliko vrsta šešira (kapa) su u vezi sa drugim učesnicima rituala. Pri upoređivanju odeća hetitskog cara i poslužitelja rituala može se primetiti da su mnoge vrste hetitske ritualne odeće ili elementi kostima bili zajednički kako za cara i caricu, tako i za deo posluge rituala. Međutim, neki oblici praznične odeće i njeni zasebni elementi bili su karakteristični samo za carski kostim. Ova razlika je imala kako simboličko tako i hijerarhijsko značenje.

Na simbolički karakter kostima posebno ukazuje postojanje uputstava koja se tiču nošenja haljina za sveštenike. „Vi, sveštenici, umijte se i obucite se u (ritualnu) čistu odeću, a vaša kosa i nokti neka budu podrezani!“ i posebnih oblika kazni, izraženih u "svlačenju" (koje je služilo kao zamena za smrtnu kaznu) ili u "izuvanju" prestupnika (U "Analima" **Hatušilija I**, u kojima car govori o tome kako je posle zauzimanja grada **Haha**, on "odvezao" pojase robovima, povedenim u zarobljeništvo; "odvezivanje" pojasa ukazuje na "promenu pravnog položaja potčinjenog čoveka". Po svemu sudeći nošenje obuće je imalo isti takav značaj kao nošenje kapa u kineskoj tradiciji (skinuti kapu značilo je „dati ostavku na dužnost ili priznati krivicu"). Nekakav simboličan karakter imao je i sledeći hetitski obred, koji se obavljao sa vencima: "Sin dvorca daje ... vence glavnom među sinovima dvorca. I njih stavljaju na cara, caricu i na carske sinove. Glavni među sinovima dvorca stavlja vence na sinove dvorca i na **mešede**".

Na osnovu podataka o hetitskim ritualima, čini se da je car obavljao rituale u jednom istom odelu, ili ga je menjao, ili ga je dopunjavao novim detaljima. O tome da je car menjao odela govori se u opisu zimskog praznika, posvećenog božanstvu Sunca. Ovde je car na početku rituala obučen u odelo koje se sastoji iz haljine, obuće bele boje i srebrnih minduša. U istom tom hramu Sunca car je menjao odelo: „U hramu božanstva Sunca car se oblačio u praznično odelo **adupli** i potpasivao pojasom ispletenim od bele i crvene vune".

U drugom hetitskom tekstu govori se o preobujanju cara za vreme rituala: "Dva sina dvorca (jedan pred carem) trče. Car (...). Obuću bele boje razvezuju (...) u obuću crne boje (se) on obuva...".

Ukazivanja na boju carske ritualne odeće u tekstovima ponekad odsustvuju. Tako se pri opisivanju jednog od obreda saopštava da se car oblačio u dugačak ogrtač i uvlačio zlatne minduše u uši. O boji odela i obuće nije ništa rečeno.

Prema opisima hetitskih rituala dominantna boja carskog ritualnog odela je bela. Tako se u belom odelu car pojavljivao za vreme zimskog praznika: „Ako (...) praznik zim(e...), halentuvu (otvaraju) (i) obla(če) odela. Car i(de) u dom za umiva(nje), i svečano odelo bele boje car uzima".

Za vreme rituala **kilam** vladar se oblačio u košulju bele boje, na koju je navlačio košulju od punije tkanine i odelo **sepahi**. Obuća na njemu je bila crne boje; tekst: "(Zatim se car oblačio u belu košulju za ulicu i u odelo od grube (tkanine). (On takode oblači) baš to odelo koje (na luvijskom) oni nazivaju sepahi. On uzima (zlatne minduše) (i) (ob)uva (crnu obuću). (Zatim) car izlazi iz kuće za umivanje i ide u halentuvu ka (ritualnom) tronu."

Za ritual **nuntarijasha** car se oblačio u svečano odelo bele boje, uvlačio u uši srebrne minduše i obuvao, je, verovatno, hatijsku obuću crne boje: „Otvoraju halentuvu i oblače odela. Car ide u dom za umivanje i uzima svečano odelo bele boje, srebrne minduše i obuva crnu hatijsku (hatsku) obuću."

U ovom opisu posebno zanimljivo je to što je car obuvao hatijsku obuću. O tome da je ova obuća bila jedan od elemenata carskog ritualnog odela svedoči još jedan ritualni tekst. Istina, u njemu se ne govori o odeći samog cara, već o statui koja ga simbolizuje: „Statua cara, (koju...) (oblače) u car(sko svečano odelo). (I) na (glavu joj stavljaju) dijademu, (i) na (uši joj kače) minduše, (a) (noge joj obuvaju) hatijsku obuću”.

“Hatskom obućom se verovatno smatra meka obuća-“**čuvjaki**” sa savijenim vrškom, koja se pre svega sreće na hetitskim ikonografskim spomenicima. Ova se pretpostavka uzima kao moguća, jer se takva obuća sreće u Anadoliji još u ranobronzanom periodu.

Posebno vredno pomena je i to što se pri nekim hetitskim ritualima, na primer pri ritualu koji se odvijao u gradu **Nerike** car pojavljivao u “božanskoj odeći”: „Kada nastupi zora, tada Nerike otvaraju (halentuvu). Car oblači odeću božanstva”, košulju, praznično odelo **adupli** i potpasuje se”.

Oblačenje vladara u “božansku odeću” objašnjava se time što je car “postajao bog” ne samo posle svoje smrti, već je stupao na funkciju božanstva za života, a posebno pri ritualu.

Hipoteza o tome da je car stupao na funkciju božanstva za vreme rituala (pretpostavlja se da je hetitski vladar **Tudhalija IV** još za života smatran božanstvom) može se potvrditi sledećim dokazima: Shodno opisu rituala, za **kargaru** su cara potpasivali vunenom vrpcom. Kao što je pretpostavio L.S. Bajun (mišljenje mi je saopšteno usmeno), kargara može da bude povezana sa indoevropskim „**roga**”. I zaista na kamenom reljefu iz **Firaktina**, u blizini **Kajser**, hetitski car **Hatušili III** nosi šiljatu kapu s rogovima, istovetnu sa kapom božanstva kojem car prinosi žrtvu. Prema tome car je istupao u funkciji božanstva za vreme rituala i “božansku odeću” možemo smatrati jednom od najvažnijih formi hetitskog carskog ritualnog odela.

U razmatranim tekstovima se, međutim, ništa ne govori o bojama caričinoj ritualnoj odeći.

Ako je bela boja dominantna boja ritualne odeće cara, onda se to ne može reći za odeću na sveštenicima i drugim poslužiteljima rituala, pošto je ona najrazličitijih boja. Tako su, na primer, u nekim ritualima govori o odeći crne i bele boje, pri čemu je bela boja bila i boja kape: “(Zatim se sveci i sveštenice — majke božanstava umivaju), skidaju sa glave vence i povezuju glavu belom trakom i oblače se u odeću bele boje”.

U jednom starohetitskom ritualu govori se o odeći grimizne (bukv. “krvave”) boje. Poslužitelji su se u crvene i raznobojne haljine oblačili i pri drugim ritualima. U odeći crvene boje obavljala je ritual sveštenica — “božja sestra”: “I (sveštenica) odeću (**hasgala** crvene boje) obla(či), i ona (iz unutrašnje (sakralne) prostorije) (izlazi)”.

U jednom od hetitskih rituala, u šarena odela su obučeni poslužitelji **alancu**: „Ljudi alancu o(kolo?...), u šarene odela se oblače. I oni oko cara se skupljaju i podižu ruke. Na svom mestu se okreću i tapšu rukama”. Gore navedeni opisi hetitskih rituala, kao i drugi koji su poznati, ne omogućuju da se utvrdi simbolika boja. Ali nema sumnje da je boja hetitske ritualne haljine nosila simbolički karakter. Na taj zaključak navode nas činjenice iz hetitskih tekstova, u kojima se vrše poređenja po boji, veza boja kao simbola sa delovima sveta i t. sl.

Na simbolički karakter boje ukazuju i neke druge činjenice, posebno korišćenje nakindurenih bikova u ritualima: bikovi su obučeni u “plavo odelo”, jagnjad u “crveno odelo” i t. sl.

Simbolički karakter je, pored forme i boje ritualnog odela, imala i tkanina od koje je ono bilo napravljeno. Tako se u jednom gore navedenom opisu car potpisivao pojasom od crvene i bele vune. U drugom hetitskom ritualu su na vrh šešira. privezivali vrpcu od crvene i bele vune: „I jedna traka od vune crvene i bele ispletena, za vrh carevog (šešira) je privezana”.

Posle oblačenja u ritualno odelo car je, obično, zajedno sa caricom išao u halentuvu. Kada je carska četa odlazila u halentuvu ili se vraćala iz nje u božji hram, cara i caricu su pratila tri učesnika rituala, koji su trčali ispred njih. U većini opisa **antahšuma**, **nuntarijashi**, praznika meseca i dr. cara su pratila dva sina dvorca i jedan **mešedi** u nekim slučajevima i samo dva sina dvorca. Oni su ponekad sa sobom nosili razne ritualne simbole. Tako je jednom prilikom sin dvorca, onaj koji je trčao sa careve desne strane, budući da je on imao prioritet (o hijerarhiji po oznakama desni-levi govorićemo kasnije), nosio je u ruci koplje, dok je drugi sin dvorca, koji je trčao levo od cara, držao u ruci gvozdeno koplje **mari**, **kalmus** i druge predmete (**istuhha**, **mukar**).

Cara i caricu su mogli pratiti i drugi učesnici rituala, a posebno muzičari, pevači, plaćeni pljeskači, plesači i t. sl. Te sluge su često pratile carsku povorku na taj način što su bili poslednji u sredini ritualne procesije. Tako su za praznik **antahšum**, kada su car i carica krenuli u hram boga Oluje, ispred njih trčala dva sina dvorca i jedan **mešedi**. Ispred cara i carice i iza njih išli su ljudi **alancu**, koji su svirali na različitim muzičkim instrumentima, plesali, pljeskali. Zajedno sa njima, ali na drugim muzičkim instrumentima, svirali su i plesali sluge **citti**. Za procesijom su išli, vodeći žrtvene ovce, sinovi dvorca i **mešedi**. Na sličan način su praćeni car i carica kada su putovali zaprežnim kolima za vreme praznika **kilam**. “Car seda u kola, a caričina kola otvaraju pred vratima halentuve. I carica seda u kola i putuje iza cara. Ispred cara (i carice) i iza (njih) trče sveštenici i muzičari — **arkamijala**. Oni sviraju na muzičkim instrumentima **arkami**, **galgalturi**, ali ne

pevaju". Ovdje su se car i carica kao i u prethodnom opisu nalazili u sredini (centru) ritualne procesije. Ni u jednom slučaju oni nisu pevali.

U pratnji slugu car (i carica) odlazili su u hram ili u **halentuvu**. I kada su stizali do vrata (kapije) sluge ili starešine su ih pozdravljale uzvikom „**aha**” ili klanjanjem. (Prema opisu praznika **antahšum**, cara koji je stizao pred vrata čovek **alancu** je pozdravljao uzvikom „aha” ili čovek **alancu** je „govorio”, a čovek **kitaje** „uzvikivao”; isti takav je je opis praznika posvećenog bogu Oluje, koji se obavljao u gradu **Ciplandi**: „Starešine grada Ciplande staju kod vrata i klanjaju se caru”). Pored toga, prema opisu obreda praznika **antahšum**, koji se odigravao u hramu boga rata — Cara zemlje, kada su car i carica stupali na vrata plesač bi otplesao jedan krug.

Prošavši kroz vrata car (i carica) su ulazili u dvorište. Tu su im donosili vodu za pranje ruku (**kisras watar**). Oni su prali ruke. Zatim su im davali nešto nalik na peškir, i car i carica su brisali ruke. Završivši ovaj obavezan obred pre prinošenja žrtvi, car i carica su ulazili u dvorac i pristupali su izvršenju glavnog prazničnog obreda.

GLAVNI PRAZNIČKI OBRED – “VELIKI SKUP”

Na osnovu opisa programa hetitskih rituala, a posebno **antahšuma**, **nuntarijashe**, najčešće je vršen obred pod nazivom “veliki skup”. Njega su vršili u gradovima (na primer u **Tahurpi**, **Katap**, **Metell**, **Hatuši** i dr.), obično u **halentuvi**, i poneka u caričinom dvorcu (moguće je da je caričin dvorac deo halentuve), u hramovima (boga Oluje, božanstva **Hannu**) ili ispred njih (**askaz** “napolju”). “Veliki skup” je bio jedan od najvažnijih obreda hetitskog rituala pri stupanju cara i carice na presto.

Međutim, u tekstovima koji sadrže opise rituala nema tačnih ukazivanja na to kakav je obred bio “veliki skup”. Izvestan izuzetak predstavlja sam tekst koji opisuje careve i caričine obrede drugog dana praznika **antahšum**: „Car (u gornjem delu prestonice) silazi sa kola i ulazi u **halentuvu**, (i) “veliki” saziva. U ovom tekstu pridev “veliki” je odrednica za ispuštenu reč „skup”. O tome da imamo delo sa elipsom svedoči i niz drugih konteksta iz opisa hetitskih rituala (opis programa „antahšuma”: „„veliki” se ne saziva”; opis programa nuntarijashe: „veliki” se “saziva”; opis još jednog itinerarnog rituala: “Car seda, „veliki” se saziva, sedeći boga (...)” idr.).

Prema tome, u gore navedenom tekstu zaista se govori o sazivanju “velikog skup” u **halentuvi**. Shodno tome, redovi koji slede iza saziva skupa s pravom se smatraju opisom tog obreda.

On je počinjao na sledeći način: „Car i carica sedaju (na ritualni presto). Unutra ulazi sin dvorca, držeći koplje, **kalmus** i “tkaninu (koplja)”. Predaje caru tkaninu, stavlja na presto **kalmus**. Sin dvorca držeći koplje odlazi. Zastaje pred “duhom (zrna) **tarsan** i uzvikuje “**kasmesa!**”. Dva sina dvorca prinose caru i carici u zlatnoj čaši vodu za ritualno pranje (umivanje).

Na jednoj tablici praznika **nuntarijasha** nalazi se potvrda toga da sedanje cara i carice na ritualni presto (izrazita je sličnost sa ritualima stupanja cara i carice na presto i s obredom posedanja cara i carice na tron ili “stolicu” u pogrebnom ritualu) i obavljanje drugih radnji (vidi niže) odnose na “veliki skup”. Prema toj tablici, kada se “veliki skup” bližio kraju onda je sin dvorca uzimao one iste simbole koje je stavljaao pored cara na tron, na početku “skupa” (na primer u ritualu **antahšum**):

I zatim je sin dvorca uzimao sa trona **kalmus** i koplje. I sin dvorca daje **kalmu** (s caru i „veliki skup”) se završava”.

Pri obredu “veliki skup car i carica su nakon sedanja na tron obavljali ritualno pranje ruku i zatim brisali ruke takozvanom tkaninom koplja. Zatim su dva sina dvorca donosili nekakvu tkaninu i njom pokrivali careva i caričina kolena.

Opis početka “velikog skupa”, a takode i sledećih radnji koje su činili car i carica, potpuno se podudara sa opisima obreda koji su se obavljali i drugim danima **antahšuma**, na primer, u hramu boga rata — Cara zemlje, kao i obreda koji su imali mesto na praznovanju meseca, prazniku Oluje, u “velikom domu (hramu)” i dr. Tako se u starohetitskom ritualu oluje srećemo s tim da su na početku obreda sinovi dvorca (sin dvorca cara i sin dvorca carice) prinosili caru i carici, koji su sedeli na tronu tkaninu za kolena, a takode i podmetač za noge. Zatim su car i carica počinjali da hrane, da piju i jedu božanstva. Podudaranje opisa obreda, datiranih iz starohetitskog i novohetitskog perioda svedoči da je osnovni deo hetitskog praznika “veliki skup”. Ovaj obred, koji je verovatno nastao pre pojave pisma, sačuvao se do kraja novohetitskog perioda.

U obredu „veliki skup“, pored obeležja ukazanih ranije, može se izdvojiti niz drugih suštinskih crta. Tako je svaka grupa dvorana, slugu, stanovništva koja je uzimala učešće u obredu, zauzimala oko cara i carice “svoje mesto tj. razmeštala se po određenom redosledu, predviđenom pravilima obreda. Među učesnicima obreda sreću se i carevići, a takode i careve kćeri.

U obredu “veliki skup” stalno se pominje ognjište (oltar, žrtvenik). Ognjište (oltar) su po potrebi čas stavljali ispred (a možda i u sredinu), čas su ga sklanjali u stranu; na njemu su prinosili žrtve; oko ognjišta (oltara, žrtvenika), a ponekad i oko vatre postrojile bi se sluge.

Zajedno sa ognjištem (oltarom) ili vatrom u obredu neprestano figuriraju ritualno čisti stolovi, na koje su stavljali žrtve za prinošenje posvećene božanstvima.

Neizostavan deo obreda „veliki skup“ bilo je hranjenje “skupa”. Tako su na ritualu **antahšum** “skupu” delili napitak **marnuvu**: .Kada dele posude (s marnuvom) tada glavni **mešedi** objavljuje caru marnuvu: Marnuvu za “skup”. I “skupu” marnuvu nude (i pred skup marnuvu stavljaaju). “Skupu” su delili i druge napitke (**taval**, **valhi**, vino), a takode i meso. Raspodelom napitaka su se bavili peharnici: ..Skup ustaje i peharnici daju skupu da pije”.

Postoje mogućnost da se u ovim tekstovima pod “skupom” ima u vidu celokupnost učesnika obreda, i u tom broju su građani, sveštenici, zanatlije, sinovi dvorca. Međutim, u opisu praznika meseca **mešedi** i sinovi dvorca su prebrojani odvojeno od “skupa” — ili zato što oni nisu ulazili u broj članova „skupa” ili zbog toga što je u ovom opisu rituala izdvojen ceo — „skup” i njegovi delovi — **mešedi** i sinovi dvorca.: “(napitak) **valhi** dele svim sinovima dvorca (i) mešedi i celom „skupu”. I glavni među **mešedima** govori: (Napitak) valhi se delio po krugu”.

Ovim se verovatno može objasniti to što su u ritualu **antahšum**, kao i na praznik meseca zajedno figurirali „skup” i građani (možda Hatijci, pošto je ovaj obred obavljen u prestonici): “I ljudi podstiču građane i ceo „skup” da podignu žezla. (I) oni staju (kod) vatre.

Posebnu pažnju zavređuje činjenica da u funkciji skupa u drugim hetitskim tekstovima figurira **pankuš**. Kako je utvrđeno ovom rečju se u nekim starohetitskim tekstovima (“Zakonodavstvu Hatušilija I”, “Telepinuov dekret”) nazivao skup (velikodostojnika — carevih rođaka i prijatelja, službenih i vojnih lica), u čijem prisustvu su se razmatrali politički i religiozni prestupi (zločini protiv cara, napadi cara na život rođaka ili zločini protiv božanstava).

“**Pankus**” se ne sreće u političkim dokumentima kasnijeg perioda. Ovo se objašnjava odumiranjem njegove -funkcije, uslovljenim socijalno-ekonomskim razvojem hetitskog društva i promenom karaktera vlasti.

A u ritualnim tekstovima “pankus” se nastavlja sretati i u poznijem vremenu. “Pankusom” se u njima ponekad naziva pravna instanca, koja je razmatrala prestupa pred božanstvom. “Pankusom” se takode imenuje sveukupnost učesnika (koji pevaju ili uzvikuju) u ritualu.

U ritualima na koje se pozivamo radi poredenja sa “skupom” (**asessar**) i koje je predvodila sveštenica “božja sestra”, “pankusom” je nazivana sveukupnost ljudi koji su hranjeni na ritualu. Nažalost, opisi ovog hranjenja ne omogućuju da se tačno utvrdi da li su u “pankus” ulazili svi učesnici rituala ili samo jedan deo učesnika ceremonije.

Ali sam obred hranjenja odvijao se kao i obred koji je predvodio car. Tako se „božja sestra” za vreme obreda šepurila na tronu. Na ovo ukazuje činjenica da je ona “jela” bogove čas sedeći, čas stojeći (uporedi analogne radnje cara i carice kada su “jeli” bogove.)

Nakon što je “sestra boga, „jela” bogove, peharnik je donosio i davao joj hleb. “Božja sestra” ga je lomila i vraćala peharniku. Peharnik je ili odnosio hleb ili uzimao sebi jednu polovinu, a drugu je davao drugom poslužitelju, na primer muzičaru. Zatim su hranili članove “pankusa”: “pankusu u ruku (da jede) daju”, “pankusu da pije daju”, “to (hranu i piće) pankusu oni /dele/. Opis ovog hranjenja “pankusa” je predstavljen u onim istim izrazima u kojima je predstavljeno hranjenje “skupa”. Sličnost se potkrepljuje i pominjanjem vatre u ovom obredu.

Podudarnost obreda u kojem se sreće “skup” i obred u kojem figurira “pankus” omogućuje da se prouči zaključak V. V. Ivanova o tome da je “upotreba hetitske imenice “pankus” u ritualnim tekstovima povezana sa starim religioznim praznicima u kojima je učešće uzimala sveukupnost (**pankus**) članova roda (**pankur**)”, kao

argument za objašnjenje porekla (postanka) "skupa" (**asessar**). U vezi interpretacije "skupa" kao zastarelosti svetkovine roda privlači pažnju to što se u carskim ritualima obred nazivao "velikim skupom", a u ritualima koji su se odvijali bez prisustva cara, naprimer sa učešćem "sestre boga", — jednostavno "skupom". "Veliki" u frazeološkom nizu u hetitskim tekstovima ima značenje "carski": "velika kuća" — dvorac, "veliko mesto" — carski tron /presto/, "veliki rod" — carski rod, "veliki kotao" — carski nužnik, i t. sl. Zato nije isključeno da oznaka "veliki skup" ukazuje da se radi ili o svetkovini sa učešćem cara ili čak o prvobitnoj svečanosti ljudi carskog roda.

OSNOVNE RADNJE (FUNKCIJE) U OBREDU "VELIKI SKUP"

Obred "veliki skup" se sastajao od niza postupnih radnji, koje su bile u određenoj vezi jedna s drugom. Sve ove funkcije, a posebno "klanjati se", "moliti se", "sedeti/stajati", "piti/jesti", "prinostiti žrtvu", "govoriti/moliti", "uzivikivati", "pevati", "plesati", "tapšati", "svirati" bile su elementi strukture obreda.

Broj funkcija u različitim ritualima nije isti. Međutim, opšti redosled funkcija, po pravilu, ostaje bez promena, što očigledno ukazuje na postojanje hijerarhije funkcija. Opis ovih funkcija pokazuje da je osnovano početi razmatranje takvih konteksta, u kojima se sreće najveći (mada ne i mogući) broj funkcija: "Car i carica klanjaju se stojeći (i) pevaju bogu **Iccistanu**. Sviraju na **inanni**, na **arkammi**, na **galgaturi**, čovek **alancu** govori, pljeskač plješće, čovek **kita** uzvikuje".

U ovom kontekstu radnja "stajati" prethodi svim ostalim funkcijama. U drugim slučajevima se umesto funkcije "stajati" upotrebljava funkcija "sedeti": "Car (i) carica sedeći pevaju boginji **Taurit**. Na muzičkom instrumentu Inanni prebiraju strune." Nejasno je kakvo je značenje funkcije "stajati/sedeti". U jednom slučaju su pili stojeći, a u drugom sedeći, a u nekim slučajevima se uopšte ne pominje u kojem položaju je obavljan obred.

U vezi funkcije koja je iza "stajati/sedeti" car se sreće u sledećem obredu: "Car se stojeći klanja bogu Oluje i bogu **Uaseccili**, (ali) on se stojeći ne klanja boginji Sunca i boginji **Maculle**". To što se ovde car klanja samo jednim božanstvima može da se upoređi sa onim što se sreće u drugim ritualima — poređenjem boga Oluje, koji je bio u korelaciji sa carem, i boginje Sunca, koja je bila u korelaciji sa caricom. Zabrana klanjanja je uslovljena nekim drugim okolnostima, ali se sreće i u vezi sa sveštenicima: "Sveštenik grada **Arine** (i) sveštenik grada Ciplande... stoje, ali se ne klanjaju".

Iza funkcije klanjanja u nekim retkim slučajevima sledi funkcija "klečati": "I zatim car ide u hram boga Oluje. I on se klanja pred božanstvom i zatim klekne. I onda se ponovo klanja... Prema opisu drugog hetitskog rituala funkcija "klanjati se" božanstvu nije uvek podrazumevala "klečati": "Car ide unutra (i prolazi) ispred kamene stele. Dvaput se klanja, no ne kleči.

U većini novohetitskih rituala iza funkcije "klanjanja" dolazi funkcija "piti" (**eku/aku**). U odnosu na funkciju "piti" postoje različita gledišta. Uslovljena su time što se u kontekstima rituala glagol "piti" spaja sa: 1) imenom (imenom božanstva) koje stoji u akuzativu; 2) ili sa imenom (obično imenom božanstva) u dativu. Među istraživačima nema jedinstvene tačke gledišta o tome kako treba tumačiti ovaj izraz.

Glagol "piti" sa direktnim objektom jedni prevode "pojiti" (boga-tränken), drugi "piti" u značenju "pričestiti se". Glagol sa imenicom u kosom padežu prevode: "za boga toga i tog (u čast boga) piti". Izražava se takođe mišljenje da se u oba slučaja radi samo o prolivanju vina u žrtvu posvećenu bogovima (libaciji).

Rešenje jednog od kardinalnih pitanja raspravljano problema bilo je naznačeno u članku E. Forera, objavljenom pre 40 godina (na ovaj članak mi je ukazao V. V. Ivanov). E. Forer je pisao da je kulminacijska tačka svih hetitskih praznika bila scena za vreme koje su punili vinom ili pivom **BIBRU** — posudu od zlata ili srebra, bilo da je u obliku cele životinje, bilo da je u obliku određenog dela životinje (glave, vrata bika, krave, ovce, konja, lava i t. sl.), lomili hleb i pili božanstvo. Posuda u obliku životinje je simbolisala božanstvo (i ta ista životinja je u starijem periodu bila lik samog božanstva). U zavisnosti od situacije, vino i drugi napici služili su kao "zamena" za krv životinje, a hleb je zamenjivao žrtveno meso.

U skladu sa tradicijama mnogih naroda, ispiti krv vuka značilo je zadobiti njegovu snagu. Tako su i hetitski car, carica, sveštenici, ispijajući vino ili pivo iz simbolične posude u obliku životinje, dobijali snagu božjeg bića. U prilogu ideji E. Forera može se ukazati na hetitske inventarne tekstove, prema kojim su neka

božanstva poistovećivana sa posudom. Tako je posuda u obliku vrata bika predstavljala kućnog boga Oluje, posuda u obliku bika — boga Oluje grada Lihscina, posuda **vakšur** — boga Oluje vojnog logora i **Marduka**. Pažnju na sebe privlači i obred analognog magijskog dejstva u drugoj hetitskoj ratničkoj (vojničkoj) zakletvi: „Zatim on proliva vino i o/vako govori/: „Ovo nije vino, nego je ovo naša krv...“. Veza između vina i krvi u ovom tekstu je upoređena sa analognom vezom između (crvene) tečnosti (**tarlipa**) i krvi u starohetitskim ritualima za cara i carica i sa odgovarajućim mestom u Novom Zavetu, u kome se vino poredi sa krvlju. Ova izjednačavanja mogu biti povezana sa pričešćem.

Na taj način Forer je prvi došao do istinitog zaključka da su se car, carica i sveštenici pričešćivali za vreme hetitskih rituala, i u celosti odredio je značenje ovog čina. Njegovo otkriće je očigledno važilo u odnosu na one kontekste u kojima se glagol piti nalazio sa imenom božanstva — direktnim objektom.

Istovremeno neophodno je pretpostaviti da u onim slučajevima kada se glagol „piti“ nalazio sa imenom u dativu, car i carica se nisu pričešćivali, već su pojili boga. U vezi sa nužnošću različito tumačenja glagola "piti" javlja se pitanje: koji prevod ima prednost u tim slučajevima kada se ime božanstva sreće bez ikakvih gramatičkih pokazatelja?

Verovatno u takvim slučajevima kada iza glagola "piti" sledi glagol **sipand**-prinositi žrtvu (žrtveni obred)" imamo posla sa pričešćem ("piti" boga) i prolivanjem u čast boga. Uzajamni odnos između "piti" i "prinositi žrtvu" u takvom kontekstu se očigledno može uporediti sa grčkim "piti" i "prolivati".

Ako u hetitskom tekstu iza glagola "piti" ne sledi glagol "prinositi žrtvu (žrtvovati" (ili "lomiti hleb"), onda nije isključeno da je u takvom slučaju car poji boga. Može biti da baš zbog toga u nekim kontekstima, kada je ime božanstva u dativu stoji uz glagol "piti", za njima ne sledi glagol "prinositi (žrtvu)".

U nekim obredima kada car nije žrtvovao (prinosio) napitak, već ritualni hleb, mesto radnje "vršiti žrtveno prolivanje" zauzimala je funkcija "lomiti hleb". Kada se obavljalo i lomljenje hleba i žrtveno prolivanje, onda je radnja "lomiti (hleb)" obično prethodila u odnosu na drugu funkciju: "Car se pred udubljenjem klanja. zatim lomi debeo hleb i stavlja ga ispred udubljenja i proliva /vino/. Zatim se car ponovo klanja".

U hetitskim ritualima se može izdvojiti niz karakterističnih obeležja, koja se tiču načina prinošenja žrtvi. Prinošenje žrtvi se obično obavljalo u hramu, **halentuvi**, u unutrašnjoj sakralnoj prostoriji.

Zanimljivo je da su za jedno od božanstava hetitskog panteona, za boginju Sunca, obredi vršeni i na krovu hrama. O tome ćemo saznati iz jednog hetitskog teksta, prema kojem se car penjao na krov hrama božanstva Sunca i obavljao neki obred sa glinom.

Sa krova hrama se obraćao molitvom nebeskom božanstvu Sunca i svojoj gospodarici — boginji Sunca grada **Arinne** hetitski car **Muvatalli**. Kada se car upućivao u pohod, "pevač" se molio sa krova boginje Sunca grada Arinne. I u drugim tekstovima su opisani obredi koje je car obavljao na krovu **halentuve** (npr: "Car se klanja i spušta s krova, i odlazi u unutrašnju (sakralnu) prostoriju. Zatim car izlazi iz nje i ulazi u "halentuvu"; spominjanje krova hrama i **halentuve** u ritualu "maga" i t.sl.

Obredi na krovu hrama i **halentuve** mogu se uporediti sa tim kada su za praznik **antahšum** nosili na krov runo. I kako se car na toj svetkovini (putujući kao i runo po hetitskim gradovima) penjao na planinu **Piskurunuva** i obavljao ritual pred jelenima (koji su povezani sa bogom Sunca). Ova svedočanstva podsećaju na carevo odlaženje na planinu božanstva Sunca i velikoj zvezdi (velikom sunčanom božanstvu"). Penjanje cara na krov hrama, halentuve, na planine pri ritualima, može se interpretirati kao uspinjanje na nebo radi opštenja sa božanstvima (što odgovara obilasku četiri strane sveta); uspon sa četiri kvartala prostora ka petoj tački kosmosa — u zenitu, karakteristični su za funkciju staroindijskih careva.

Prinošenje žrtvi se takode obavljalo na otvorenom prostoru: u šumi (šumici), uz reku, na uzvišici (visoravni) i t. sl. Kada su se žrtve prinosile u nekoj sakralnoj građevini, onda se nisu prinosile samo božanstvima (ili božanstvu) kojima je obred bio posvećen, već po pravilu i objektima koji su imali ritualni značaj, kojima je često pripisivana božanska moć: tronu, postolju (na kojem je stajala statua boga), ognjištu (oltaru), udubljenju, drvenom zasunu.

U skladu sa hetitskom ritualnom praksom, za žrtvu su prinosili prvenstveno prvence (**huelpi**): prvo zrno, pvoispečeni hleb, prvorodeno jagnje ili druge životinje. U nekim ritualima se takode podvlači da su žrtvovali ritualno čistu ovcu (t. j. još neoplođenu) ili ritualno čistog bika.

Za polaganje životinja (žrtvi) često su pravili specijalni sto ili podijum. Na jedan isti sto mogle su se stavljati žrtve za nekoliko božanstava. Tako su npr. na hetitski praznik meseca, kuda je išao car, pravili sto sa trinaest hlepčića i jednim hlebom u obliku meseca, zavijenim u tkaninu. Prišavši stolu, car bi počinjao da lomi hlepčiće, stavljajući polovine na jednu stranu, a druge na suprotnu.

U drugom ritualu car je lomio osamnaest hlebova, očigledno za osamnaest božanstava hetitskog panteona. U oba rituala broj prinešenih hlebova se odnosio na broj božanstava kojima je posvećen ritual.

U nekim ritualima se za svako božanstvo pravio poseban sto: "Ponovo stojeći, on peva boga oluje **Hati**, pevač peva, čovek **alancu** govori, /jedan/ debeo hleb (car) lomi i stavlja ga na sto boga Oluje. Ponovo sedeći, boginju Sunca grada Arine (i) boginju **Mecullu** on peva. Pevač peva, čovek **alancu** govori, jedan debeo hleb (car) lomi i stavlja ga na sto boginje Sunca grada Arinne". U ovom ritualu su pomenuti žrtveni stolovi boginje Hatti i drugih božanstava

Ritualni stolovi su mogli da budu nazvani i po imenu onoga ko prinosi žrtvu. Tako su na ritualima često postojali carev i caričin sto. U jednom ritualu se govori o osamnaest ritualnih stolova, koji su postavljani za božanstva u ime cara, carice, carevića i plemića.

Ono što je posebno vredno pažnje u hetitskim ritualima, jeste raznovrsnost žrtvi. Analiza naziva hleba koju je izvršio G. Hofner naročito ukazuje na njihovu raznovrsnost. Poznati su hlebovi koji su se nazivali "mesec", "nebo" (na poslednjem su predstavljeni sunce, mesec i zvezde). Postojali su antropomorfni i teomorfni hlebovi; zoomorfni — u obliku ovce, svinje, bika i sl.; hlebovi slični nekom delu tela — zub, jezik, oko. Korišćenje hleba u formi zoomorfnih simbola — ovce, svinje, bika — naročito podsećaju na upotrebu u istočnoslovenskim obredima (na simbol koji je zamenjivao nekad osnovnu žrtvenu životinju — kravu); hlebovi su se razlikovali po sastavu: hleb sa kvascem, zaslađen (pošećeren) hleb, hleb sa sirom, hleb od ispranog brašna, hleb u koji je natopljena mast, tanak, dugačak, hleb u pola mere: hleb je mogao biti topao, svež, crni, beli, crveni, mekan, debeo i t. sl.

Uporedo sa ovim raznovrsnim hlepčićima bogove su hranili prekrupom, voćem. Među žrtvenim napicima često se sreću pivo i vino (kako mlado još neprevrelo, tako i ono jako), napici **taval**, **valhi**, **marnuva** (vrsta piva), mleko (u tom broju i tzv. jako mleko, može biti **kumis**), med.

Žrtvovani su bik i krava. Bika su po pravilu posvećivali bogu Oluje ili nekom drugom božanstvu muškog pola, a kravu — boginji Sunca grada Arinne ili nekoj drugoj boginji, što se slaže sa ritualima čišćenja u kojima je žrtva muškarca bio bik, a žene krava. Poznati su, istina, slučajevi kada su bika prinosili za žrtvu boginji.

Često su na žrtvu prinosili ovce, ovnove, jagnjad, koze, jarce ili jariće. Mnogo ređe su žrtvovali svinje i štenad. Na osnovu nekih podataka možemo zaključiti da su žrtvovani i konji.

U posebnim slučajevima, moguće je da su kao žrtvu prinosili i čoveka (ratnog zarobljenika). O postojanju ovog običaja svedoči hetitski ritual za vojsku, koja je pretrpela poraz u bici. Ritual su obavljali na „onoj strani reke", t.j. verovatno na neprijateljskoj teritoriji. Od gloga su pravili nešto u vidu vrata. Čoveka, jarca, štene i prase bi prerezali na polovine, i te polovine su ostavljali na obe strane vrata. Zatim bi na obe strane naložili vatru. Hetitska vojska je prolazila kroz vrata između vatri i upućivala se ka reci. Ušavši u vodu, vojnici su jedan drugog prskali vodom.

Tragovi ovog običaja (prinošenje čoveka kao žrtve) sreću se i u nekim drugim ritualima. Međutim nesumnjivo je da su ljudi žrtvovani samo u izuzetnim slučajevima.

Iako se u hetitskim ritualima neprestano srećemo sa popisom žrtvovanih životinja, ne možemo sasvim pouzdano utvrditi njihovu hijerarhiju. (S obzirom da u jednim ritualima iza bika sledi jarac i ovce, dok u drugim na vrhu spiska je mogao biti jarac ili ovca, a tek zatim bik).

Ništa ređe nije ni nabranje životinja po sledećem redosledu: bik (krava), ovca, jarac, a iza njih — svinja, pas (štene). Na to ukazuju podaci iz hetitskih rituala, prema kojima je nekim božanstvima mogla biti žrtvovana samo određena životinja. Tako se u jednom tekstu govori o zabrani prinošenja koze ili jarca kultnom kamenu.

Tragovi ovog istog običaja zapaženi su i u opisu prinošenja žrtvi boginji Sunca i bogu Telepinu, koje je obavljao "gospodar božanstva": "On lomi jedan debeo sladak hleb za boginju Sunca(i) stavlja ga na sto božanstva. I boginja Sunca on žrtvuje ma/rnuvu, pivo, med/, vino. Za boga Telepinu /on lomi/ jedan debeo

sladak hleb (i) stavlja (ga) na sto božanstva. /Bogu Telepinu/ on žrt/vuje/ marnuvu, pivo, med, vino. Jednog jarca i jednu ovcu, zasebno jedno od drugog on /prinosi/ boginji Sunca i bogu Telepinu. /za boginju Sunca/ on stavlja sirovo /(ritualno čisto) meso/ ovce, lopaticu, grudi (i) noge. Grudi jarca, (kao i) lopaticu, glavu i nog/e/ on na isti takav način stavlja /za boga Telepinu... "

Različitošć žrtvenih darova u ovorn obredu ne ogleda se samo u tome što je ovca namenjivana boginji, a jarac, bogu, već i u tome što su boginji uporedo sa nekim delovima žrtve prinosili ritualno čisto sirovo meso ovce, a istovremeno su bogu prinosili delove žrtvenog jarca, ali bez ritualno čistog mesa. To što pri deljenju žrtvenog jarca nisu izdvajali ritualno čisto meso, možda se može objasniti time što jarac u hijerarhiji životinja nije zauzimao tako visoko mesto kao ovca.

Sam naziv mesa (het. **uzu-uzu**), kao što je dokazao K. Votkins, arhaična je imenica, srednjeg roda množine, obrazovana od prideva sa značenjem "(ritualno) čist". Naziv mesa ima značenje "meso, koje se čuva za sakralnu upotrebu", t. j. **tabu**. Ono je namenjivano samo božanstvu, a za čoveka je njegova upotreba bila zabranjena.

Pored ritualno čistog mesa, grudi, lopatica, glave, nogu žrtvene životinje, vrlo često su bogovima na žrtvu prinosili jetru i srce. Često pominjanje jetre i srca stvara utisak da su oni bili najvažniji delovi žrtve (uporediti sa izvanredno važnom ulogom srca i jetre u tradiciji žrtvovanja kod Abhazaca, nekih naroda u Sibiru i dr.)

U ritualu **hašumaš** se govori o prinošenju životinjske kože: «Oni prinosе na žrtvu pred ognjišćem (oltarom) jednog bika i šest ovaca za boginju Sunca grada Arinne. I zatim nad debelim hlebom seku (životinje) i ispred hleba stavljaju jetre, grudi, /(lopaticе)/, glave, noge bika i ovaca (i) ritualno čisto meso". Prinošenje žrtvi nad hlebom je verovatno vršeno da bi krv žrtve natopila hleb posvećen božanstvu. O tome kako su postupali sa krvlju životinja (koja u celini ima neznatnu ulogu u žrtvovanju), govori se na više mesta i u drugim ritualima. Tako je u jednom ritualu huritskog porekla carica žrtvovala huritskoj boginji Ištar jedno jagnje i jednu kravu, a božanstvima **Ninatta** i **Kulitta** jednu ovcu. Kad je sekao te žrtve, sveštenik je postupao na sledeći način: „I on ispušta krv ovce u jednu posudu i stavlja ga na zemlju ispred božanstva **Umarapsi**. I zatim odseca mali komad sirove jetre i srca i uzima malko krvi i stavlja pored boga **Aape**. A zatim na boga Aapu stavlja debeo hleb. Ovcu odnose i "gospodari božanstava" je dele". božanstva Umarapsi i Aapi koja su spomenuta u opisu ovog obreda huritskog su porekla; božanstvo Aapi je diferencirana "žrtvena jama".

U drugom ritualu krv žrtvene životinje nisu sipali u posudu, već direktno na zemlju: „I kada on žrtvuje jagnje, onda ga seče na obali reke i pušta krv na zemlju. Jagnje oderu (i) zatim ga izrežu na komade..." U datom kontekstu glagol **ark-**, koji stoji odmah iza glagola sa tačno određenim značenjem "rezati (seći)", a prethodi glagolu "deliti" (odvajati)", pa smo ga preveli kao "odрати". Ova pretpostavka ne protivureči mišljenju Puhvela, koji je na osnovu nekih ritualnih tekstova, među kojima je i gore naveden, zaključio da je glagol ark — fiksirao međuradnju između "rezati" i "deliti", očigledno "odvajati". To što "deliti" koje se primenjivalo na proces čerečenja životinje može da znači "odvajati kožu od tela", "odрати" po našem mišljenju se indirektno potvrđuje opisom jednog obreda u ritualu **hašumaš**. Prema tom opisu, nakon što bi "odrali" jarca, njegovo meso su jeli, a kožu su oblačili slepcu.

Opisi nekih hetitskih rituala svedoče o postojanju ograničenja u odnosu na prinošenje hleba i napitaka. Tako se u obredu, posvećenom božanstvu **Taurit**, podvlači da su car i carica pili ovo božanstvo, zatim su muzičari svirali na raznim instrumentima, ali pri tom nisu pevali i nisu lomili hleb.

Drugi karakterističan primer zabrane (tabua), posebno u odnosu na funkciju prinošenja žrtvi, sreće se u obredima, koje su obavljali car i carica, a bili su posvećeni bogu Oluje i bogu **Uaseccili**. Tako su se u drevnohetitskom ritualu car i carica klanjali božanstvima, sedeći ili stojeći, pili iz ritualno čistih posuda. Zatim je car iz te posude vršio ritualno prelivanje (sipanje) u čašu, dok carica takvu ritualnu radnju nije obavljala. Po završetku ritualnog obreda prelivanja, svirala je muzika i pevali su pevači.

Analogni obred, koji je uključio cara i carica, sreće se i u novohetitskim ritualima. Dok su u nekim novohetitskim ritualima ritualna pesma i lomljenje hleba sledili iza obreda žrtvovanja, drugima su car i carica stojeći pili boga Oluje i boga Uaseccili, svirala je muzika, pevali su pevači, čovek **alancu** je govorio, čovek

kita je uzvikivao, a pljeskač je pljeskao (tapšao). I tek posle toga car je obavljao preliivanje, dok carica nije vršila preliivanje.

Danu zabranu možemo uporediti sa time što je carica sedela u nekim ritualima, dok je car, stojeći, pio boga Oluje i boga Uaseccili.

Shodno činjenicama iz nekih hetitskih rituala jedan od mogućih oblika prinošenja žrtvi, bilo je spaljivanje životinje. Kratak opis takvog obreda sreće se u dva hetitska rituala, posvećena bogu Oluje grada Ciplande. U opisu jednog od ta dva rituala se kaže: "Pred božanstvom oni drže upaljene buktinje i posude. (I) prema velikim vratima gore (u dvorac) voze božanstvo. I gospodar" žrtvuje boga Oluje grada Ciplande rasnog bika i jednog ovna i onda ih po običaju u Hattuši sasvim spaljuju". Kao što vidimo, u ovom ritualu je naznačeno da je spaljivanje žrtve povezano sa tradicijom Hatuše (Hatušaša), prestonice Hetita. Pošto opisani obred spaljivanja nije bio posvećen samo bogu Oluje grada Ciplande, već na osnovu podataka iz drugog paralelnog teksta, očevidno je obavljen i u samoj Ciplandi...

Posle prinošenja žrtve na red je dolazilo "sviranje (na muzičkom instrumentu)". Najviše su svirali na instrumentu koji se označavao logogramom "instrument boginje **Inanne**". Postojala su barem dva oblika tog instrumenta — veliki i mali instrument Inanne. Odgovarajući nazivi tih instrumenata — **huncinara** i **ippicinara**, koji su se upotrebljavali u hetitskom jeziku, bili su pozajmljeni iz hatskog (hatijskog) jezika (na hatskom jeziku, kao što se pretpostavlja, **hun** — veliki", **ippi** — „mali", a **cinar-**, cinar-, je "muzika", "muzički instrument").

Zajedno sa **huncinara** i **ippicinara** spominje se još jedna grupa muzičkih instrumenata: **arkammi**, **galgaturi**, **huhupal** i neke druge. Tip ovih dveju grupa instrumenata može se ustanoviti na osnovu specifikacije glagola koji označavaju sviranje na tim instrumentima. Poznata su dva glagola. Osnovno značenje oba glagola je "tući, udarati", međutim karakter radnje (**manira** "udara") pri tome nije jedan isti. Glagol koji se u većini slučajeva odnosi na **huncinara** i **ippicinara**, u ritualnim tekstovima se upotrebljava u značenju "rezati (seći), odrezati (odseći)" (Drugi glagol je u većini slučajeva povezan sa instrumentima **arkammi**, **galgaturi**, **huhupal**, i upotrebljava se da označi udaranje po nečemu.

Specifika upotrebe ovih glagola u hetitskom jeziku, kao i to što se ona odnose na razne grupe instrumenata (iako u nekim retkim slučajevima ovi glagoli mogu da zamene jedan drugog) omogućuje nam da pretpostavimo da su **huncinara** i **ippicinara** instrumenti sa strunama, očigledno u obliku harfe. Drugi instrumenti — **arkammi**, **galgaturi**, **huhupal** udarački su i verovatno u obliku doboša (bubnja) O. Gerni je izneo gledište o tome da su **huncinara** i **ippicinara** (i odgovarajući veliki i mali instrument Inanne) — velika i mala "lira", da je **arkammi** — „mali doboš" ili "bubanj", **galgaturi** — "cimbal" ili "čegrtaljka", a da je **huhupal** "lutnja". Osnova hetitskog naziva instrumenta — **galgaturi** se etimološki poistovećuje (V. V. Ivanov) sa opšteslovenskim + golgol — (obrazovanje sa udvajanjem).

Na strunama instrumenata boginje Inanne — **huncinara** i **ippicinara** obično su svirale sluge koje su nosile titulu "muzičar", "pevač". Te sluge su ulazile u personal hetitskih hramova. na ovim instrumentima su još svirali ljudi **hallijara**, ljudi **alancu**, sveštenici boga Cilipur i dr. Za hetitske rituale na udaračkim instrumentima su svirali muzičari **arkamijala**, čiji je naziv izveden od naziva instrumenta (arkammi). Praktično, nijedan hetitski ritual nije bio bez muzičke pratnje. Muzika je bila i na pogrebnom ritualu. Muzika se vrlo često oglašavala i kada su car i carica prinosili žrtve. U nekim slučajevima se zahtevalo da muzičari u jednom trenutku naprave pauzu.

Uz pratnju muzike ili nakon što bi ona utihnula, svoju ulogu ispunjavali su pevači. Na ritualima su posebno često pevali ljudi **hallijara**, ljudi **sahtarili** i neke druge sluge, kao i osobe koje su nosile zvanje "pevač" ili "pevačica".

Pesme su najčešće pevane u horu. Na to navodi činjenica što su oznake za pevače stajale u množini. Karakterističan je primer horskog pevanja pri ritualu ljudi grada **Tuhumijare** (u kojem je i car uzimao učešće). Ovde je izvođač bio **pankus** — po svemu sudeći svi oni građani koji su učestvovali u ritualu. U drugim ritualima se sreće i solo pevanje.

Funkcija "svirati" i "pevati" se u hetitskim ritualima često opisuje frazom "instrument" (veliki / mali) pevaju (ili ne pevaju) ili "instrument (veliki/mali) sluge te i te pevaju (ili ne pevaju)". U ovim slučajevima iza naziva muzičkog instrumenta nije stajao glagol u značenju „svirati (na instrumentu)", već glagol "pevati".

Rekcija naziva muzičkog instrumenta i glagola "pevati" se može objasniti poređenjem nekih opisa hetitskih rituala. Tako je vredno pažnje poređenje sledećih tekstova, u kojima se govori o hatijskoj boginji Taurit. U prvom kontekstu nas zanima fraza data u sledećem obliku: „Car (i) carica sedeći piju božanstvo Tauri/t/. (Na) muzičkim instrumentima Inanni sviraju, (ali) ne pevaju, (i) nema debelog hleba". U drugom tekstu, u analognoj frazi nema glagola "svirati (na instrumentu)": /Car (i) carica božanstvo Taurit piju. Veliki instrument Inanni ne pevaju".

Poredeći ova dva konteksta može se pretpostaviti da se glagol "svirati (na muzičkom instrumentu)" ispuštao, ali se podrazumevao. U takvom slučaju frazu "instrument taj i taj pevaju" treba prevoditi „na instrumentu tom i tom sviraju i pevaju".

Ovakvi propusti nisu retka pojava pri opisivanju hetitskih rituala. Može se ukazati na neke hetitske tekstove u kojima se govori o tome što lice koje učestvuje u ritualu "govori", „peva", ali sam tekst recitativa, pesme odsustvuje.

Kao što smo već videli, sviranje na muzičkim instrumentima je praćeno izvođenjem pesama, a samo u retkim slučajevima je svirala muzika, a nije pevano (posebno za vreme obreda božanstvu Taurit). Istovremeno su poznati slučajevi kada se u hetitskim ritualima posle prinošenja žrtve pevalo bez bilo kakve muzičke pratnje. Takva praksa je osvedočena u sledećem ritualu: "/Car/ i carica sedeći peva/ju/ boga **Uahiši**. U krčag vrše prelivanje, pevač peva na huritskom, čovek **alancu** govori, pljeskač plješće, čovek **kita** uzvikuje". Muzike nije bilo ni u dva druga rituala: kada je pevač pevao pesmo na **kanesijskom (hetitskom) jeziku**, kada je **pankus** pevao pesmu na hatijskom.

U dva gore navedena opis rituala, u kojima su pevači pevali na huritskom i na kanesijskom (hetitskom), kao i u mnogim drugim ritualima, tekst pesama ovih pevača je izostavljen. Ipak je sačuvana pesma koju su pevali građani Tuhumijare. Njen je sadržaj vrlo malo razumljiv. Može se samo napomenuti da se u njoj govori o bogu rata, Caru države, kao i o carici; moguće da se govori o željama za njihov dug život i t. sl. Ova pesma i neke druge koje su pevane na ritualima, omogućuju nam da pretpostavimo da su one predstavljale nekakve molitve, upućene prvenstveno božanstvima. U njima se molilo za dobro cara, carskog para, carevića, blagosiljala su se božanstva.

Iza funkcije "pevati" (pesmu) u ritualima obično stoji radnja "govoriti", koju je najčešće ispunjavao čovek **alancu**. Pošto se "govoriti" u nekim drugim kontekstima zamenjuje sa glagolom "moliti", može se pretpostaviti da je čovek **alancu** izgovarao nekakve molitve ili vradžbine. Molitva čoveka **alancu** je očigledno imala različitu funkciju od pesme, razlikujući se od nje ne samo sadržajem, već i načinom na koji je izvođena. Inače ne bismo imali u ritualu dve funkcije "pevati" i "govoriti" jednu iza druge, već bilo koju od njih. Kada je čovek **alancu** ili neki drugi sluga izgovarao molitvu (vradžbinu), istovremeno sa tim (ili odmah posle toga) tapšali su. Ovu funkciju je obično ostvarivao specijalni poslužitelj — "pljeskač (tapšač)", a ređe "pljeskačica (tapšačica)". Radnju "tapšati (dlanovima)" ponekad je izvršavao i drugi poslužitelj, kao npr. čovek **alancu**. U mnogim slučajevima ovu funkciju niko nije obavljao.

Kad je čovek **alancu** "govorio", a pljeskač pljeskao, drugi poslužitelj, koji se zvao **kita**, "uzvikivao" je. Nije nam poznato šta je "uzvikivao" čovek **kita**, pošto ni u jednom od poznatih opisa hetitskih rituala ne srećemo reči ovog poslužitelja.

U nekim hetitskim pogrebnim ritualima se sreće zabrana na funkciju koju obavlja čovek **kita**. Zabrana je, verovatno, povezana sa tim, što su u pogrebnim ritualima ovu funkciju ostvarivali ljudi, uzvikujući "aha!" (čije nam je značenje nepoznato); ... Muzičar svira na instrumentu **huncinara** (i) peva, ljudi **alancu** „aha!" uzvikuju, glas oni spuštaju, (a) čovek **kita** ne uzvikuje".

Sa gore opisanim ritualima se ponekad vezuju ritualne igre, kao npr. u jednom ritualu iz starohetitskog perioda. Ovde su caru, carici i "božjoj sestri" (sveštenici) uručivali žrtvene posude. Zatim je svirala muzika, a ljudi **hapi** su izvodili ritualni ples.

Izvođenje ritualnih plesova nije bilo jedna od osnovnih dužnosti samo za ljude hapi, već takođe i za ljude (mladiće) grada **Cinhure**, za devojke **cintuhe**, ljude-vukove i neke druge učesnike rituala. Plesovi su se retko izvodili kada su prinošene žrtve. Plesovima su pre svega ispraćane ritualne procesije, u čijoj sredini su se nalazili car i carica.

Opisi hetitskih rituala nam omogućuju da zapazimo neka karakteristična obeležja ritualnih plesova. Plesove je obično izvodilo nekoliko poslužitelja. Grupa devojaka je mogla plesati sa grupom momaka: "Mladići iz grada Cinhure i devojke cint/uhe/ pevaju. Zatim oni zajedno igraju, (ali pri tome) devojke **cintuhe** ne pevaju. A zatim uzimaju konopac, na instrumentima Inanni prebiraju strune, na **arkammi** sviraju. Izvodači plesova su mogli plesati ispred božanstva, jedni naspram drugih, ili uhvativši se za ruke da obrazuju krug. Igrajući oni su se okretali (najpre na desno, zatim nalevo), savijali su se (igrali su sagnuti), uzdizali ruke i tapšali. Ako su igrali pred carom, kretali su se okrenuti prema njemu licem, jer je okretanje leđa caru bilo zabranjeno.

CENTRALNI ČIN OBREDA "VELIKI SKUP" - GOZBA

Centralni čin obreda "veliki skup" je očigledno bila gozba (t.j. — hranjenje božanstva, pričešće, gošćenje učesnika rituala; opis hranjenja bogova nalazi se i na tablici iz zbirke N.P. Lihačeva u Ermitažu). Gozba verovatno nije bila centralni čin samo ovog obreda, nego i celog carskog praznika. Na to ukazuje i činjenica da je logogram **EZEN**, koji je služio za označavanje posebne grupe rituala, među kojima je i carski, upotrebljavan u hetitskim tekstovima, kako je primetio Giterbok, u značenju "uzimanje hrane", "hrana (jelo)", "primanje gostiju".

Giterbok se posebno pozivao na kontekst iz hetitskog mita o iščezlom božanstvu. U njemu je posle iščeznuća Telepinua, kada su "ljudi i bogovi počeli umirati od gladi. Veliki bog Sunca je priredio pir (gozbu). (bukv. "napravio je praznik" — **EZEN**)". To da se ovde stvarno radi o gozbi pokazuju sledeći redovi, prema kojima je Veliki bog Sunca pozvao hiljadu bogova koji su "jeli, a glad nisu utolili, pili, a nisu ugasili žeđ".

Iz opisa gozbe dovoljno očigledno proizilazi da njen osnovni cilj nije bilo samo gošćenje, već i traženje saveta od svih bogova rasvetljavanje uzroka uvelosti prirode i gladi koja je harala celom zemljom. Ovaj uzrok je otkrio bog Oluje: "I bog Oluje je, brojeći, opazio da nedostaje njegov sin Telepinu (i uzviknuo je): "Telepinu, sin moj, nije unutra! On se razgnevio i odneo je sa sobom sva dobra! " Bogovi veliki i bogovi mali su Telepinua počeli tražiti... *

Na podudarnost rituala sa gozbom nailazi se i u hetitskom mitu o borbi boga Oluje sa Zmajem. I ovde se pir (gozba) organizuje u kritičnoj situaciji kao i u mitu o Telepinuu (odnosno posle pobede Zmaja nad bogom Oluje u gradu **Kiskiluši**). Posle svog poraza, bog Oluje je pozvao k sebi sve bogove ("I bog Oluje je sve bogove zamolio: "Dodite (kod mene) unutra!"). I boginja Inara je priredila gozbu (bukv. "ona pravi praznik" -**EZEN**) sa velikom količinom alkoholnih pića — vina, **marnuve, halhi**.

Logogram **EZEN** je i u drugim delovima istog ovog mita upotrebljen u značenju "pira" — u pozivu koji je Zmaj uputio Inari: "Obrati pažnju! Ja priređujem gozbu. Dodi i da jedeš i da piješ! "

Na sličnost opisa pira u ovom mitu sa pirom u mitu o Telepinuu ukazuje i motiv "svi bogovi" koji je jednak motivu "hiljade bogova" (velikih i malih) u mitu o Telepinuu.

Upotreba logograma **EZEN** za označavanje pira nalazi mesto i u fragmentu teksta koji neodoljivo liči na mit o borbi boga Oluje sa Zmajem: "Bogu Oluje se početkom godine (bukv. "glava godine") priređuje važan pir (**EZEN**) Neba i Zemlje. I svi bogovi su se okupili i došli u kuću boga Oluje. bogovi su sišli na pir da bi jeli i pili jeli do sitosti i pili do pijanstva, i obezbedili sreću caru i carici, blagostanje na Nebu i zemlji, rast zrna. Stvara se utisak da su sreća i blagostanje, koje su bogovi bili dužni da obezbede, ovde stavljeni u neposrednu zavisnost od obilja hrane i pića. Ovaj utisak pojačavaju i drugi redovi teksta, koji prethode opisu pira, i koji govore o tome da je svako božanstvo bilo dužno da iz svoje duše istera zli Gnev (Zlobu?).

Obilna trpeza se verovatno smatrala sredstvom za umirenje božanstva, za uspostavljanje prijateljstva između ljudi i bogova, od čega je zavisilo blagostanje kolektiva (društva).

Pošto se pri ritualu, npr. u obredu "veliki skup" odvijalo hranjenje bogova, kao i celog skupa", onda je vrlo verovatno da se ritual u hetitskoj tradiciji, kao i u tradiciji drugih naroda, smatrao zajedničkom trpezom ljudi i bogova, osnovnim oblikom opštenja između ljudi i bogova.

Nije isključeno da je predstava o ritualu koja zajedničkom piru ljudi i bogova izražena i u hetitskom mitu, povezanom sa ritualom izgradnje novog dvorca (takode i u molitvi huritskog porekla je opis praznika-pira božanstva Sunca na koji su pozvani svi bogovi i smrtnici). Ovde se radi o caru, koji je uzeo učešće u

gozbi svih bogova: „Neka dođe Telepinu!/.../ Neka on otvori! Neka donese vino! (Neka donese) **semižde** devet puta (krčage s vinom). Neka ih na planinu donese! Svi bogovi su se na planini okupili, i cara uveseljavali, i oni ga...”

To što se ovaj pir odvijao posle obreda “obnavljanja” cara, i to što je u njegovom opisu posebno naglašen poziv Telepinuu (koji podseća na njegov povratak u mitu o iščezlom božanstvu), očigledno nije slučajno. Ovi navodi mogu ukazivati na to što je gozba služila za postizanje saglasnosti, za zaključenje mira između cara i bogova, a pre svega sa Telepinuom.

U opisu pira srećemo se sa motivom veselja, radosti (“bogovi uveseljavaju cara”). Veza pira i veselja karakteristična je za mnoge hetitske rituale, a među njima i za carske praznike.

Tako su se za praznik posvećen bogu Oluje grada **Ciplande** (koji je u hetitskoj tradiciji bio povezan sa svetom gorom **Daha**) učesnici — “velikaši” posle obavljenog žrtvenog obreda klanjali kod postolja božanstva i upućivali se u kuću **arcana**, i tu su se “veselili”. To veselje je najverovatnije bilo povezano sa gozbom (jelom i pićem), iako je dalji tekst nečitljiv i mi ne možemo da potvrdimo ovu vezu. Za prolećne i jesenje praznike poslužitelji su jeli i pili, sipali u posude alkoholna pića i uveseljavali boga.

U nekim tekstovima veselje istupa u značenju sreće, blagostanja ljudi i božanstva (za razliku od dijametralno suprotnog znaka “zla”, tj. onoga što donosi nesreću). Tako su, nakon što bi obavili hranjenje božanstva, želeli mu da živi u veselju: .. (Sluga) je tri puta obavljao žrtveni obred. Zatim je prolivao čistu mast (i) govorio: „Na svom mestu ti jedi i veseli se: Zlo i (nesreću?), znamenja drugog boga k meni ne puštaj! ”.

S druge strane, molili su se bogovima da im daju veselje (**dusgarat-**, **dusgara**— neophodno čoveku kao „dug život”, ..zdravlje”: „I mi vama (bogovima) dajemo ukusnu (ritualno) čistu žrtvu. I od tog zlog čoveka otidite i u kuću ovog gospodara rituala dodite! I njemu činite dobro! I dajte mu zdravlja, snage, dug život, veselje bogova, prijateljstvo bogova, čistotu duše! Dajte mu sinove, kćeri, unuke i praunuke!”

Osnovne radnje, povezane sa obredom „veliki skup”, ispoljavaju odedenu sličnost sa etapama običaja prijema gosta u tome što je procedura, za vreme koje je car pio iz posude božanstva, a zatim je vršio prelivanje, slična srednjevekovnom običaju kada je domaćin kuće uzimao gutljaj iz čaše pre nego što bi je pružio gostu. Ova sličnost nam omogućuje da “veliki skup” interpretiramo kao obred primanja gosta-cara. Gost-car je u ritualu istovremeno istupao u funkciji domaćina koji je primao bogove i druge učesnike skupa. Dvojaka funkcija hetitskog cara i kao “gosta” i kao “domaćina” može se uporediti sa dva značenja latinskog **hostis** “gost (stranac)”, “domaćin”.

Ako je interpretacija obreda “veliki skup” verna, onda se može pretpostaviti da putovanja hetitskog cara kroz državu u vreme praznika **antahšum** i **nuntarijašha**, koji odgovaraju organizaciji rituala (pira), mogu imati zajedničke izvore sa karakterističnim putovanjima cara po zemlji, što je opet karakteristično za srednjevekovna društva. A car je usput posećivao gozbe (što se pretvorilo u obilaske sa ciljem ubiranja proizvoda i danka). U opisima nekih hetitskih rituala sreću se izrazi “nadmetanje”, “takmičenje” i “rivalstvo”, “supamištvo” u vezi sa pirom, odnosno sa obredom i celim carskim praznikom.

“TAKMIČENJA”, “NADMETANJA”

Na “takmičenja”, “nadmetanja” posebno nailazimo u opisima praznika **antahšum** i **nuntarijasha**. Tako su se za vreme antahšuma, kada je car putovao iz **Tahurpe** u Hatušu (Hatušaš), **mešedi** takmičili u trčanju, i pobjednik je hvatao za uzdu konje koji su vukli careva kola.

Za praznik spominje se **kilam** nagrađivanje “glasnika” “vojnomo uniformom” — nagrađivanje onih koji su zauzeli prvo i drugo mesto (od deset koliko ih je učestvovalo u takmičenju).

U pregledu obreda cara na praznik **kilam** govori se o pripremama “trkačkih konja” za trku. U vezi s tim, Giterbok je obratio pažnju na podatak iz drugog hetitskog teksta o nagrađivanju onoga ko pobjedi na konjskim trkama.

Takmičenje u trčanju (brzini; istaknuta uloga “trkačkih konja”) mogu da se uporede sa činjenicom da se hetitski jesenji praznik nazivao “žurba” (i verovatno se odvijao u vidu brze vožnje). Takmičenja u brzini, nazivanje jesenjeg praznika “žurbom”, podsećaju na vožnju kolima na staroindijski praznik **radžasuja**, koji je

“imao karakter trke u kojoj je učestvovalo nekoliko takmičara”; kao i faraonova ritualna trka za staroegipatski praznik.

Takmičenja u brzini i druge “igre” imale su ulogu stimulacije i regeneracije produktivnih snaga kosmosa u kritičnom periodu života kako individue tako i celog kolektiva, pre svega u jesen i proleće. Detaljna svedočanstva o takmičenjima sreću se i u nizu drugih rituala. Tako su na jednom prolećnom prazniku poslužitelji lomili hleb, punili posude (koja je bila u obliku životinje), nekim alkoholnim pićem, jeli su i pili. Zatim su se učesnici rituala takmičili pred bogom, uveseljavali bogove. Takmičenja ovih ljudi prenosi se izrazom **hulhulija tisk** — (u kojem je **hulhulija** povezano sa interaktivnim glagolom **hulhuli hullai** — “boriti se”, “sukobljavati se”. Ovakvo takmičenje se odvijalo pred božanstvom, ukrašenim vencem (lišća), bilo je i u drugom prolećnom ritualu.

Takmičenja za vreme praznika označavali su i glagolom **zahhija** — “boriti se, vojevati”.

Za praznik (**h**)**isuva** vezan za huritsko-luvijisku tradiciju tri (?) muzičara su se kao u bici (**zahhias iwar**) klanjali pred bogom i borili se sa (?) bogom Oluje. Muzičari su za to vreme pevali borbenu pesmu i svirali na dva različita instrumenta.

Vredan pažnje je opis druge bitke koja se događala za jesenji praznik. „I ljudi koji su bili sposobni da nose oružje, delili su se na pola, pa prema tome su se i zvali: polovinu od njih “**Ijudi Hatti**(jci), a drugu polovinu zovu “**Ijudi Masa**”. I “Ijudi Hatti” imaju bronzano oružje, a “Ijudi Masa” imaju oružje od trske, i oni se bore (jedni s drugima). I „Ijudi Hatti” pobeđuju, i oni hvataju zarobljenika i prinose ga božanstvu”.

Ovaj opis je Ehelolf prvi uveo u naučnu upotrebu. Kasnije su se na njega pozivali mnogi istraživači. Zbog toga je veoma zanimljivo mišljenje A. M. Zolotareve o dualističkom karakteru ovog obreda.

Na dualistički karakter obreda jasno ukazuje podela „borilaca” na “polovine” (“Ijudi Hatti” i “Ijudi Masa”), razlike u materijalu od kojeg je napravljeno oružje ovih simboličkih “polovina”. Kod nekih australijskih plemena, — primećuje V. V. Ivanov, gde je ekonomika u celini potčinjena pravilima ceremonijalne razmene, na svaki **kumur** — stranu sveta (u skladu sa svakom podelom plemena) odnosi jedna od različitih (između ostalog i po materijalu) vrsta oružja: gvozdeni šiljak za koplje i crni kamenovi — sa istokom i severo-istokom (**kumur miwait**), bambusova koplja sa jugozapadom (**kumur karin**), toljage (topuzi) sa severo-zapadom i zapadom (**kumur katjirk**) i t.s. Kod drugih australijskih plemena osvedočena je upotreba, u svojstvu simboličnog klasifikatora, totema koplja, toljage, kožnog ornamenta na koplju. Zbog toga je konfrontacija bronzanog oružja “Ijudi Hatti” i trščanog oružja “Ijudi Masa” nesumnjivo govori o tome da su u hetitskom ritualu odraženi ostaci drevnog socijalnog raščlanjavanja i popratne simbolične klasifikacije. Sa ovom klasifikacijom je povezano to što “Ijudi Hatti (Hatijci)” tj. Hetiti, koji su se borili bronzanim oružjem pobeđuju „Ijude Masa” i zarobljenika posvećuju božanstvu t.j. očevidno ga žrtvuju.

O posvećenju čoveka božanstvu izražena je paralelnost sa prinošenjem konja kao žrtve u staroindijskom ritualu **ašvamedha** i analognom rimskom ritualu **Equus October**, u kom je konj zamenjivao čoveka za žrtvovanje.

Istovremeno je važno napomenuti da je hetitski obred borbe “Ijudi Hatijaca” i “Ijudi Masa” spadao u sezonski jesenji praznik. Ovaj praznik je bio povezan sa bogom Oluje, pred čijom statuom se i odvijala “borba” i po značenju ovaj obred je morao spadati u nadmetanja, koja su se praktikovala i u drugim pomenutim ritualima. Sličnost obreda “zavade” sa ovim nadmetanjima ogleda se i u tome što je on smatran kao ritualna radnja za “uveseljavanje” boga (“... Boga razveseljavaju devojke **hacgara**”).

PRIPOVEDANJE MITA U RITUALU

Veoma važno mesto za vreme hetitskih praznika (među njima i carskih praznika) zauzimalo je pripovedanje mita. Ako je za mitove mnogih naroda još uvek potrebno dokazivati da vode poreklo iz obreda, onda za hatijsku književnost možemo reći da to veoma jasno proizilazi iz samih tekstova.

Veza mita sa ritualom se jasno ogleda u hetitskom prevodu jednog hatijskog rituala. Prema Kolofonu ovaj ritual (prinošenje žrtve) je obavljao čovek boga Oluje, onda kada je “bog Oluje jako grmio” (tj. u sezoni kiša, u proleće).

Čovek boga Oluje je pripremao sve što je bilo neophodno za ritual: bakarni nož, bakarnu sekiru, crvenu, belu i crnu vunu, pet do deset debelih hlebova, srebrne i bronzane sudove. Zatim je započinjao da izlaže (pripoveda) mit o tome kako se hatsko (hatijsko) božanstvo po imenu **Kasku** survale s neba na zemlju i kako je bog Oluje poslao na njega kiše i pljuskove, zbog čega je božanstvo Meseca obuzeo Strah i Užas. Zahvaljujući posredovanju drugih bogova, a posebno boginje **Katahcupuri** (het. **Kamrusepa**) bog meseca Meseca Kasku je vraćen na nebo i nastavio je da sija. Završivši pripovedanje, čovek boga Oluje prinosio je žrtve bogovima.

Izlaganje mita o bogu Meseca koji je pao s neba i ritual koji je povezan s njim imali su za cilj da umire gnev boga Oluje, koji se ogledao u tome što je bog slao munje, oblake, kiše i strahove i užase, do kojih je došlo zbog toga. Poznat je još jedan mit koji su Hetiti nasledili od Hatijaca. U njemu se govori o tome kako su bogovi podelili zemlju i postavili cara — **Labarnu** na Veliki presto, davši mu kuću, sve za život u izobilju. Izlaganje ovog mita bio je deo rituala koji se odvijao zbog gradnje nečeg novog, u ovom slučaju — zbog postavljanja novog zasuna u dvorcu. U svojstvu pripovedača istupao je sluga hatskog (hatijskog) božanstva **Cilipuri**.

Pripovedanje mita u ritualu je očevidno bilo usmereno na to da se iz dvorca istera "zlo" (het. **idalu** — t.j. ono što donosi nesreću) i da se caru obezbedi "dobro" (het. **assu** — t.j. ono što donosi sreću). "Dobra" i "zla" izraženi su u tekstu mita sledećim formulama:

"Dobro"

(to što donosi sreću)

1. Da daju caru
"dobro" drvo
"dobru" zemlju
"dobar" drveni **hita** –
"dobar" drveni **huimpa**-
2. Da daju caru "dobro"

"Zlo"

(to što donosi nesreću)

1. Da sakriju na planini **Sktunuva**
"zlo" drvo
"zlu" jarugu
"zli" drveni **hita** –
"zli" drveni **huimpa**
2. Da sakriju "zlo" u "crnu zemlju"

U uzajamnoj vezi sa "dobrim" i "zlom" stoji unutrašnji (s njim je povezan car, bog **Sulinkati**) i spoljni deo dvorca:

Unutra

1. (Caru u dvorcu)
dajemo "dobro" kamenje
2. Neka "dobro" on pusti unutra

Napolju

1. "Zli" kamen unutra neka ne leži; koji se baca (?) koji udara (?) neka unutra ne leži. Neka "zlo" unutra ne uđe, "zlo" čovek neka u dvorac ne uđe
2. A "Zlo" neka unutra ne pusti

Motiv suprotstavljanja "dobra" i „zla" je jedna od karakterističnih osobenosti ritualnih tekstova povezanih sa hatijskom tradicijom. Motiv se uočava i u hetitskim istorijskim dokumentima, a posebno u starohetitskom "Zaveštanju Hatušilija I".

Sa ritualom je povezan i jedan od najpoznatijih hetitskih mitova nasleđen iz hatijske tradicije — mit o iščezlom (nestalom) božanstvu.

U varijantama ovog mita u ulozu iščezlog božanstva čas biva bog biljaka **Telepinu** (koji je po svojim funkcijama blizak božanstvu Oluje), as bog Oluje, zatim bog Oluje grada **Nerika**, ili bog Oluje grada **Kulivisne** i dr. neke varijante mita o iščezlom božanstvu, kao npr. mit o Telepinuu, sačuvala su se u nekoliko verzija, razlikujući se samo u detaljima.

Prema osnovnom sižeu mita, božanstvo je iščezlo zbog nekakve svađe (sa ocem bogom Oluje, u mitu o bogu Oluje, a u drugoj varijanti sa caricom). Usled iščeznuća (nestanka) božanstva u zemlji je nastala "suša" i

nastupila je glad (prva verzija mita o Telepinuu): „... I zatim ječam i pir ne sazrevaju, krupna i sitna stoka ne ponose (začinju) (potomstvo), a oni koji su poneli ne rađaju. Drveće se osušilo i mladice ne rastu. Šume su se osušile, izvori presahli, i u zemlji je nastupila glad, ljudi i bogovi su od gladi počeli umirati". Tada je Veliki bog Sunca priredio gozbu i pozvao hiljadu hetitskih bogova: Oni su jeli, ali nisu utolili glad. Oni su pili, ali nisu ugasili žeđ. I u tom momentu je bog Oluje primetio da njegov sin Telepinu nedostaje (i uzviknuo je): "Telepinua sina moga nema unutra! "

Ali ni bogovi, ni brzi orao nisu uspjeli da nađu Telepinua. Jedina ga je otkrila poslanica boginje **Prababe (Hanahane)**, i to u šumi pored grada **Lihcine**, i ubodom ga je probudila. S povratkom boga u zemlju ponovo je nastao mir i blagostanje. Telepinu se vratio u svoj dom i zemlju svoju je prebrojao (obnovio). Oblak je ostavio prozor i dim je napustio kuću. Na postolju bogovi su dovedeni u red, a na ognjištu cepanice su dovedene u red. U tor je uterao ovce, u štalu je uveo krave. Majka se brinula o svom detetu, ovca o jagnjetu, krava o svom teletu."I Telepinu je prebrojao (obnovio) život i životnu snagu cara i carice".

Pripovedanje mita se sigurno smatralo magičnim načinom za vraćanje (povratak) božanstva. U mitu o iščezlom bogu Oluje grada Nerika (i u mnogim drugim tekstovima) boga su vraćali pomoću uzvikivanja (dozivanja): „Ako je bog Oluje Nerika iz grada otišao, njega su onda iz grada **Nere** i iz grada **Lale** u zemlju zvali."

Povratak iščezlog božanstva je neophodan uslov plodnosti (u širokom značenju te reči — plodnosti blagostanja ljudi i t. sl.), obnove života i životne snage cara i carice (prema jednom mitu bog je vraćao caru „sva blaga").

Tom istom cilju je bio posvećen i ritual, povezan sa mitom i iščezlom (nestalom) božanstvu. Ovaj ritual nasuprot onome što bi trebalo očekivati ili na osnovu analogije sa mitovima o "umrlom božanstvu" kod drugih naroda, nema ništa zajedničko sa sezonskim ritualima. On je, pre svega, predviđen da izmiri nestalo božanstvo sa određenim licem (caricom ili privatnim licem) i „da obezbedi sreću i verovatno potomstvo tom licu ili njegovim - njenim ukućanima" — pisao je Giterbok u članku o hetitskoj mitologiji. Na ovo pitanje on se vraća u drugom radu — "Beleške o hetitskim praznicima".

Ovde je ukazao da je praznik prizivanje (**mukisnas** EZEN) boga Oluje sprovodilo privatno lice — "domaćin kuće". Ovaj praznik se obavljao jednom godišnje nezavisno od doba godine, u vreme koje je određivao domaćin kuće.

Što se tiče Giterbokovih zaključaka, treba istaći sledeće: Mit o iščezlom božanstvu, čije je izlaganje bilo sastavni deo rituala, ima folklorni karakter. U početku je pripisivan periodu starohetitskog carstva. Ali do nas nisu došli starohetitski originali, već kasnije nastale kopije. Jezik ovih kopija je nehotice modernizovan, kao posledica stalnog prepisivanja teksta. Sasvim je verovatno da do izmena nije dolazilo samo u jeziku teksta. Tako se zapaža da u mnogim verzijama povratak božanstva prati obnova života i životne snage cara i carice (ili uručenje "svih blaga" caru). Ova činjenica ukazuje da je ritual, u koji je spadao mit o iščezlom božanstvu, prvobitno bio carski. Zbog toga se praznik prizivanja boga Oluje grada **Kulivišne**, koji je obavljalo privatno lice — domaćinom kuće, može smatrati kasnijom transformacijom praznika (s tim u vezi je i ritual radžasuja).

Na vezu mita o iščezlom božanstvu sa kalendarskim ritualom ukazuju dane tipologije,. V.N. Toporov je došao na ideju o mogućoj vezi istočnoslovenskih i obližnjih istočnih (areala) oblasti na taj način što je naveo primer pčelarstva (kao grane duhovne kulture) i njegovog rečnika. Autor je dao istočnoslovenske paralele za hetitski mit o iščezlom božanstvu.

Medu mnogim zanimljivim zapažanjima pažnju privlači ruska basna o oguljenoj kozi: "Koza je pala i pola strane (boka, slabine) ogulila i u kolibi iz koje je zeca isterala ona se zaključala (zaključala se u kolibu iz koje je isterala zeca); ni sam zec, ni vuk (kurjak) koji mu je u pomoć pritekao, kao ni petao — nisu mogli da uđu u kolibu. Pomogla je pčelica: Pčelica se razljutila, počela da leti oko kuće; zujala je, zujala i našla rupicu, kroz nju se provukla i začnula kozu u bok i napravila oteklinu. Koza je u trenu izašla, i zec je utrčao u kolibu ".

Ova basna i drugi tekstovi, obredne igre sa kozom, sa karakterističnom promenom likova ili sretanja koze i pčele, po mišljenju V.N. Toporova", u degenerisanom obliku sadrže ostatke starog rituala povezanog sa prizivanjem plodnosti početkom prolećnog ciklusa. Kroz ovaj ritual se lako otkriva mitologema o prizivanju

životinje sakrivene u pećini (ona oličava plodnost). Prizivanje se odvijalo po naređenju Gromovnika, koje je izvršavala pčela (ili već u drugoj varijanti pozivao se i sam pčelinji roj)". Uzajamna veza ovog rituala i proleća ogleda se u tome što je pčela u ruskim folklornim tekstovima (posebno u vesenjkama — pesmama za decu o proleću) povezana sa početkom proleća. Pčele i ptice donose se sa sobom ključeve, zaključavaju zimu i otključavaju proleće.

U okviru paralela između istočnoslovenske i hetitske tradicije, koje je istakao V. N. Toporov, može se pretpostaviti da se pčela u hetitskoj tradiciji mogla odnositi na funkciju otključavanja proleća i zaključavanja zime i da je odgovarajući hetitski mit o iščezlom božanstvu bio vezan sa kalendarskim prolećnim ritualom. Uzajamni odnos hetitskog mita o iščezlom božanstvu i prolećnog rituala može da se potvrdi i time što se u ovom ritualu srećemo sa opisom gladi, neplodnosti, s jedne strane i vraćanjem plodnosti, povezane sa božanstvom, s druge strane. Ovi opisi podsećaju na vesenjke i imaju isto značenje kao prikazivanje zime kao teškog vremena gladi i nemaštine, i proleća kao kraja tog perioda.

Suprotstavljanje sezone gladi, zime, mraka, neplodnosti — sezoni toplote, svetlosti, izobilja. Sa ritualom Nove godine **vorulija** povezan je mit o borbi boga Oluje sa zmajom. — Poznate su dve verzije mita. Sadržaj prve verzije je ovakav: Bog Oluje i zmaj su se sukobili kod grada **Kiškiluše** i Zmaj je nadjačao božanstvo. Tada bog Oluje traži pomoć od boginje Inare. Inara je, sa svoje strane, zahvaljujući ženskim čarima, obezbedila pomoć smrtnika po imenu **Hupasija**. Priredila je gozbu na koju je pozvala Zmaja sa decom. Kada su se oni napili, Hupasija ih je zavezao. U tom je pristigao bog Oluje sa drugim bogovima. Bog Oluje i sa njim pristigli bogovi ubili su zmaja. U drugoj verziji se pripoveda o tome kako je Zmaj, odnevši pobeđu u bici sa bogom Oluje, uzeo njegovo srce i oči. Posle toga se bog Oluje oženio ćerkom smrtnika — "Siromaha" (Bednika). Iz tog braka mu se rodio sin, koji se posle oženio sa Zmajevom ćerkom. Bog Oluje je nagovorio sina da od svog tasta traži njegove oči i srce. I kada se želja boga Oluje ostvarila i on dobio svoj prvobitni izgled, ponovo se sukobio sa Zmajem. Ovog puta je bog Oluje ubio i njega i svog sina, koji se nalazio kod Zmaja.

V. V. Ivanova i V. N. Toporov su, u cilju rekonstrukcije indoevropskog mita o bogu Oluje i njegovom protivniku i rekonstrukcije rituala u koji je ovaj mit bio uključen, detaljno proanalizirali obe verzije mita zajedno sa drugim folklornim tekstovima na raznim slovenskim i baltičkim jezicima.

Autori su izneli niz suštinskih paralela o hetitskom mitu, na osnovu kojih su postavili hipotezu da mit o bogu Oluje i zmaju ne odražava smo protohetitsku tradiciju sa kojom se odgovarajući indoevropski mit može porediti samo tipološki ili arealno, već naročito anadolsku indoevropsku tradiciju.

Hetitski tekstovi koje su koristili V. V. Ivanov i V. N. Toporov sadrže neke dopunske paralele za gore naveden hetitski mit, kao i za rekonstruisani indoevropski tekst o bogu Oluje i Zmaju.

S tim u vezi zanimljiv je obredni dijalog cara i **Trona-Halmasuite**, koji se izvodi za vreme rituala posvećenog gradnji novog dvorca, koji potiče iz hatijske tradicije. Halmasuita u najstarijem hetitskom natpisu **cara Anite**, u hetitskim i hatijskim ritualnim tekstovima, figurira kao jedna od važnijih boginja panteona. U drugim tekstovima halmasuita je sakralni presto. Njegov naziv (i odgovarajuće ime Trona-boginje), kao i kult Halmasuite pozajmljeni su od Hatijaca; veoma važna uloga trona (kojem je pripisana božanska moć) u hatijskom i hetitskom panteonu u celini podseća na funkciju "Zlatne stolice" koja u sebi sadrži dušu (duh) naroda, snagu i plodnost i simbola vlasti vođe (cara) **Ašanti** (Zapadna Afrika).

U dijalogu između cara i Trona, Tron se pojavljuje pred nama kao sila što se suprotstavlja caru, koju car nastoji da istera iz svoje zemlje u kraj koji joj je namenjen: "(Zatim car) govori Tronu: "Dodi! Poći ću (s tobom). Idi u planine! Ti nećeš biti čovek moga roda. Ti nećeš biti moja svojina. (Save)znik (prijatelj) moj ćeš da budeš!

Dodi hajdemo u planinu. I ja, car ću ti staklenu posudu dati. I iz staklene posude ćemo jesti **Timplaninu** čuvaj (brani)!

Meni su care bogovi — božanstvo Sunca i bog Oluje dali i zemlju i dom. I ja, care, čuvam svoju zemlju i dom svoj!"

Car naziva Trona "saveznikom (prijateljem)". Pozitivna ocena Trona podvučena je i u sledećim redovima: "Meni caru iz mora je Tron doveo vlast i (carska) kola. Zemlju moje majke su otvorili i mene labarnom-carem nazvali..

Zanimljivi su i ovi redovi iz njihovog dijaloga: „Vi (drveće) pod nebom zelenite. Lav je sa vama spavao, leopard je s vama spavao, a medved se na vas penjao. I moj otac, bog Oluje zlo je od vas odveo. (Bi)kovi su pod vama pasli, ovce su pod vama pasle.

Sada sam ja car k vama u more (?) došao i nazvao Trona svojim saveznikom. Zar ti (Trone) nisi moj saveznik? Daj mi to drvo i ja ću ga preseći!" Tron odgovara caru: "Preseci ga, preseci! Božanstvo Sunca i bog Oluje su ti ga dali".

Dalje se car obraća drveću i predlaže im da odu "gore" iz te zemlje gde se nalaze, da izleče bolesti i potisnu slabosti, koje mogu da budu unutar njih. Kada car ulazi u dvorac, Tron poziva Orla:"Šaljem te na more. Kad poletiš pogledaj u zelenu šumicu i vidi ko se tamo nalazi!" I on (Orao) odgovara: "Pogledao sam, **Istustaja i Papaija** drevne boginje Donjeg (sveta) ... kleče".

(Tron) tada pita: "I šta one rade?" (Orao) mu odgovara: "(Jedna drži preslicu (a obe) drže puna vretena. I one predu careve godine. A (carevim) godinama nema ni kraja, ni broja. "

Za analizu ovog obrednog dijaloga veoma su interesantna obeležja koja srećemo u njemu. Jedna se odnose na cara, a druga na Trona.

Car. Štiti svoju zemlju i dom. On je božji namesnik. Bogovi su ga učinili labarnom-carem, oni ga pomažu. Caru pripada vlast i (carska) kola. On oslobada drveće iz mora, on seče drvo, proteruje Trona. Tron. Carev saveznik, poslao mu je vlast i kola iz mora. Ali car ga proteruje iz zemlje "u planine".

Jedno od ključnih obeležja, po našem mišljenju, jeste "more" (ono je suprotstavljeno oblasti u kojoj je vladao car). Zbog toga počinjemo od analize ovog simbola.

Rečju "more" u hetitskim tekstovima, a posebno u "Analima" hetitskih careva, obično su nazivana velika jezera, npr. jezero Van. Istom ovom rečju (ponekad u kombinaciji — rekciji sa pridevom "veliki") nazivano je Crno more i Sredozemno more. Međutim, u gore navedenom tekstu "more" je, po svemu sudeći, podzemni Okean. U ovo nas uverava i to što se Orao uputio ka "moru" i tamo u zelenoj šumici sreo božanstva Donjeg sveta.

Veza "mora", Okeana sa podzemnim svetom se jasno vidi u hetitskom mitu o iščezlom božanstvu Sunca. Prema tom mitu, Veliki Okean je odveo božanstvo Sunca dole, niz morsku pučinu. Zatim je Okean vratio Sunce i čak je Telepinuu dao svoju ćerku za ženu. "Motiv veze Sunca sa Okeanom ili morem pojavljuje se i u drugim mitovima o Suncu, kao i u hetitskim himnama Suncu. Očigledno je da su ove mitološke predstave zasnovane na pretpostavci da Okean guta Sunce na zalasku, Bog plodnosti ga spašava i vraća ga ujutru.

U gore pomenutim tekstovima su potvrđene predstave o Donjem svetu kao Okeanu ("moru") gde se nalaze bogovi podzemnog sveta, rastu šume, a one predstave se dopunjuju i opisima drugih hetitskih mitova.

Tako u hetitskom mitu o iščezlom bogu Oluje grada Nerik ovo božanstvo odlazi dole, u "rupu, otvor" (čiji je naziv obrazovan od glagola sa značenjem "raseći, razrezati"). Zbog toga su pri obavljanju rituala prizivanja božanstva kod te "rupe" klali ovce, u rupu su bacali komade mesa, hleb, prolivali vino i tri puta na hatijskom (hatskom) dozivali boga Oluje grada Nerika.

Ista ovakva ritualna prakse je uobičajena i u nekim drugim hetitskim ritualima, posvećenim božanstvima podzemnog sveta. Prema jednom hetitskom obredu, kod "rupe" je obavljen obred sa prasetom. U drugom hetitskom ritualu sluge su "dozivale" (bogove) nad "rupom" zemaljskog božanstva Sunca i nad rupom boga Zrna.

Skliznuvši u "rupu", bog Oluje grada Nerika je dospao na "devet morskih obala", na "obalu poštovane reke" u podzemni svet. Proizilazi da je „rupa" put koji vodi u taj svet.

Podzemni (onaj) svet, kao što je pokazao Puhvelj, opisan je u hetitskim tekstovima carskog obreda za pokoj duše kao livada (pašnjak), na kojoj su pasla stada bikova i ovaca, konja i mula. Pošto se analogne predstave uočavaju i u Vedama i u starogrčkim tekstovima, autor je pretpostavio da su u ove tri tradicije održana indoevropska verovanja.

Opisi podzemnog (zagrobnog, onog) sveta čas kao livade (pašnjaka), čas kao Okeana („more"), verovatno nisu dve različite slike koje se međusobno isključuju, već dva dela jedne iste predstave Donjeg sveta. O tome svedoče tekstovi koje ćemo niže razmotriti.

Ali, pre nego što pređemo na njih, neophodno je zapaziti da se podzemni svet u nizu hetitskih tekstova, posebno u mitu o iščezlom bogu Oluje grada Nerika, nazivao „crnom zemljom“ (prizivajući božanstvo iz podzemnog sveta molili su ga da otvori vrata “crne zemlje”).

Donji svet (Okean, livada (pašnjak), “crna zemlja”) pojavljuju se u hetitskim tekstovima kao jedan deo vertikalne strukture kosmosa. Dva njegova druga dela činili su nebo i zemlja.

S tim u vezi su zanimljivi redovi jednog hetitskog teksta kojeg su objavili G. Oten i J. Zigelova: ...”I gornji bogovi su uzeli za sebe nebo, a donji su uzeli za sebe zemlju (i) donje područje (zemlju)”. Na osnovu ovih redova autori su pretpostavili da je ovde održana hetitska mitološka predstava o deljenju kosmosa na dve sfere: nebeski svet s kojim su povezani “gornji bogovi” i podzemni svet (koji po mišljenju ovo dvoje ima dva naimenovanja: “zemlja” i “donje područje” na koji se odnose „donji bogovi”). Ali čini nam se mnogo verovatnijim da se ovde radi o suprotstavljanju gornjeg dela (neba) i donjeg dela (onoga što se nalazi ispod gornjeg dela). Broj sfera u ovom tekstu nisu dve sfere, već tri: nebo, zemlja i podzemni svet (bukv. “donja zemlja, područje”).

U vezi sa predstavama o tri dela kosmosa: „Neb/o/, zemlja, Veliki Okean”, pažnju privlači i to što su u mitu o iščezlom božanstvu božji poslanici — orao i pčela tražili božanstvo u različitim sferama. U prvoj najbolje očuvanoj verziji mita o Telepinuu čitamo: “Veliki i mali bogovi su počeli da traže Telepinua, bog Sunca je poslao brzog orla: „Idi, visoke planine pretraži, duboke doline prekopaj!” (I) poleteo je orao (da traži Telepinua), ali ga nije mogao naći...”. Analogni redosled sfera je karakterističan i za treću verziju mita o bogu Oluje i neke druge hetitske tekstove. Redosled “visoke planine”, “duboke doline” i “crni talasi” potvrđeni su u prvoj verziji mita o Telepinuu i drugim tekstovima; u drugoj verziji mita o Telepinuu zamenjuje se “visokim planinama”, “rekama”. Ova zamena ukazuje na ekvivalentnost „crnih talasa” i “reka” u mitu.

Pažnju privlači i hetitski mit, uključen u ritual isceljenja od paralize. U njemu se govori kako je priroda bila “zavezana” i kako je “odvezana” zahvaljujući magijama boginje Kamrusepe: ..(Velika reka) je vezala visoke planine, duboke doline, liva/du/ (pašnjak) boga Oluje je vezala... Krilatog (?) orla je vezala, /br/adate zmajeve na vu/ni/je ona vezala”.

Za poređenje gore navedenih mitova, veoma su interesantna dva druga hetitska mita. Prvi je uključen u ritual posvećen “jeziku zlih čini”. U njemu su opisana tri simbolička oblika drveta: ./I/zvor (**luli**) stoji, pod njim je neprijatelj /.../. Drvo se pri vrhu osušilo. I taj neprijatelj, koji /.../ i taj se osušio”; -Izvor (**altani**) stoji, u njemu drvo stoji, pod njim... lav spava,... divlja ovca spava. Izvor je presahnuo, drvo u njemu se osušilo, lav... osušio se..., divlja koza se osušila... jezik u zlih čini je osušen...”. “Na livadi (pašnjaku) drvo **sisima** stoji, pod njim slep (i) gluv sede. Neka slep ne vidi, neka gluv ne čuje, hrom neka ne trči!...”

Drugi tekst je ritual koji je, prema jednoj verziji mita o iščezlom božanstvu, obavljala boginja Prababa: „Dok ona (pčela) nije doletela, boginja Prababa je tri izvora (rezervoara, bazena) napravila: (jedan) nad kojim drvo **ippi** stoji, drugi pod kojim drvena **huppara** stoji, (treći) u kojem vatra gori. Sedi Prababa i pred sobom gleda. Doleće pčela (i) u drvenu hupparu/po/leže runo svoje, dolazi božanstvo **Mijadan /cipa/** i pod drvo **ippi** seda.”.

U gore navedenim tekstovima mogu se uočiti sledeći elementi, koji čine njihovu strukturu:

Verzija mita o Telepinuu

“visoke planine”;
“duboke doline”;
„crni talasi”; “reke”.

Mit o “vezivanju” prirode

“visoke planine”;
“duboke doline”;
“livada (pašnjak)”.

Ritual “jezik zlih čini”

“izvor (**luli**), “drvo”;

“izvor (**altanni**), drvo, “unutra”;
“livada (pašnjak), drvo “**sisijama**”.

Ritual boginje Prababe
“izvor, drvo, **ippi**, vrh”;
“izvor, vatra”;
“izvor, drvena **huppara**, dole”.

Za karakteristike strukture ovih tekstova suštinu čini odnos prvih po redu elemenata prema “visokim planinama” i “vrhom”, drugih prema simbolu „unutra, u sredini” i trećih prema “livadi (pašnjaku)”, “crnim Talasima”, “rekama/izvorima” i “donjim (onim što je dole)”. Pri čemu se odnos i “crnih talasa”, “reka/izvora” t.j. simbola “voda” prema “dole”, (onom što je dole), kao i “livade (pašnjaka) — podudara sa činjenicama iz jednog luvijskog rituala, u kojem se s tim u vezi sreću „reke” i “vodene livade (pašnjaci)”. Verovatno da struktura ovih tekstova odražava mitološku strukturu kosmosa, prema hetitskoj tradiciji, o nebeskom, zemaljskom i podzemnom svetu.

U vezi sa odrazima kosmoloških predstava u ovim tekstovima pažnju privlači to, što se sa tri dela vertikalne strukture kosmosa sreću tri predstavnika životinjskog sveta: orao, pčela i zmija (sa “visokim planinama”, “dubokim dolinama” i “šumom” se slažu krilati orao i bradate zmije, a sa “visokim planinama”, „dubokim dolinama” i “crnim talasima” — orao i pčela). Orao, pčela i zmija su ovde očigledno odgovarali različitim delovima vertikalne strukture kosmosa.

Veza ptice, insekta i gmizavca sa tri dela kosmosa se jasno uočava u hetitskoj molitvi. U jednoj molitvi se nalazi opis trodelnog svetskog drveta koje se sastoji od zelenog (vrha), sredine i **kapanu** (donji deo, verovatno korenje): „I njega.../za/uzimaju, **kapanu** zauzima zmija, njegovu sredinu zauzima pčela. Na zeleni (vrh) orao je seo, dole prema kapanu zmija se okrenula, ka sredini se pčela okrenula.”

Za gornji deo drveta (zeleni vrh) određen je orao, za sredinu pčela, a za kapanu (donji deo) zmija. Zanimljiva je tipološka paralela za predstavljeno trodelno drvo (o univerzalnoj koncepciji svetskog drveta „u tekstovima različite vrste, u likovnoj umetnosti, arhitekturi, mapama naselja, u koreografiji, ritualu, igrama, u socijalnim strukturama, u književnim poetskim vrstama i jeziku”) sreće se u sumerskoj (staroj) varijanti epa o Gilgamešu (čiju je vezu sa simbolikom svetskog drveta među prvima zapazio V. V. Ivanov). „U njegovom korenu (drveta) zmija koja ne zna zakletvu, gnezdo je napravila, na njegovim granama ptica **Imdugud** je goluždravog ptica podigla, a u njegovom stablu devojka **Lilit** kuću je sagradila”. ..Značaj vrha (grana) i donjeg dela (korena) drveta vidi se i na sledećem mestu”, u kojem se govori da je Gilgameš sрубio “drvo do korena”, „grane mu isekao”.

Pažnju privlači i opis “drveta, koje je po svojim karakteristikama blisko obliku svetskog drveta” u ruskim folklornim tekstovima: “Na planini /I Ivana u dvorištu.../ /raslo je drvce/. Je li to čempres /kao u ovom drvetu/? jesu li tri njive: /Na vrhu drveta/ Ili slavuj peva pesme, /nasred drveta/? Je li to pčele bela saća prave,? /Na korenu drvca/ Tu pripovedač stoji...”

Na osnovu hetitskog teksta u kojem je dat oblik svetskog drveta može se smatrati verovatnim da se u hetitskim mitološkim predstavama na gornji (nebeski) svet odnosio orao, na srednji (ovozemaljski) svet se odnosila pčela i na donji (podzemni) svet odnosila zmija.

Kao što pokazuju neki hetitski tekstovi, kosmografske predstave o trodelnosti svetskog drveta-kosmosa su očigledno izražene u deljenju dvorca na tri dela, kao i u trodelnosti cara.

Tako su u opisu gore pomenutog rituala izgradnje novog dvorca, izgradnji posvećena tri pasusa, međusobno odvojena horizontalnom crtom. U svakom pasusu je opisana izgradnja odgovarajućeg dela dvorca. „Nekada davno u jednom gradu on (car) je gradio dvorac i (nekada) je neki drvodelja išao da seče drveće planine za **inasu**, tada je iz dvorca uzimao jednog bika, tri ovce, tri posude sa vinom, jednu posudu sa **marnuvom**, deset hlebova **vaki**, dvadeset hlebova u obliku zuba i pedeset debelih hlebova.

Ako polažu temelj, onda iz dvorca uzimaju jednog bika, jednu kravu i deset ovaca. Bika prinose na žrtvu bogu Oluje, a kravu boginji Sunca grada **Arine**”.

Nabrojane namirnice su očevidno bile namenjene za žrtvovanje. Na ovu činjenicu ukazuje poslednji pasus, prema kojem bika i kravu, uzete iz dvorca, prinose bogu Oluje i boginji Sunca grada Arine. Pošto se svaki pasus završava spiskom namirnica, onda je verovatno da su tri prinošenja žrtvi mogla biti povezana sa postavljanjem tri značajna dela dvorca: **inasse**, **iskisane** i fundamenta (temelja). Nažalost poznato nam je tačno značenje samo poslednjeg dela dvorca-temelja. Ali ukoliko je temelj zadnji element na spisku, nije isključeno da je u tekstu opisana vertikalna struktura kuće, u kojoj je **inassa** — gomji deo, a **iskisana** — sredina kuće. U vezi sa ovom pretpostavkom treba obratiti pažnju na činjenicu da su za inassu sekli drvo iz planine. "Planina", kao što smo već videli, često istupa u značenju simbola gornjeg sveta. Pored toga nije isključena veza reči **gisiskis(s)ana** — sa hetitskim **iskisa** — "leđa".

Pretpostavljena trodelnost dvorca može da se upoređi sa "trodelnošću" cara. Ona je izražena u hetitskom tekstu, hatijsko-hetitske bilingve, zapisanim starohetitskim rukopisom. Prema tekstu, tražili su od boga dug život za **labarnu-cara** i njegovom korenu-telu-zelenom (vrhu). Interesantno je da se gornji deo carevog tela — "zeleni (vrh)" naziva rečju **lahhurnucci-**, koja je u gore navedenom tekstu upotrebljena kao oznaka za gornji deo drveta. Za "koren" cara je iskorišćena reč koja obično označava koren rastinja. Ova se reč sreće u jednom obredu u kojem je možda odražena predstava o "deljivosti" cara i carice: "I oni sade vinovu lozu i ovako govore: "Kao što vinograd nadole pušta korenje, a nagore lozu, (neko tako) car i carica nadole korenje, a nagore loze puštaju!"

"Trodelnost" cara može da se upoređi sa predstavom o dvanaest delova čoveka i žrtvene životinje, koja se sreće u hetitsko-luvijjskim tekstovima. (12 = 3 x 4, gde je tri broj delova vertikalne strukture kosmosa, svetskog drveta, četiri broj strana sveta).

Tipološka paralela u odnosu na hetitske predstave o trodelnosti cara postoji u poznatoj "Golubijoj knjizi". Ona "sadrži poistovećivanje elemenata socijalnog uređenja sa delovima Adamovog tela, t.j. prvog čoveka,,

„— Zašto su se carevi zadimili.
 — Zašto su kneževi sa velikašima;
 — Zašto su seljaci pravoslavni?

 — Zadimljeni carevi sa caricama
 — Od cenjene glave od adamove;
 — Zadimljeni kneževi sa velikašima
 — Od cenjenih mošti od adamovih;
 —Uvelo se seljaštvo pravoslavno
 — Od tog kolena od adamova. "

U hetitskoj kosmografiji suprotstavljanje "mora" i "oblasti koja se nad njim prostire, a u kojoj je vladao car, suprotstavljanje je "donjeg" sveta i "srednjeg" sveta (koji naseljavaju ljudi) — obredni dijalog između cara i trona. Sa ovim delovima mitološkog prostranstva (u dijalogu) služi se car i Tron (Tron se u dijalogu pojavljuje "iz mora").

Suprotstavljanje cara i srednjeg sveta Tronu i donjem svetu s njima povezani motivi otkrivaju određenu sličnost sa osnovnom tematskom šemom mita o borbi boga Oluje sa Zmajom.

Suprotstavljene strane u dijalogu car i Tron zamenjuju boga Oluje i Zmaja.

To što je car zamenjivao boga Oluje, istupajući u ulozi gonioca Trona, objašnjava se vezom cara sa bogom Oluje, koja je prisutna u hetitskim, uglavnom ritualnim, tekstovima, i posebno u dijalogu cara i Trona. Car, "namesnik" boga Oluje, najvažniji je simbol plodnosti i blagostanja društva.

Uloga cara kao protivnika Trona može se uporediti sa staroindijskim ritualnim tekstovima — gde je car predstavljen kao borac protiv zmaja.

Tron se može smatrati kao zamena Zmaja na osnovu toga što je Tron bio povezan sa donjim svetom. Analogna veza sa donjim svetom je karakteristična za Zmaja u obe verzije mita o borbi boga Oluje i Zmaja. U prvoj verziji mita, Zmaj je dolazio na gozbu, koju je priredila Inara, "iz rupe (ulaza u podzemni svet). U

drugo verziji, da bi se sukobio sa Zmajom, bog Oluje je išao "ka moru" tj. ka onom mestu gde je obitavao Zmaj.

Zamena Zmaja Tronom može biti uslovljena tabuističkim razlozima. Pored toga, iako nije sačuvana slika hetitskog ritualnog Trona, nije isključeno da bi dodatna potvrda za takvu zamenu moglo da bude to što je hetitski ritualni tron predstavljao zmiju, savijenu u obliku spirale (ili, što je još verovatnije, na njemu su bile predstavljene zmije).

Tron takvog oblika je bio karakterističan za **Elam**. Na spomeniku iz **Kurangana**, sudeći po rogovima, na kruni je predstavljen božanski bračni par. Muško božanstvo sa dugom bradom, verovatno **Humpanu**, sedi na tronu koji liči na klupko zmija. Levom rukom bog drži zmiiju za glavu. Na drugom elamskom reljefu iz **Nakš-e Rostama**, u blizini Persepolisa u Južnom Iranu, koji je izgrađen hiljadu godina pre reljefa sa zmijama iz Kurangana, takođe su sačuvani "ostaci dva trona koji predstavljaju sklupčane zmije".

Predstavljanje zmija na tronu (ili tron u obliku sklupčane zmije) u celini se može objasniti time što je zmija, osim negativne funkcije, bila i oličenje plodnosti, što je univerzalna pojava.

Zanimljivo je to da se u jednom hetitskom proročkom tekstu uočava veza zmije sa carem: "Zmija sa carskim imenom je ušla u carsku kuću". Karakteristično je i to da su zmije u tim i paralelnim proročkim tekstovima pripisane domaćem ognjištu ("jedna zmija ognjišta u greh (smrt) je otišla", "druga zmija ognjišta je izašla iz carskog dvorca").

Sa pozitivnom funkcijom zmije može se uporediti to što je Tron nazvan carevim "saveznikom" i što je baš on caru dao simbol vlasti. Priča o caru i Tronu je predstavljena u formi dijaloga, sa smenjivanjem pitanja i odgovora. U takvoj istoj formi su ostaci indoevropskog mita o bogu Oluje, koji je progonio Zmaja, sačuvani u mnogim tekstovima na raznim jezicima. Forma dijaloga sa smenom pitanja i odgovora, gde se ponavlja motiv sakrivanja, omogućuje da se razmišlja o starom ritualnom aspektu igre, za vreme kojeg se mogla rasplesti dramatisovana verzija mita.

S tim u vezi pažnju privlači "borba" cara sa boginjom, koja se događala krajem četvrtog (ili petog) dana svetkovine, povezane sa huritskom tradicijom: „I boginju **Hepat** oni podižu. I kada je unesu u kuću zatvaraju vrata. I sveštenik govori: Ovako (govori) boginja caru... Ovako (odgovara) car: „Vrati se!“ Ovako će boginja: „I ako bih se vratila pobeđićeš me sa svojim konjima i kolima ćeš me pobediti“. Ovako će car: „Pobeđiću te“. Ovako će boginja... Ovako će car: „Daj mi za budućnost život, zdravlje, sinove, kćeri!... I baci mi pod noge moje neprijatelje!“ I oni otvaraju vrata...“

Sličnost sa indoevropskim mitom ispoljavaju i najkarakterističnije epizode dijaloga cara i Trona. Tako je za dijalog, kako smo već zapazili, karakteristična epizoda proteravanja Trona „u planine“ iz zemlje koja je pripadala namesniku boga Oluje — Caru.

Ova epizoda se u celini može uporediti sa proterivanjem Zmaja u indoevropskom mitu. Pored opšte sličnosti, karakteristična je podudarnost suštinskih detalja. Tako se u indoevropskom mitu Zmaj, koga goni bog Oluje, sakriva pod drvo ili pod kamen. Bog Oluje svojim oružjem udara po drvetu i spaljuje ga, ili po kamenu — topeći ga".

U dijalogu Trona i cara, car oslobađa iz podzemnog sveta drveće, pod kojim pasu domaće životinje. Ova epizoda koju je zarobio Zmaj (i zatvorio je u pećinu, iza stene) u indoevropskom mitu. „Bog Oluje razbija stenu i oslobađa Životinju (ili ljude)".

Pri poredenju ovih epizoda pažnju privlači to što nam se drveće koje oslobađa car iz podzemnog sveta, predstavlja kao "živo biće", kao i to da oslobađanju prisustvuje i Tron.

U poslednjoj epizodi indoevropskog mita nakon pobede boga Oluje nad Zmajem pojavljuje se voda (pada kiša). U dijalogu između cara i Trona opisuje se magični "preporod cara". Car se izlečio od svih bolesti, strahova, starosti i ponovo dobio životnu snagu, mušku snagu. Bogovi su mu "ponovo" dali zemlju, "obnavljali" njegovu dob (podmlađivali ga), "prebrojavali" njegove godine.

Upoređivanje ovih epizoda je moguće zbog toga što su oslobađanje vode i "preporod" cara u krajnjoj liniji povezani sa plodnošću.

I pored sličnosti cele šeme i nekih suštinskih epizoda dijaloga cara i Trona i indoevropskog mita o borbi boga Oluje sa Zmajom, pred nama su dve različite tradicije koje se mogu porediti tipološki (pokušaj Š.

Bin-nuna da razmotri dijalog cara i Trona kao svedočanstvo realnih istorijskih zbivanja — borbe hetitskih i hatskih (hatijskih) careva — krajnje je sumnjiv).

Razlika između ovih tradicija se ogleda u tome što je hatijski dijalog cara i Trona za razliku od indoevropskog mita bio uključen u hatijski ritual izgradnje novog dvorca.

CARSTVO HETITA I NJEGOVA TAJNA

Svoju knjigu "Tajne carstva Hetita" Vojteh Zamarovski počinje ovako: "Daleko za horizontom grčke povijesti leži država Hetita, najzagonetnija od svih zemalja staroga vijeka, koja je bila davno mrtva prije nego što je postao naš kalendar. I ne samo da je bila mrtva, nego je donedavno bila zaboravljena više nego mitološka Atlantida".

Čini se da Hetiti, ovaj zaboravljeni narod, izaziva znatiželju nauke već više od jednog stoleća lako prvi pomen o njima nalazimo već u Prvoj knjizi Mojsijevoj (15, 18-21), bilo je potrebno da prođu vekovi, čak i milenije, pa da ovaj narod opet stupi na istorijsku pozornicu, i to zahvaljujući oksfordskom profesoru Arčibaldu Henriju Sejsu i njegovom predavanju u londonskom Biblijskom društvu, koje je naslovljeno "Hetiti u Maloj Aziji".

Otada zanimanje za Hetite prisutno je ne samo u istorijskoj nauci, već i u etnologiji, istoriji kulture i mitologije, budući da je ovaj narod posedovao veliko znanje i igrao jednu od dominantnih uloga u starom svetu.

Međutim, naziv "pronalazač Hetita" ne pripada A. H. Sejsu, već irskom misionaru Viljemu Rajtu, koji je dve godine pre ovog predavanja objavio članak o Hetitima u časopisu Britanskog i inostranog evangelističkog društva, sa namerom da ukaže na ovu iščezlu civilizaciju, ali je ovaj njegov napis ostao skoro nezapažen, odnosno — na njega je obratio pažnju mali krug ljudi. Otada otpočinje traganje za kulturom naroda koji je bio pokriven istorijskim zaboravom, i pored toga što su materijalni podaci i istorijski fosili bili prisutni na teritoriji Male Azije, i što je pomen o ovom narodu postojao u Bibliji, i to na više mesta. Iz tog pomena se može zaključiti da su Hetiti živeli severno od Obećane zemlje i bili starosedeoeci na toj zemlji, i to daleko pre nego što su tamo došli Jevreji iz "egipatskog ropstva". Čini se da su bili autohtoni narod i prvobitni stanovnici današnje Turske i Sirije, pa su stoga neki istoričari smatrali Turke direktnim potomcima, dok su drugi smatrali da su u Malu Aziju došli iz Evrope, i to iz južnih ruskih stepa, preko našeg poluostrva — Balkana. Međutim, prema teoriji B. Hroznog, koji je, verovatno, najzaslužniji što se izišlo iz slepe ulice ove civilizacije, pradomovina Hetita je bila obala Kaspijskog mora, odakle su se oni selili prema Zakavkazju, a odatle u Malu Aziju, gde je, zapravo, i formirano njihovo carstvo. Taj dolazak se odigrao, prema velikom mitološkom zborniku koji se pojavio u izdanju "Larusa", pod rukovodstvom Pjera Grimala, profesora na Sorboni, negde pre XVIII veka pre naše ere, a posle toga su hetitska plemena stupila u dodir sa velikim civilizacijama staroga Orijenta: sa Mesopotamijom, s jedne strane, a s druge — sa širokim prostranstvom još nedefinisane kulture, koja je bujala u severnom delu Sirije. Iz ovog kontakta je, naime, i nikao fenomen koji mi sada nazivamo "hetitska civilizacija".

S druge strane, neki istraživači ove civilizacije smatraju da su Hetiti došli u Malu Aziju još u četvrtom milenijumu pre naše ere. Ali, bilo kako bilo, zemlja na koju su došli nije bila naročito gostoljubiva, već opora i siromašna, ali dosta bogata rudama, osobito srebrom (čak se smatra da izraz „**hati**" na drevnom hetitskom jeziku znači — **srebro**), što je već pružalo mogućnost da se izrodi oblikovanje metala i izrada zanimljivih predmeta koji će poneti ritualni segment, i istraživačima omogućiti da polako prodru u ovaj šareni mitotvorački svet.

Otkrivanje hetitske civilizacije zapravo počinje negde u prvoj polovini prošloga veka. Jedan od prvih naučnika koji je sa njom kontaktirao bio je francuski putnik i arheolog Feliks Mari Teksie (1802-1871), koji je 1834. godine prešao malozajsku reku Kizilirmak, čiji je antički naziv Halis, i sa punomoćjem francuske vlade putovao je po srednjoj Turskoj, čiji su predeli "izgledali kao da namerno žele da umru od žedi", i slušao zavijanje pasa za koje "nije bio načisto da li su to vukovi". Ovaj putnik arheolog je tražio antički grad **Tavij**, onako kao što je Hajnrih Šliman tražio Homerovu Troju. Srećna okolnost ga je naterla da se susretne sa razvalinama koje su imale čudesne izgleda, jer su sjajnobele linije kamenja imale pravilne oblike, što je bio

očiti znak da je to bio grad nekog razvijenog naroda. Naišao je i na likove koji su imali krila poput hrišćanskih anđela, zatim na ljudske figure koje su u rukama držale neke nepoznate predmete i imale šiljaste kape poput rimskih papa, a na kamenju su bili znakovi što su ličili na egipatske hijeroglifne.

Videvši to, Teksije je naslutio vezu koja postoji između mrtvog grada i kamenih likova, ali je za sve vreme mislio da se radi o gradu Taviji, koji je svojedobno posetio Strabon, i to negde na samom početku nove ere.

Međutim, to je bio grad Hatuša, glavni grad hetitskog carstva, pa otada i počinje zanimanje arheologa za ova Teksijeova otkrića. Kasnije su ove ruševine, i ostale na ovom terenu, privukle pažnju mnogih naučnika i polako se otpočelo sa otkrivanjem ove civilizacije, čiji su dometi i umetnički predmeti počeli da se ispituju i tumače na razne načine. Ekspedicije su dolazile, i svaka je ponešto otkrila i doprinela boljem razumevanju ove kulture. Turski grad Bogazkaleu je bio meta mnogih arheologa.

To je, naime, doba kada je nastao procvat arheološke nauke. Englez Evans je otkrio kraljevske palate u Knosi na Kritu, otkopavaju se bedemi države Urartu; otkrivaju se pismeni spomenici na Mohendžo-Daru i Harapu; američki arheolozi otkrivaju nove piramide u jukatanskim džunglama, itd. Ovome treba dodati da je 1849. godine britanski arheolog A. H. Lajard otkrio na Nimrodovom brdu Asurbanupalovu biblioteku, čije je dešifrovanje pokazalo suštinu asirsko-vavilonske kulture.

Međutim, bogazkaleovsko otkriće je posebne vrste. Ono nam otkriva jedno nepoznato carstvo, koje je milenijumima bilo zaboravljeno i sasvim neispitano, a pošto se o njemu nije skoro ništa znalo, nije ni izazivalo arheološke poduhvate. Posle ovih otkrića, pred očima naučnika pokazuje se ovaj neobrađeni naučni teren koji traži svoje rešenje i odgonetanje. Najzaslužnije ime, pored ostalih, nesumnjivo je Čeh B. Hrozni, koji je odgonetnuo hetitski jezik i na taj način učinio pristupačnom ovu kulturu, kao što je Šampolion rešio zagonetku egipatskog piktoralnog pisma.

Kao vojnik svoje "šire domovine", Austrougarske, B. Hrozni se, kao magacioner, našao na terenu gde su nekada živeli drevni Hetiti, pa je, kao revnosan na dužnosti, došao u kontakt sa fosilnim ostacima i predmetima na kojima se nalazilo nekakvo pismo, koje je u početku bilo nerazrešivo. Po struci je bio profesor semitologije, a uža specijalnost mu je bila asirologija. Znanje brojnih jezika, u prvom redu drevnih jezika naroda koji su naseljavali Mesopotamiju, omogućilo je ovom mladom i ambicioznom naučniku da uđe u smisao hetitskog jezika i da otkrije, na taj način, njihova književna dela, mitologiju i poeziju. Progovorio je jedan mrtav jezik i tajna hetitskog carstva je odgonetnuta.

Tako je stvorena i nauka — HETITOLOGIJA.

Posle ovih otkrića u mogućnosti smo i da pratimo hetitsku kulturu, državno uređenje i ostale institucije koje nam pomažu da steknemo pravu sliku o Hetitima. Ta slika je razučena i jasna. Prema nađenom materijalu u bogazkaleovskom regionu, na osnovu pismenih dokumenata pratimo ekonomsko uređenje hetitskog društva i njegovu klasnu strukturu. Razume se, ovi dokumenti ne potiču iz istog perioda, raspon njihovog stvaranja je dug, ali na temelju njih možemo čak pratiti taj istorijski razvoj koji u pojedinim trenucima dostiže svoju apogeju. Tako, na primer, imamo sigurne podatke o pojedinim ratarskim proizvodima iz XVI v. pre nove ere; od žitarica se najviše proizvodio ječam, zatim obična pšenica, ali i pivo. Sam B. Hrozni je zapisao: "Bio je poznat i šećer od kojega se pravilo pivo". B. Hrozni nastavlja: "Pivo je, verovatno, bilo veoma gusto. Zato se i pilo iz velikih posuda kroz slamku ili kroz posebne cevčice".

Razume se, i hetitska država je bila robovlasnička, odnosno — klasna. To se odrazilo i na božanski panteon, o čemu govori njegova slika. Bilo je robova koji su se regrutovali od zarobljenika, ali i takvih koji su to postali zbog dugova, pa se čak u nekim dokumentima očito vidi da je čak bilo i slučajeva da je "otac prodavao sina za srebro". Uočljiva je klasna diferencijacija na liniji — slobodni i neslobodni stanovnici. Svakako su među slobodnima postojale klasne skale, a najniži stepen hetitske društvene lestvice bili su — zanatlije, lovci, ribari i seljaci.

Treba napomenuti i to da su Hetiti igrali značajnu ulogu u drevnoj istoriji. Ratovali su sa Egiptom i jedan od vladara Egipta, Ramzes II, hteo je da uništi hetitsku državu, ali nije došlo do toga, već je, prema nekim dokumentima, sklopljen ugovor koji je, po svojoj prilici, došao na sugestiju hetitskog kralja.

Razume se, nas ovde prevashodno zanima hetitska mitologija i religija. Nastojali smo da je damo iz nekoliko uglova.

Pre svega treba reći da se Hetiti dovode u vezu sa Huritima, koji su se ranije pojavili na mesopotamskom istorijskom horizontu. Huriti su negde u trećem milenijumu pre nove ere već konstituisali politički sistem za vreme **Naram-Sina** (2270-2233 god. pre n. e.), ali su oskudni podaci došli do nas da bismo mogli nešto više o tome da kažemo. Kasnije, mnogo kasnije, skoro čitavu mileniju, negde u XV veku p. n. e. neka arijevska dinastija je okupila male huritske države i konstituisala veliku imperiju koja se prostirala u Mesopotamiji. Međutim, izvesno je da Hetiti nikada nisu stupili u bliži kontakt sa Vavilonom, već je, po svojoj prilici, vavilonska kultura zračila preko huritskih plemena, naročito u vreme hetitskog kralja Hatusila I (1650-1620), tako da se čini da je ovaj period označio početak verskog uticaja Hurita na Hetite.

Na taj način su do Hetita doprla i dva huritska mita: "Nebesko kraljevstvo" i "Pesme Ulikumija".

Ovi tekstovi su pisani na jeziku u kome su приметne nespretne "aglutinantne" kombinacije; oni stvaraju malu zbrku, jer se njihova jezička osnova teško može utvrditi; naime, ne može se tvrditi kao što je to pokazao i B. Hrozní, da potpuno pripadaju indoevropskoj grupi, niti semitskoj, ali zahvaljujući činjenici da su mnogi huritski tekstovi prevedeni na hetitski, u mogućnosti smo da ih svrstamo u huritsku teogoniju, koja pretpostavlja jednu kosmogoniju čije tragove nalazimo u kraljevskoj arhivi dokumenata nađenih u Bogazkaleu. Priloženi napis S. H. Huka o hetitskoj mitologiji, u izvrsnom prevodu Vesne Mladenović, pruža nam šansu da se podrobnije udubimo u mitsku strukturu ovih tekstova.

Božanstva koja učestvuju u božanskoj drami asocijaju na huritska i često se pojavljuju istovremeno i kod Hetita, ali su, nema sumnje, huritskog porekla. Ta božanstva su: **Kumarbi**, **Tešup**, bog oluje, **Šeri i Kuri**, kao i likovi koji su prepoznatljivi iz epa o Gilgamešu. Mesto gde se odigrava radnja je nebo, ali uvek u bliskoj vezi sa zemljom. Mit "Nebesko kraljevstvo" počinje jednostavno: "Slušajte bogovi koji ste na nebu i na mračnoj zemlji! Neka čuju moćni bogovi..." i td. Kumarbi je moćno božanstvo. On se pojavljuje i u mitu o Ulikumiju, i to kao „otac bogova", koji sve može, pa nam se čini da je ovaj božanski lik u priličnoj meri uticao i na Hesiodovo i Homerovo oblikovanje munjobije Zeusa.

U tekstovima se pominje i „bog oluje" Tešup, koji se bori protiv Ulikumija, koji oličava progresivne prirodne sile. Mit o zmiji Ilujanki govori o borbi boga oluje sa velikom zmijom. I uopšte, božanstvo koje simbolizuje oluju i nepogode bilo je uvažavano i mnogi rituali koji figuriraju u mitskoj građi jasno govore da je sve činjeno da se ono umilostivi i da nastane na zemlji procvat.

Čitajući hetitske mitove, koji su, nažalost, u malom broju doprli do nas, možemo zaključiti da su, iako često fragmentami, izraz jedne razvijene državnosti, ali i slika klasnog hetitskog društva, gde već vladaju antagonističke sile i klasni sukobi. Smatramo da će ova naša knjiga zadovoljiti radoznalost onih koji žele da nešto saznaju o ovoj razvijenoj kulturi, a oni koji bi hteli da šire i produbljuju svoja saznanja o hetitskoj mitologiji, možemo preporučiti brojne knjige u kojima se raspravlja ovaj problem, a posebno je zanimljiva već pomenuta **knjiga "Tajne carstva Hetita"**, čiji je autor **Vojteh Zamarovski**; ona postoji i na našem jeziku, u prevodu Mirka Jirsaka.

Kada smo već kod ove knjige, napominjemo i to da smo njeno završno poglavlje — „Hetitska kultura" uneli u ovaj naš izbor.

Sem toga, napomenuto je da smo koristili i tekst S. H. Huka, u prevodu Vesne Mladenović, koji se pojavio u knjizi **"Middle Eastern Mythology"**, u izdanju „Pelican Book"-a. Sem toga, tekst „Neka karakteristična obeležja strukture hetitskog carskog praznika" uzeli smo iz veoma studiozno napisane knjige V. G. Ardzinba — **"Ritual i mitovi stare Anadolije"** (Ritual i mifi drevnej Anatoliji), u prevodu Slavice Brkić.

Proučavanje hetitske kulture je od koristi svakome koga zanima civilizacijski nivo azijske mitotvoračke svesti. Očigledno je da je reč o nepravедno zaboravljenom narodu, koji je vršio veliki uticaj na grčku kulturu, jer su mnogi motivi i sadržaji u grčkoj mitologiji stvarani već po jednoj utvrđenoj paradigmi, koja je preuzeta iz Azije, u prvom redu od Hetita. Hetiti su izvučeni iz dubine istorije, postali su prisutni u naučnim istraživanjima, a ta istraživanja verovatno još nisu dobila svoj epilog, ali i u ovom obimu su dovoljna, i to zahvaljujući onim pregaocima koji su ulagali velike napore da prodru u istoriju naroda koji je, nema sumnje, uticao na kreiranje mnogih ritualnih predstava i na evropskom tlu. Ali, treba posebno istaknuti ulogu češkog naučnika B. Hroznog, koji je istrajavao u svojim istraživanjima i uspeo da nam približi enigmu ovog tajnog carstva.

Nadamo se da će ova knjiga inicirati i naša zanimanja za hetitsko carstvo.

M. B. Šijaković